DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ

AHMET BİCAN ERCİLASUN

Bilge
Kültür • Sanat

YAYIN NO: 981

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri
Ahmet Bican Ercilasun

Sertifika No: 16228

1. Basım: Mart 2020

ISBN: 978-605-7931-81-8

Kapak: *Yasin Çetin*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ

AHMET BİCAN ERCİLASUN

Bilge
Kültür · Sanat

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM: ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ

SÖZ BAŞI

Dîvânu Lugâti't-Türk,[1] 13. yüzyıla kadar gelen Eski Türkçe döneminin söz varlığını yansıtan en önemli eserdir. Bu eserde 9.000 civarında Türkçe sözün Arapça karşılığı verilmiştir. Ancak DLT'nin önemi bununla sınırlı değildir. Kâşgarlı Mahmud,[2] Türkçe sözlerin karşılıklarını vermekle yetinmemiş, gerekli gördüğü maddelerde geniş açıklamalar yapmıştır. Bu sebeple eser, 11. yüzyıl Türk dünyasının ansiklopedik bir sözlüğü hâline gelmiştir.

DLT'de madde başı olarak yer alan Türkçe sözler mutlaka bir örnek içinde de gösterilmiştir. Örnekler çoğu kez kısa bir cümledir. Ancak örneklerden bir kısmı da atasözü, dörtlük ve beyittir. Bunlar dönemin atasözleri ve şiiri hakkında fikir verebilecek kadar çoktur. Diyebiliriz ki DLT'de kelimelere örnek gösterilen atasözleri, "11. yüzyıl Türk atasözü külliyatı"; dörtlükler ve beyitler de "11. yüzyıl Türk şiir antolojisi" sayılabilir.

DLT'deki atasözlerinin sayısı 266'dır. Eserde ayrıca 8 deyim bulunmaktadır. Dörtlüklerin sayısı 142, beyitlerin sayısı ise 95'tir. Dörtlük ve beyitler toplam 758 mısradır ve benim tespitime göre bunlar 91 adet şiir içinde yer almaktadır.

DLT'deki atasözleri ve şiirlerin sayısı hakkında araştırıcılar arasında fikir birliği yoktur. Atasözlerinin bir kısmı aynen, bir kısmı küçük farklarla tekrar edildiği için araştırıcılar farklı sayılar ileri sürmüşlerdir. Yukarıda verdiğim 266 sayısına tekrar edilen atasözleri dâhil değildir. Araştırıcıların bazı deyimleri atasözü saymaları da sayının farklı olmasına yol açmıştır.

Şiirlerdeki sıkıntı daha farklıdır. Dörtlük ve beyitler kelimelere örnek olarak verildiği için her bent eserin bir başka yerinde bulunmaktadır. KM'nin amacı bir külliyat veya antoloji oluşturmak olmadığı için hiçbir şiiri bütün olarak vermemiştir. DLT'deki dörtlük ve beyitleri bir araya getirip onları belli bir şiirin parçası kabul edenler, bilim adamları ve araştırıcılardır. Bentleri bir araya getirmek yani aynı şiirin parçası saymak için de vezin, kafiye, konu gibi ölçütler kullanmışlardır. Aynı vezindeki veya aynı kafiye şemasındaki bentler konu bakımından da benzerse onları aynı şiirin parçası saymışlardır. Tabii olarak da farklı sayılar ortaya çıkmıştır. Bir başka sorun da aynı şiirin parçası sayılan bentlerin sıralamasının nasıl yapılacağıdır. Buradaki tek ölçü konunun akışı olabilir. Ancak şiirlerdeki konuların akışı bütün araştırıcılar tarafından aynı şekilde algılanmamış, dolayısıyla farklı sıralamalar ortaya çıkmıştır.

---

1 Bundan sonra DLT.

2 Bundan sonra KM.

Elinizdeki çalışmada da DLT'deki bütün şiirler ve atasözleri bir araya getirilmiş, bugünkü Türkçeye aktarmalarıyla birlikte okuyucuya sunulmuştur. Dörtlükler, beyitler ve atasözleri, DLT'nin neresinde bulunuyorsa onların geçtiği sayfa numaraları da gösterilmiştir. Eğik çizgiden önceki sayılar, el yazmasındaki, sonraki sayılar Ercilasun – Akkoyunlu 2014'teki sayfayı göstermektedir.

* * *

Bu çalışmanın esasını teşkil eden DLT'deki şiir ve atasözleri için izlediğim yolla ilgili bazı hususları açıklamam gerekiyor.

Şiirleri tespit etmek için yukarıda söz ettiğim ölçütleri kullanarak bentleri bir araya getirdim ve konuların akışına göre sıraladım. Önceki çalışmalarla da karşılaştırmalar yaptım. Bu işlemlerin sonunda 91 adet şiir ortaya çıktı. Bunlardan 40'ı dörtlüklerle, 51'i beyitlerle yazılmıştı.

Önce dörtlüklerle yazılmış olan şiirleri aldım. Bunlar arasında tek bir dörtlükten oluşan şiirler de vardı, 14, 15 dörtlükten oluşanlar da. Şiirlerin her birine bir ad verdim ve onları 7 temaya (Türk, bahar ve tabiat, savaş ve yiğitlik...) göre sıraladım.

Ziyat Akkoyunlu ile birlikte yayımladığımız DLT çalışması esas itibarıyla bir çeviri olduğu için KM'nin Arapça çevirisini olduğu gibi Türkçeye tercüme etmekle yetinmiştik. Dolayısıyla dörtlüklerin anlamları da Karahanlı dönemindeki asıl metne KM'nin verdiği anlamlar olmuştu. Bu çalışmada ben asıl metni Karahanlı Türkçesinden Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım. Tabii ki KM'nin çevirisinden ve önceki çalışmalardan da yararlandım, fakat asıl yaptığım iş, doğrudan doğruya Karahanlı Türkçesindeki metni esas almak olmuştur. Şiirlerde bir şey daha yaptım; dörtlük ve beyitleri manzum olarak Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım.

Daha önceki çalışmalardan farklı olarak dörtlüklerle yazılmış şiirleri açıklamaya, tahlil etmeye çalıştım. Açıklamalarda KM'nin çevirisine de başvurdum. Çünkü KM, bazen çevirinin dışına çıkarak şiirle ilgili bazı küçük bilgiler de vermekteydi; bu bilgiler dörtlüklerin açıklama ve tahlillerinde elbette kullanılmalıydı, ben de öyle yaptım. Şiirleri açıklama yoluna gitmek, konunun akışını daha sağlam olarak izleyebilmemi de sağladı. Bu sebeple dörtlüklerin sıralamasını daha düzgün yapabildiğimi sanıyorum.

Her dörtlüğü muhteva bakımından tahlil ettiğim gibi şekil bakımından da tahlil ettim. Duraklarıyla birlikte hece ölçülerini, kafiye sesleri ile redifleri tek tek gösterdim. Şiire ahenk katan tekrar vb. başka unsurlar varsa onları da belirttim.

DLT'de beyitlerle yazılmış şiirler, dörtlüklerle yazılmış olanlara göre daha kısadır. Çoğu bir, iki veya üç beyitten oluşmaktadır. Dört ve beş beyitlik olanlar daha azdır. Burada bir hususu tekrar hatırlatalım. İster dörtlük ister beyit olsun DLT'deki hiçbir şiirin tam olduğunu söyleyemeyiz. Bentler kelimelere örnek olarak verildiği için, aslında daha uzun olması gereken bir şiirin ne kadar parçası

örnek olarak verilmişse şiirin o kadar kısmı elimizde bulunmaktadır. KM, döneminin halk şiiri örnekleri olan dörtlüklerden daha fazla örnek verdiği için dörtlüklerle yazılmış daha uzun şiirler elde edilebilmiştir.

Beyitlerle yazılmış şiirlerde geniş açıklama ve tahliller yapma yoluna gitmedim. Onları da asıl metinden, manzum olarak Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım. Ancak KM kısaltmasıyla KM'nin yaptığı çeviri ve açıklamayı da koydum. Şekil bakımından ise dörtlüklerde izlediğim yolu izledim. Şiirlerin vezinlerini, kafiyelerini, rediflerini, kafiye şemalarını ve diğer ahenk unsurlarını gösterdim.

* * *

Bu çalışmada atasözleri, alfabetik veya tematik olarak sıralanmamış, DLT'deki sıraya göre verilmiştir. Aynen veya çok küçük farklarla tekrar edilen atasözleri yeniden yazılmamış, ilk geçtiği yerde verilmiş, ancak tekrar edilen atasözünün sayfa numaraları da ayraç içinde gösterilmiştir. Küçük farklar varsa onlar da ayraç içindeki sayfa numarasından sonra eğik yazıyla belirtilmiştir. Benzer atasözlerinde ise "Krş." kısaltması kullanılmıştır. DLT'de geçen az sayıda deyim de atasözlerinden sonra ayrı başlık altında verilmiştir.

Atasözlerinin anlamlarında da beyitlerde izlediğim yolu izledim. Önce Karahanlı Türkçesindeki asıl metni birebir Bugünkü Türkiye Türkçesine aktardım. Aktarma sırasında mümkün olduğu ölçüde kelime sırasına da uydum. Aktarmada asıl metinde bulunmayan bir ek veya kelime kullandıysam onları ayraç içinde gösterdim. Kendi aktarmamdan sonra KM kısaltmasıyla KM'nin çevirisini verdim. KM'nin çevirisi, bazı ilave açıklamalar, özellikle atasözünün hangi durumda kullanıldığına dair açıklamalar bulundurduğu için önemlidir. Benim aktarmamla da okuyucu asıl metinle birebir karşılaştırma imkânı bulacaktır. Bazı fiilleri asıl metne rağmen çokluk biçimi ile aktarmam o dönemin dil özelliğiyle ilgilidir. Köktürkçede fiillerin çokluk biçimi yoktu, çokluk anlamı da teklik biçimle ifade ediliyordu. Köktürkçeden sonraki dönemlerde de çokluk biçimleri çok azdır. Atasözlerinin dil özelliği olarak daha eski dönemleri yansıttığını da unutmamak gerekir.

Daha önceki çalışmalarda DLT'deki atasözleri çeşitli bakımlardan sınıflandırılmıştır. Birçok tematik sınıflandırma da vardır. Ben onlardan birine uyma veya yeni bir tematik sınıflandırma yapma yoluna gitmedim. Bu konuda farklı bir şey yapmak istedim. Genel ağdaki araştırmalarım sırasında Finlandiyalı halk bilimci Matti Kuusi'nin "International type system of proverbs" adlı çalışmasını gördüm. Çalışma, dünyadaki bütün atasözlerini temalarına göre ilgili bölüme yerleştirmeyi mümkün kılan bir sistemdi. Bu uzunca çalışmayı Türkçeye çevirdim[3] ve elinizdeki eserin sonuna ek olarak

3 Sistemin bütününü genel ağda bulup bana gönderen meslektaşım Figen Güner Dilek'e teşekkür ederim. İngilizceden yaptığım çeviride birkaç sorunlu yerin çözümünde yardımcı olan Nazlı Gündüz'e de teşekkür ederim.

koydum. DLT'deki atasözlerinin her birinin sonunda da sistemdeki harf ve rakamları köşeli ayraç içinde gösterdim. Böylece okuyucu, ekte bulunan harf ve rakamlara bakarak atasözünün hangi temayla ilgili olduğunu görebilecektir. Bu yolun, başka dillerdeki atasözleriyle Türk atasözlerini karşılaştırma imkânı verdiği de açıktır.

* * *

Elinizdeki eserde, DLT'deki şiir ve atasözlerinin yer aldığı bölüm ikinci bölümdür. Birinci bölüm incelemeye ayrılmıştır.

İncelemenin şiirle ilgili kısmında DLT'deki şiirlerle ilgili sorunlar üzerinde durulmuştur. Başlıca sorun, araştırıcılar tarafından en çok tartışılan vezin konusudur. Bazı bilim adamları DLT'deki şiirlerin tamamının aruz vezniyle yazıldığını ileri sürmüşlerdir. Bazı araştırıcılar da dörtlüklerle yazılan şiirlerin bir bölümünde aruz vezni kullanıldığını kabul etmişlerdir. Vezin konusundaki görüşler bu bölümde değerlendirilmiştir.

Baş kafiye / son kafiye konusu da eski Türk şiirinde tartışılan konulardandır. Gerek vezin gerek kafiye ile ilgili tartışmalar dolayısıyla Türk şiirinin doğuşu konusuna da bu bölümde girilmiştir. DLT'de geçen şiirle ilgili kelimeler de bu bölümde ele alınmıştır.

İncelemenin atasözleri kısmında DLT'den önceki atasözleri üzerinde durulmuş, atasözü kavramının DLT'de hangi kelimelerle ifade edildiği ele alınmıştır. Bu bölümde asıl ayrıntılı olarak üzerinde durduğum konu DLT'deki atasözlerinin yapısıdır. Sınıflandırma konusu da yine bu bölümde ele alınan konulardan biridir.

* * *

Hazırladığım eser, akademik bir çalışmadır. Ancak mümkün olduğu kadar genel okuyucu kitlesini de dikkate aldım ve konuları açık bir dille yazmaya çalıştım. Eserin giriş bölümünde ise sadece genel okuyucu kitlesini göz önünde bulundurdum; DLT ve KM hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler verdim. DLT ve KM hakkında daha geniş ve ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, konuyla ilgili çalışmalara ve Ercilasun – Akkoyunlu 2014'teki giriş kısmına bakmalıdırlar.

Şiir ve atasözü metinlerinde çok karmaşık olmayan bir yazı çevrimi de kullanılmıştır. Okuyucular yazı çevrimi bölümüne bakarak farklı ve işaretli harflerin hangi sesleri karşıladığını anlayabilirler.

Bir eserin daha sonuna geldim. Bu eser için beni devamlı sıkıştıran Ümit Derinöz'e ve eseri titizlikle baskıya hazırlayan Bilge Kültür Sanat Yayınevi ilgililerine teşekkür ederim.

Ahmet B. Ercilasun

Ankara, 03 Kasım 2019

YAZI ÇEVRİMİNDE KULLANILAN HARF VE İŞARETLER

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki şiir ve atasözü metinlerinde dönemin farklı seslerini göstermek için bazı farklı harfler ve işaretler kullanılmıştır. Bunlar ve karşıladıkları sesler aşağıda gösterilmiştir.

ḍ : Dişler arası (peltek) d sesi. DLT'de bu ses zel harfiyle gösterilmiştir.

ŋ : Damak n'si. Saŋa, deŋiz, göŋül gibi kelimelerde de görülen ve bazı Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan ses. DLT'de bu ses çoğunlukla nun-kef ile, bazen sadece kef ile gösterilmiştir.

w : b-f arası çift dudak v'si. DLT'de bu ses üç noktalı fe ile gösterilmiştir.

x : Anadolu ağızlarının birçoğunda da yaygın olarak kullanılan sızıcı (hırıltılı) h. DLT'de bu ses hı harfi ile gösterilmiştir.

_ : Ünlüler üzerinde uzatma işareti. ā, ō, ū, ǖ vb.

0. GİRİŞ

0.1. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK (DLT)

Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT), Orhun anıtlarından sonra Türk dili tarihinin en önemli eseridir. Türk bengü taşlarının (Orhun anıtlarının) önemi, Türk dilinin bilinen en eski metinleri olmalarından ileri gelir. DLT çok daha hacimlidir ve içinde bulunan bilgiler çok daha fazladır.

Karahanlıların Müslüman olması, Türk tarihinin ve Türk edebiyat tarihinin çok önemli bir dönüm noktasıdır. Edebiyat tarihçilerinin "İslami Türk Edebiyatı" adını verdikleri dönem Karahanlıların 10. yüzyıl ortalarında Müslüman olmasıyla başlar. DLT, İslami Türk Edebiyatı'nın başlangıç devri olan Karahanlılar çağının da iki büyük eserinden biridir. Diğer eser, aşağı yukarı aynı tarihlerde Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig'dir. 1069 tarihinde kaleme alınan Kutadgu Bilig, Türk devlet ve siyaset görüşünün anlatıldığı manzum bir siyasetnamedir; 6645 beyitlik büyük bir eserdir.

Dîvânu Lugâti't-Türk olarak bilinen eserin tam adı *Kitâbu Dîvâni Lugâti't-Türk*'tür.[4] Bu ad, "Türk Lehçelerini Toplayan Kitap" anlamına gelir. Eser, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Kâşgarlı Mahmud[5] tarafından 25 Ocak 1072 tarihinde yazılmaya başlanmış, 9 Ocak 1077 tarihinde bitirilerek Abbasi halifesi Ebulkasım Abdullah el-Muktedî'ye sunulmuştur.

DLT, Türkçe kelimelerin karşılıklarını Arapça olarak veren iki dilli bir sözlüktür. Ancak DLT'yi basıt bir karşılıklar sözlüğü olarak düşünmek yanlıştır; DLT, kelimeleri örnekler içinde gösteren ve gerektiği zaman kelimeler hakkında açıklamaların da bulunduğu ansiklopedik bir sözlüktür.

DLT'de 9.000'den fazla Türkçe kelimenin Arapça karşılıkları verilmiştir. 9.000 kelime bugün için az görülebilir, fakat 11. yüzyıl için büyük ve önemlidir. Kelimeler için verilen örnekler ve yapılan açıklamalar ise sözlüğün önemini bir kat daha artırır. Örnekler arasında bulunan şiirler ve atasözleri, Türk halk edebiyatının en eski verimleri kabul edilmektedir. Bu kitabın konusu da bu şiirler ve atasözleridir.

DLT'deki açıklamalar da 11. yüzyıl Türk Dünyası, dil ve kültürü hakkında birçok bilgiler içerir. DLT bir sözlüktür ama KM, bazen kısa bazen uzun, sık sık gramer açıklamaları da yapar. Bu açıklamalar sayesinde 11. yüzyıl Türkçesinin gramerini de öğreniriz. KM, sadece döneminin ölçünlü (standart) dili hakkında bilgi vermez.

4 Bu çalışmada eser, DLT olarak kısaltılmıştır.

5 Bundan sonra KM.

O devirde yaşayan belli başlı Türk boylarının dil özellikleri hakkında da bilgiler verir. Bu sayede biz 11. yüzyıl Türk ağızları hakkında da bilgi edinmiş oluruz.

DLT'de çeşitli Türk boyları ve yerleşim bölgeleri hakkında da bilgiler vardır. KM, yerleşim bölgelerini ve boyların nerede yaşadıklarını bir harita üzerinde de göstermiştir. Oğuz boylarının adlarını ve damgalarını veren ilk tarihî kaynak da DLT'dir.

DLT'de 11. yüzyıl Türk kültür ve yaşayışına dair birçok bilgi de bulunmaktadır. Bazı âdet ve inanışlar, bazı efsaneler yeri geldikçe anlatılır. Alp Er Tonga ağıtı ile Şu Destanı'nın ilk ve tek kaynağı DLT'dir.

Giyim kuşam, süslenme, çeşitli aletler, silahlar, at takımları hakkında da DLT'de bilgiler vardır. Hatta bazı yemekler ve onların nasıl yapıldığı da eserde anlatılır. Çeşitli meslekler hakkındaki bilgileri, bazı eğlence ve oyunları da DLT'den öğrenmek mümkündür. Böylece 11. yüzyıl Türk hayatı âdeta gözlerimizin önüne serilir. Bazı şiirlerdeki tasvirlerle de bu Türk hayatı daha iyi canlanır. DLT'nin muhtevasını daha iyi anlamak için aşağıda bazı örnekler verilecektir.

* * *

DLT'nin özgün nüshası bugüne ulaşmamıştır. KM'nin elinden çıkan nüsha ile diğer bazı nüshalar kayıptır. Bugüne ulaşan nüsha, Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebilfeth es-Sâvî, ed-Dimaşkî tarafından 1266'da Şam'da istinsah edilmiş olan kopyadır. KM'nin elinden çıkan nüshaya bakarak eseri istinsah eden Ebî Bekr oğlu Muhammed, Dımaşk'a (Şam'a) yerleşmiş Sâve'li bir Türk'tür. 1266 yılında Şam, Mısır'a hâkim olan Kıpçak Türk (Memlük) devletinin sınırları içinde bulunmaktaydı.

17. yüzyılda Kâtip Çelebi de DLT'nin bir nüshasını görmüş ve *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde DLT'den kısaca bahsetmiştir. Bu nüsha da bugüne ulaşmamıştır.

DLT'nin bugüne ulaşan tek nüshası da yüzyıllar boyunca kayıp olarak kalmış, 1912 yılında büyük kültür adamı Ali Emirî Efendi tarafından bulunmuştur. Bu nüsha büyük bir ihtimalle Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirtilmiş, bir süre saray kütüphanesinde kalmış, 17. yüzyılın ikinci yarısında da Vânî Mehmed Efendi'nin eline geçmiştir. Mehmed Efendi'nin altıncı göbekten torunu olan Maliye Nazırı Ahmet Nazif Bey'in 1905 yılındaki ölümünden sonra eser akrabalarından biri tarafından bir sahafa satılmış, sahaftan da Ali Emirî Efendi tarafından satın alınmıştır (Ercilasun 2014: 151-161).[6] Şu anda bu nüsha, İstanbul Fatih'teki "Millet Yazma Eser Kütüphanesi"nde, Arapça eserler bölümünde bulunmaktadır.

---

6 DLT'yi ilk kez yayımlayan Kilisli Rifat, eserin bulunuşunu 1945 yılında *Yeni Sabah* gazetesinde "Bildiklerim" başlıklı bir yazı ile ayrıntılı olarak anlatmıştır. Çeşitli yerlerde yayımlanan bu yazı için bk. Ercilasun – Akkoyunlu: 2014: XCIII-CV. Eserin bulunuşu hakkında son zamanlarda güzel bir roman da yazılmıştır: Feyzi Ersoy, *Bir Kitaba Tutuldum! – Dîvânu Lügâti't-Türk'ün Romanı*, Ankara 2019, Gazi Kitabevi.

0.2. KÂŞGARLI MAHMUD (KM)

DLT'nin yazarı Kâşgarlı Mahmud'dur. Tam adı, Mahmûd bin el-Huseyn bin Muhammed el-Kâşgarî'dir. Eserinden edindiğimiz bilgilere göre KM'nin babası Hüseyin Isık Göl yakınlarındaki Barsgan şehrindendir. Atası Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden Emir Nasr Tigin'dir. KM'nin kendisi Kâşgarlıdır ve büyük bir ihtimalle Karahanlı hanedanına mensup bir şehzadedir.

KM, Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen, iyi yetişmiş bir bilgindi. Türkçeyi bütün incelikleri ve lehçeleriyle bilmekteydi. Türkçe bilgisini kendisi şöyle ifade eder:

"Ben onların (Türklerin) ülkelerini ve bozkırlarını inceledim. Türk, Türkmen, Oğuz, Çigil, Yağma ve Kırgızların lehçelerini ve kafiyelerini öğrendim. Zaten ben onların, dilde en doğruyu bilenlerinden, anlatımda en açık olanlarından, akılca en yetkinlerinden, soyca en köklülerinden, mızrakta en iyi atıcılarındanım. Böylece her boyun dili bende en mükemmel şeklini buldu." (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 2).

KM, aynı zamanda bilinçli bir Türk milliyetçisi idi. Bunu kendi ifadelerinden anlıyoruz. Eserinin girişinde şöyle der:

"Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini; onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini; ve onlara ad verdi Türk diye; ülkelerin idaresini verdi mülk diye; zamanın hakanları yaptı onları; ellerine verildi günümüzdeki insanların yuları; onları görevlendirdi halk üzre; onları kuvvetlendirdi hak üzre; aziz kıldı onlara yanaşanları ve idareleri altında çalışanları; onlar (Türkler) sayesinde muratlarına erdiler ve ayak takımının şerrinden esen oldular. Aklı olan herkes onlara katılmalı ve onların oklarından korunmalı. En iyi yol konuşmaktır onların dillerini; duyurabilmek için onlara ve meylettirebilmek için gönüllerini."

Daha sonra KM, Buharalı ve Nişaburlu imamlardan duyduğu bir hadis nakleder:

"Peygamberimiz (s.a.) kıyamet gününün şartlarını, âhir zamanın fitnelerini, Oğuz Türklerinin çıkışını anlatırken dedi ki: Türk dilini öğreniniz, çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır... Bu hadis doğru ise -sorumluluğu râvilere aittir- Türk dilini öğrenmek vaciptir; eğer doğru değilse, aklın gereği budur." (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: XXVII).

Türk maddesinde de KM şu açıklamaları yapar:

"Nuh'un (s.a.) oğlunun adı. Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına yüce Allah tarafından verilmiş bir isimdir... Bize şeyh, imam ve zahid Hüseyin bin Xalef el-Kâşgarî haber verdi... (Peygamber) dedi ki: Allah (c.a.) diyor ki, 'benim bir ordum vardır; onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kızdığım zaman onları (Türkleri) onlara musallat ederim.' Bu, diğer bütün insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür. Çünkü onların adını bizzat O (c.a.) vermiş; onları en yüce ve yeryüzünde havası en güzel yere yerleştirmiş; onları kendi ordusu olarak adlandırmıştır.

Bunun yanında onlar; güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçakgönüllülük, yiğitlik ve daha sayılamayacak birçok meziyeti hak etmişlerdir." (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: XXVII-XXVIII).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi KM bilinçli bir Türkçüdür. Ancak onun Türkçülüğü, Türklükle övünmekten ve milletini yüceltmekten ibaret kalmamıştır. O, kendi dönemindeki Türk dil ve kültürünü en iyi şekilde yansıtan DLT'yi yazarak da Türkçülüğünü ispat etmiştir. Eseri dikkatle inceleyen bilim adamları, KM'nin objektif ve iyi bir bilim adamı olduğu konusunda da fikir birliği içindedirler. Bilim dünyasında KM, "Türkoloji'nin babası" olarak kabul edilmiştir. Birçok çalışmada onun, Türkoloji'nin kurucusu olduğu da belirtilir. Gerçekten de Türk dili, edebiyatı, kültürü ve etnolojisi hakkındaki eşsiz bilgileriyle KM, Türkoloji'nin kurucusu sayılmayı hak etmiştir.

Doğu Türkistanlı araştırıcılar, 1957'den beri yaptıkları araştırmalar sonunda, Kâşgar'a yakın Opal kasabasındaki bir türbenin KM'ye ait olduğunu çeşitli delillerle ortaya koymuşlardır. 1983, 1985 yıllarında burayı Mahmud Kâşgarî Mozolesi hâline getirmişlerdir. Mozolede KM'nin türbesi, büyük bir heykeli ve bir cami bulunmaktadır (Akalın 2008: 31, 38).

Doğu Türkistanlı bilginlere göre KM, Bağdat'ta bir süre yaşadıktan ve DLT'yi yazdıktan sonra ülkesine dönmüş, Kâşgarda bir medrese kurarak dersler vermiş ve ileri yaşlarda burada vefat etmiştir.

0.3. DLT'DE NELER VAR?

DLT iki dilli bir sözlüktür. Türkçe kelimelerin Arapça ile karşılıkları ve açıklamaları verilmiştir. KM, kendi döneminin ölçünlü (standart) Türkçesinin sözlüğünü yapmıştır. O dönemin ölçünlü Türkçesi, Hakaniye Türkçesi, yani Kâşgar ve civarında kullanılan Türkçe idi. Bu ölçünlü Türkçe daha çok, Karahanlıların esas boylarını oluşturan Çigil, Karluk, Yağma, Tohsı Türklerinin konuştuğu Türkçe idi.

DLT, döneminin ölçünlü Türkçesinin sözlüğü olmakla birlikte o dönemdeki ağızlara ait pek çok kelimeyi de içine alır. KM'nin eserinin adında lugat (dil, lehçe) değil, lugât (diller, lehçeler) kelimesini kullanması bu sebeptendir. Ağızlarına en çok yer verdiği boylar Oğuzlar ve Kıpçaklardır. Oğuz ağzına çok yer vermesinin iki sebebi vardır. Birincisi, sözlüğün yazıldığı 1072-1077 yıllarında Oğuzların (Selçukluların) dünyanın en büyük gücü hâline gelmiş olmaları ve Abbasileri de himayeleri altına almış bulunmalarıdır. İkincisi, eserin Araplara Türkçeyi öğretmek amacı taşımasıdır. Türkçenin öğretileceği hedef kitle olan Araplara en yakın yerlerde bulunan Türk boyu Oğuzlardır.

DLT bir sözlüktür ama çeşitli yerlerinde gramer açıklamaları da vardır. Bu açıklamalar, özet bir Karahanlı grameri oluşturaracak kadar çoktur.

KM, Türkçe kelimelerin karşılıklarını vermekle yetinmemiş; onları mutlaka bir cümle içinde, bir atasözünde, bir beyit veya dörtlükte kullanarak örneklendirmiştir. Bu küçük metin parçaları da dönemin gramerini oluşturabilmek için yeterli malzeme vermektedir.

DLT'nin basit bir karşılıklar sözlüğü olmadığını belirtmiştim. KM'nin eserde yer alan maddelerin birçoğu için uzunlu kısalı birçok açıklamalar yaptığını da yukarıda ifade etmiştim. Bu bakımdan DLT için "ansiklopedik sözlük" ifadesini kullanmak daha doğrudur; DLT, 11. yüzyıl Türk Dünyası'nın, Türk kültür ve hayatının ansiklopedik sözlüğüdür. Bunu daha yakından göstermek ve DLT'nin muhtevası hakkında daha somut bir fikir vermek için KM'nin çeşitli konulara dair yazdıklarından bazı örnekleri aşağıya alıyorum.

0.3.1. Türk Boyları Hakkında

KM, eserinin baş taraflarında kendi dönemindeki Türk boyları hakkında genel bilgi verir. "Türklerin Tabakaları ve Boyların Açıklanması Hakkında" başlığı ile verdiği genel bilginin dışında herhangi bir Türk boyu ile ilgili madde başının bulunduğu yerde de o boyla ilgili bilgiler verir. Aşağıda bunlardan bazıları görülmektedir.

"Türkler aslında yirmi boydur (*qabi:le*). Bunların hepsi, Nuh peygamberin (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu Yâfes oğlu Türk'e dayanır. Bunlar, İbrâhim (Allah'ın duası üzerine olsun) oğlu İshak oğlu Îsû oğlu Rûm oğulları gibidirler. Bu boyların her birinden ayrılmış dallar vardır ki onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmez. Ben ana kabileleri saydım; tâli olanları bıraktım. Ancak Oğuz Türkmenlerinin oymaklarını (*buṭu:n*) ve hayvanlarının damgalarını, insanların bilmesi gerektiği için, zikrettim. Doğu taraflarındaki Müslüman olan veya olmayan her kabilenin coğrafi mevkiini, Rum yakınlarından doğuya doğru sırasıyla beyan ettim."

"Rum'a yakın boyların (*qaba:yil*) birincisi **Beçenek**'tir. Sonra sırasıyla **Kıfçak, Oguz, Yemek, Başgırt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar, Kırkız** -bu Çin'e yakındır-. Bu boyların hepsi Rum hizasından doğuya doğru uzanırlar. Daha sonra **Çigil, Toxsı, Yagma, Ugrak, Çaruk, Çomul, Uygur, Taŋgut, Xıtay** -bu Çin'dir-, sonra **Tawgaç** -bu da Mâçin'dir-. Bu boylar da güneyle kuzey ortasındadırlar. Bunların hepsini bu daire (harita) içinde gösterdim." (s. 10)[7]

"**Oguz** Türklerden bir boy (*qabi:le*). Bunlar da Türkmenlerdir. Yirmi iki boydurlar (*baṭn*). Her boyun kendi hayvanlarında kendi alamet ve nişanları vardır. Bununla birbirlerini tanırlar.

7 Sayfa numaraları, Ercilasun – Akkoyunlu 2014'e aittir.

Onların birincisi ve başı **Kınık**'tır. Zamanınuzdaki sultanlar bu boydandır.

Hayvanlarının alameti şu şekildedir:

İkincisi **Kayıg**'dır. Alameti şudur:

Üçüncüsü **Bayundur**'dur. Alameti şudur:

Dördüncüsü hemze ile **Iwa** veya ye ile **Yıwa**'dır. Alameti şudur:

Beşincisi **Salgur**'dur. Alameti şudur:

Altıncısı **Afşar**'dır. Alameti şudur:

Yedincisi **Begtili**'dir. Alameti şudur:

Sekizincisi **Bügdüz**'dür. Alameti şudur:

Dokuzuncusu **Bayat**'tır. Alameti şudur:

Onuncusu **Yazgır**'dır. Alameti şudur:

On birincisi **Eymür**'dür. Alameti şudur:

On ikincisi **Kara Bölük**'tür. Alameti şudur:

On üçüncüsü **Alka** Bölük'tür. Alameti şudur:

On dördüncüsü **İgdir**'dir. Alameti şudur:

On beşincisi **Üregir**'dir. Alameti şudur: Hemze yerine ye gelebilir ve **Yüregir** denilebilir.

On altıncısı **Totırka**'dır. Alameti şudur:

On yedincisi **Ulayundlug**'dur. Alameti şudur:

On sekizincisi **Töger**'dir. Vav düşebilir ve **Töger** denilebilir. Alameti şudur:

On dokuzuncusu **Beçenek**'tir. Alameti şudur:

Yirmincisi **Çuvuldar**'dır. Alameti şudur:

Yirmi birincisi **Çepni**'dir. Alameti şudur:

Yirmi ikincisi **Çaruklug**'dur. Sayıları azdır. Alametleri belli değildir."

"Mahmud der ki: Bunları, insanların tanıması gerektiği için zikrettim. Bu alametler, onların at ve hayvanlarının damgasıdır. Hayvanları birbirlerine karıştıkları zaman her boy kendi hayvanını bu damga ile tanır."

"Bunlar esas boylardır (*qaba:yil*). Bu boylardan her birinin de kolları (*firaq*) ve oymakları (*buṭu:n*) vardır. Özetlemek için o kolları attım. Bu boyların adları, onların çok eski zamanlardaki dedelerinin adlarıdır. Boylar, adlarını onlardan almıştır. Araplarda *Benu: Suleym* veya *Benu: Xafa:ce* denildiği gibi." (s. 26-28)

"**Türkmen** Bunlar Oğuzlardır. Bunlara bu adın verilmesinin bir hikâyesi vardır. Zülkarneyn, Semerkand'ı geçip Türk diyarına yöneldiğinde Türklerin o zamanki hükümdarı **Şu** adlı bir genç idi. Büyük bir ordusu vardı. **Balasagun** yakınındaki Şu kalesini fetheden o idi. Suyab kalesinde bulunan ordusundaki beyler için her gün 360 kez davul vurulurdu. Bu adamın - Zülkarneyn'i kastediyorum- yaklaşmakta olduğu ona söylendi. "Onunla savaşalım mı? Yoksa nasıl emir buyurursunuz?" dediler. **Şu, Hocend** vadisinin kıyısına, onun geçişini haber versinler diye öncü olarak kırk sipehsalar göndermişti. Hükümdarın askerlerinin hiçbirinin haberi olmaksızın öncüler geçmişti. Öncülerden dolayı hükümdarın gönlü rahattı. Onun gümüşten bir havuzu vardı, seferde de onu yanında taşırdı. Ona su doldururdu; içinde ördekler ve kazlar yüzerdi. Kendisine "Savaşalım mı?" dendiğinde "bakın şu ördek ve kazlara, nasıl dalıyorlar!" diye cevap verdi. Etrafındakilerin kafası karıştı ve onun, savaş için de savaştan uzak durmak için de hazırlıklı olmadığını zannettiler. Zülkarneyn geçti ve öncüler geceleyin gelip onun geçişini haber verdiler. Gece davul çaldı ve Şu da doğuya doğru yürüdü. Halk sefer için hazırlıklı olmadan hükümdarlarının yürüdüğünü görünce kavim arasına kargaşa düştü. Kim bir binek hayvanı bulduysa kendini onun üzerine attı ve hükümdarla gitti. Bu, onun hayvanını; o, bunun hayvanını almıştı. O zaman **Tıraz, İspîcâb, Balasagun** vb. şehirler henüz yapılmamıştı. Bunların hepsi sonradan yapılmıştır. Kavim, göçebe ve çadır halkı idi. Hükümdar askerleriyle birlikte gittikten sonra bunlardan 22 kişi aileleriyle birlikte kaldılar. Geceleyin yüklenip gitmek için hazırlıklı değillerdi. Bunlar bu kitabın başında adlarını verdiğim ve hayvanlarının damgalarını açıkladığım kişilerdi. **Kınık, Salgur** vb. gibi. Bu 22 kişi ya yaya olarak gitmek ya da bulundukları yerde kalmak için hazırlık yapıyorlardı. Sırtlarında yükleri, yanlarında aileleri bulunan ve ordunun izinden giden iki kişi ile karşılaştılar. Yükten dolayı yorgundular ve ter içindeydiler; bu kavimle karşılaşıp onlarla konuşarak, müşavere ettiler. Onlar da -22 kişiyi kastediyorum- o ikisine, "ey iki adam! Bu adam -Zülkarneyn'i kastediyorlar- yolcudur; bir yerde durmaz; bizi aşıp geçer; biz de yerimizde kalırız" dedi. O iki kişiye Türkçe olarak **"kal aç!"** dediler; anlamı "ey iki kişi, bekleyin, kalın ve durun"dur. Onlar daha sonra **Xalaç** diye adlandırıldılar. Halaçların aslı budur. Bunlar iki kabiledir."

"Zülkarneyn gelip saçları ve Türk alametleri ile bu insanları görünce, soruşturmaksızın "Türk mânend" dedi; anlamı "bunlar Türklere benziyorlar"dır. Sonra bu isim onlar için günümüze dek kaldı. Bunlar aslında 24 kabiledir. Bazı şeylerde bu iki Halaç kabilesi onlardan farklıdır. Bu sebeple onlardan sayılmazlar. Esas budur."

"Hükümdar (Şu), Çin'e geçti; Zülkarneyn de ardından gitti. **Uygur** yakınlarında ona yaklaşınca hükümdar (Şu) ona bir öncü birlik gönderdi. Zülkarneyn de bir öncü birlik gönderdi. Gece savaştılar. Zülkarneyn'in öncüleri bozguna uğradı. Savaş, **Altun Kān'**da olmuştu. Bu bir dağın adıdır; bugün **Altun Xān** diye adlandırılır. Daha sonra Zülkarneyn onunla barıştı ve **Uygur** şehirlerini kurdu. Bir süre orada kaldı. Hükümdar Şu da daha sonra dönüp **Balasagun'**a ulaştı ve hükümdarın adıyla **"Şu"** olarak adlandırılan bu şehri kurdu; bir tılsım yaptırdı: Bugün leylekler bu şehrin karşısına gelirler; fakat asla üzerinden geçmezler. İşte şu ana ulaşan (hikâyenin) kalıntıları budur." (s. 519-520)

"Uygur Beş şehirli bir vilayetin adı. İskender orayı, Türk hakanı barıştığı zaman kurdu. Muhammed Çakır Tonka Xan oğlu Nizâmü'd-dîn İsrâfîl Togan Tigin babasından naklen bana dedi ki: İskender Uygur vilayeti yakınlarına vardığı zaman Türk hakanı ona dört bin kişi gönderdi. Tolgalarının kanatları şahin kanadı gibi idi. Oklarını öne nasıl atıyorlarsa, arkaya da öyle atıyorlardı. İskender bunları görünce hayretler içinde kalarak *i:na:n xu:z xurend* dedi; yani bunlar kendi kendilerini besleyebilirler; başkalarının yiyeceklerine ihtiyaç duymazlar; çünkü av, onlardan kaçamaz ve istedikleri an onu yiyebilirler. Bundan dolayı vilayet **Xuzxur** adını aldı. Sonra *xâ (x)* elif'e dönüştü. Gırtlak harflerinde bunun benzeri yapılabilir; birbirleriyle değiştirilebilir; bilhassa xâ, elif'le ve elif de xâ ile. Kitabın sahibi Mahmud dedi ki: Bu sebeple atalarımız **xemīr** diye adlandırılan emirler idi; çünkü Oğuzlar **emīr** diyemezlerdi. Elif'i xâ'ya dönüştürdüler ve **xemīr** dediler. Sâmânoğullarından Türk diyarını fetheden atamızdır. Adı **el-'emīr Nasr Tigin** idi. Elif'i xâ'ya çevirdiler; sana gösterdiğim gibi."

"*Uygur*"da xâ'yı elif'e çevirdiklerinde, *xuz*'daki zel'i de ye yaptılar. Bu büyük bir kuraldır, yani zel, ye yapılır. Sonra, *xur*'daki xâ'yı da gayın yaptılar. Xâ'nın gayın'la ve gayın'ın xâ ile değiştirilmesi de caizdir. *Xatera* ve *gadera* ("sözünden döndü" ve "sözünde durmadı") dendiği gibi."

"O vilayet beş şehirdir; halkı, en şiddetli kâfirler ve en iyi ok atıcılardır. Bunlar; İskender'in kurduğu **Sülmi,** sonra **Koçu,** sonra **Can Balık**, sonra **Biş Balık**, sonra **Yaŋı Balık."** (s. 54-55)

"Çigil Türklerden üç taifenin adı. Bunlardan biri göçebe bir kavimdir; **Kuyas'**ta otururlar. **Barsgan'**ın ötesinde bir kasabadır. İkincisi **Taraz** yakınlarında bulunan **Çigil** adlı kasabadır. Adları da bu yerden çıkmıştır. Şöyle ki: İskender Argu ülkesine vardığı zaman bardaktan boşanırcasına yağmur indirdi ve yollar çamur

oldu; bu durum ona (İskender'e) büyük zorluk çıkardı. Farsça olarak *i:n* çigil *est* dedi. "Nedir bu çamur, ondan kurtuluş yok" demektir. Derhal bir bina yapılmasını emretti ve bugün **Çigil** diye adlandırılan bir hisar yapılarak bu kelimeyle isimlendirildi. Daha sonra bu hisarda oturan Türklere **Çigilī** adı verildi; ondan sonra bu isim yayıldı. Oğuzların ülkesi, bu hisara bitişik olduğundan **Çigil** halkıyla devamlı savaşırlar. Hatta aralarındaki düşmanlık günümüzde de devam etmektedir. Onlar, **Çigil** kılığındaki her Türk'e **Çigil** dediler; yani Oğuzlar Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar bütün Türklere **Çigil** adını verdiler; bu ise yanlıştır. Üçüncüsü, Kâşgar'daki **Çigil** adlı köylerdir. Onlar da tek bir bölgeden yayılmışlardır." (s. 170)

0.3.2. Türk Lehçeleri Hakkında

KM, eserinin başında, dönemindeki Türk lehçeleri hakkında genel bilgiler verir. Eserin içinde de yeri geldikçe lehçe ve ağızların özelliklerinden bahseder; kelimelerin hangi lehçeye ait olduğunu söyler. Aşağıda lehçelerle ilgili bazı örnekler verilmiştir.

"En fasih (doğru) dil; bir dilden başka dil bilmeyen, Farsçayla konuşmamış olan ve başka ülkelere gitmeyi âdet hâline getirmemiş bulunanların dilidir. Birisi, iki dil biliyorsa ve şehir halkıyla karışmışsa onun dili zayıflar. **Sogdak, Kençek** ve **Argu**'lar gibi. İkinci kısma örnek; **Xotan, Töpüt** ve bazı **Taŋut**'lardır. Bu tabaka Türk ülkelerinde yerleşmiştir. Bunlardan her birinin dilini anlatacağım. **Çaparka**'lılar (Japonyalılar) uzak olduklarından ve Mâçin'le aralarında Büyük Deniz (*el-baḥri'l-a'ẓam*) bulunduğundan onların dili bilinmez."

"Çin ve Mâçin halkının kendi dilleri vardır. Bununla beraber şehirde oturanları Türkçeyi iyi bilirler; bizimle yazışmaları da Türk yazısıyladır."

"Ye'cüc ve Me'cüc halkının dili de, Mâçin yakınındaki deniz, dağlar ve set yüzünden bilinmez."

"Töpüt'ün de kendi dili vardır. Aynı şekilde Hotan'lıların da kendi dil ve yazıları vardır. Bu ikisi Türkçe bilmezler."

"**Uygur**'lar da katışıksız bir Türk diline sahiptir. Bunun yanında kendi aralarında konuştukları ikinci bir dil vardır. Kitabın başında bahsettiğim 24 harften ibaret yazıları vardır; onu yazışmalarında kullanırlar. Uygurların Çin ile birlikte kullandıkları başka bir yazıları daha vardır. Onunla kutsal kitaplar ve resmî belgeler yazılır. Kültürlü olmayanlar bu yazıyı okuyamaz. Kültürlü olanlara ben şehirliler adını verdim."

"Göçebelerden (*ehlu'l-weber*) **Çomul**'ların kendilerine mahsus gizli bir dilleri vardır; Türkçeyi de bilirler. Aynı şekilde **Kay, Yabaku, Tatar** ve **Basmıl**'ların da her birinin kendilerine has bir dili vardır; bunun yanında Türkçeyi de iyi bilirler."

"**Kırkız, Kıfçak, Oguz, Toxsı, Yagma, Çlgil, Ugrak** ve **Çaruk**'ların ortak ve katıksız bir Türkçeleri vardır. **Yemek** ve **Başgırt**'ların dili bunlara yakındır. Rum'a yakın olan **Bulgar, Suvar** ve **Beçenek**'lerin dili, kelimelerin uçları aynı tarzda hazfedilmiş bir Türkçedir."

"Dillerin en hafifi **Oguz**'larınkidir. En doğrusu; **Yagma** ve **Toxsı**'lar ile tâ **Uygur** şehirlerine kadar **Etil, Yamar, Ertiş, Ila** vadilerinde oturanlarınkidir. En fasihi ise Hâkaniye (Karahanlı) hanlarının ve onlarla münasebette olanlarınkidir."

"**Balasagun**'lular Soğdca ve Türkçe konuşurlar. **Ţıraz**'lılar ve Beyzâ şehri halkı da böyledir."

"İsbîcâb'dan Balasagun'a kadar uzanan bütün **Argu** ülkelerindeki halkın dilinde bozukluklar vardır."

"**Kaşgar**'ın Kençekçe konuşan köyleri vardır; şehrin içi ise Hâkaniye Türkçesi konuşur."

"Rum yakınından Mâçin'e kadar bütün Türk ülkeleri beş bin fersah uzunluğunda ve üç bin fersah enindedir; toplam olarak sekiz bin fersahtır. Bunların hepsini, bilinsin diye, yerin şekli olan dairede[8] beyan ettim."

"Lehçelerin aslında fazla farklılık yoktur. Farklılıklar, bazı harflerin değişmesi veya hazfedilmesi şeklinde ortaya çıkar."

"Bunun açıklaması: Bütün isim ve fiillerin başındaki ye'ler Oğuzca ve Kıpçakça'da elif veya cim'e döner. Meselâ Türkler "yolcu"ya **yelgin** derler, bunlar ise **elgin**; Türkler "ılık su"ya **yılıg suw**, bunlar ise elif'le **ılıg** derler. Aynı şekilde Türkler "inci"ye **yinçü**, bunlarsa **cinçü** derler. Türkler devenin uzun tüyleri için **yogdu**, bunlar **cogdu** der.

"Ortada ve sonda bulunan bütün ye'leri Argular nun'a çevirir."

"Açıklaması: Türkler "koyun"a **kōy**, onlarsa **kōn** derler. Türkler "fakir"e **çıgay**, onlar **çıgan** derler. Türkler "hangi şey" anlamında **kayu neŋ**, onlar nun'la **kanu** derler."

"Kelimenin başındaki bütün mim'ler Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda be'ye döner."

"Açıklaması: Türkler **men bardım**, bu gruplar ise **ben bardum** derler. Türkler "çorba"ya **mün**, bu grup **bün** der."

"Kelimelerdeki bütün te'ler Oğuzlar ve onlara uyanlarda de'ye döner."

"Örnek: "Deve" için kullanılan **tewe**'ye onlar **deve** ismini verirler. "Delik" için kullanılan **üt**'e onlar **üd** derler."

"Oğuz lehçesindeki dal'ların çoğu merkezî (*şami:m*) Türkçede te'dir. "Hançer" Türklerde **bügde**, onlarda **bükte**'dir. Türklerde "iğde" **yigde**, Oğuz Türklerinde **yigte**'dir. Zikretmediklerim de bu ölçü üzerinedir."

"Arap fe'si ile gerçek be arasında telaffuz edilen merkezî Türkçedeki her fe (*w*), Oğuzlarda ve onları takip edenlerde vav'a (*v*) dönüşür."

---

8 Kâşgarlı burada, daire şeklindeki haritasını kastediyor.

"Türklerin **ew**, onların **ev** dedikleri gibi. Yine Türklerin **āw**, onların vav'la **av** demeleri gibi."

"Ben kitapta merkezî dildekini yazıyorum. *Kallâbîn* (çevirenler) adını verdiğim grupların kelimelerindeki harfleri sen çevir."

"Yağma, Toxsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar bütün zel'leri (*ḍ*) ye'ye çevirmekte birleşmişlerdir. Bunlar zel'i hiç kullanmazlar. Bu grupların dışında olanlar kayın ağacına **kaḍıŋ** bunlar **kayıŋ** derler. "Kayın"a **kaḍın,** bunlar **kayın** derler."

"Yine Çigil ve diğer Türklerdeki bütün zel'ler; bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlar, Rus'a ve Rum'a kadar uzananlar tarafından ze'ye çevrilir."

"Türklerin "ayak" için kullandıkları **aḍak**'a bunlar **azak** derler. Karın doyunca Çigil Türkleri **karın toḍtı** derler, bunlar ise ze ile **tozdı** derler. Diğer isim ve fiilleri bu örneğe göre ayarla. Özetle, Çigil lehçesindeki zel; Yağma, Toxsı, Oğuz ve Çin'e doğru yükselirken bazı Arguların lehçelerinde ye'dir; Kıpçakların ve Rum'a doğru alçalırken diğerlerinin lehçelerinde ze'dir. Bunların her birini yerinde açıklayacağız."

"Kelimenin başındaki bütün elif'leri Hotanlılar ve Kençekler he'ye çevirirler. Onun için bunları Türklerden saymıyoruz; çünkü Türkçeye, ona ait olmayan şeyler sokarlar."

"Açıklaması: Türkler "baba"ya **ata**, onlar **hata** derler; "anne"ye Türkler **ana**, onlar **hana** derler."

"Rı da lâm'a dönüştürülebilir; o, yerinde zikredilecektir."

"Ze de sin'e dönüşebilir. Sin de ze'ye. Bu da sonra açıklanacaktır."

"Zaman ve yer isimlerindeki bütün gayın'ları Oğuzlar elif'e çevirirler."

"Gidilecek yere Türkler **bargu yir** derler; Oğuzlar onu **barası yir**'e çevirirler. Kalkma zamanına Türkler **turgu ugur**, Oğuzlar **turası ugur** derler."

"Kaf, kef'e dönüşebilir, kef de kaf'a. İnşallah (a.c.) yerinde gelecektir."

"Harf değişmeleri hakkında söylenecek şeyler bundan ibarettir. Hazfa (düşürmeye) gelince: Oğuz ve Kıpçak grupları; isimlerin ve fiil devamlılık bildiriyorsa fiillerin ortalarındaki bütün gayın'ları düşürmekte birleşirler."

"İsimler için örnek: "Ala karga"ya çumguk denir; onlar çumuk derler. Gayın düşürülmüştür. Türkler "boğaz"a **tamgak**, onlar **tamak** derler."

"Fiiller için örnek: **ol ewke bargan ol** "o devamlı olarak evine gidendir". Oğuzlar bu anlam için **baran ol** derler. Türkler **ol er kulını urgan ol** "o adam sürekli olarak kölesini dövendir" derler, onlar ise **uran** derler."

"Ayrıca hafifletmek maksadıyla isimlerde kef'i düşürürler; fiillerde de aynı anlamda kullanılan ve gayın yerine geçen kef'i düşürürler."

"Bütün Türklerin dilleri bu sistem üzerine kurulmuştur. Geri kalanları örnekler verilirken belirtilecektir." (s. 10-13)

"**(tes)** Oğuzlar, yuvarlak bir şeyi mübalağalı olarak niteledikleri zaman **tes tegirme** derler. Bu kurala uygun değildir. Çünkü bir şeyi renk ve mübalağa bakımından nitelerken nitelenen kelimenin ilk harfi alınır ve *p* harfi ile birleştirilir. Bütün Türk lehçelerinde böyle yapılır; Oğuzlarda ise *m* kullanılır. Örnek olarak "koyu gri" için **köp kȫk** denir; Oğuzlar ise **köm kȫk** derler. **Kȫk**, "gri" demektir. Türkler baştaki *k*'yi almışlar ve ona bir *p* ekleyerek **köp** demişlerdir. Oğuzlar ise *b*'yi *m*'ye çevirerek **köm kȫk** derler; "koyu gri" demektir. "Sarı"ya **sarıg** denir. "Koyu sarı"-ya da **sap sarıg** denir. **Sarıg** kelimesinde *s* alınmış ve ona *p* eklenerek mübalağa ifade edilmiştir. Arkasından da isim getirilmiştir. "Açıklık" için **yazı** denir. Onu mübalağalı olarak anlatmak için **yap yazı** denir; "çok geniş açıklık" demektir. Bütün mübalağalar bu kural ile yapılır. *b*'nin *s*'ye dönüşmesi ise kuralsızdır." (s. 143)

0.3.3. Yönetim, İnanç ve Günlük Yaşayışla İlgili Bazı Kavramlar

DLT'de günlük yaşayışla, âdet ve inanışlarla, yönetimle ilgili pek çok kavram hakkında uzunlu kısalı açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir.

"(**Bugra Kara Xākān**) Hâkaniye hükümdarları bununla adlandırılır; **Bugra Kara Xākān** denir. Bunun bir hikâyesi vardır." (s. 443)

"**tamgalık** Kişiye özgü küçük sofra. Aslı **tamgalıg**'dır; yani "damgalı". Çünkü han, ibriğini ve özel sofrasını damgalardı; bu sebeple şarap bir kişilik ve yiyecek de kendisine yetecek kadar olurdu. Daha sonra her küçük ibrik ve her küçük sofraya **tamgalık** dendi. Bunun sebebi, handan başka kimse yemesin diye damga vurulmuş sofra olmasındandır. Kaf, gayın'dan değişmiştir, denilse doğru olur." (s. 229)

"**Teŋri** Yüce ve aziz Allah." (s. 501)

"**teŋri** Kâfirler -yüce Tanrı onları yok etsin- göğe **teŋri** derler. Aynı şekilde gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeylere de **teŋri** adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler. Bundan "bilgin" için de **teŋriken** derler. Sapkınlıktan Allah'a sığınırız." (s. 501)

"**Kulbak** Balasagun dağlarını mesken tutmuş bir Türk zahidinin adı. Sert ve siyah taş üzerine eliyle yazı yazdığı söylenir. "Allah'ın kulu Kulbak" anlamında **Teŋri kulı Kulbak** yazdığı zaman yazı beyaz olarak görünürmüş. Beyaz taşa yazdığı zaman da yazı siyah olarak görünürmüş. Onun eseri bugüne dek durmaktadır." (s. 207)

"**bars** Türkçede 12 yıldan biri. Türkler 12 hayvanın adını alarak 12 yılı adlandırmışlardır. Doğum ve savaş tarihleriyle benzeri olaylar, bu yılların devretmesiyle hesaplanır. Bunun aslı şudur: Onların hakanlarından birisi, birkaç yıl önce geçen bir savaşı öğrenmek ister. Savaşın geçtiği yılı şaşırırlar. O, kavmiyle meşveret eder ve şöyle der: "Biz bunda nasıl şaşırdıysak bizden sonrakiler de tarihi şaşırırlar. Biz

şimdi 12 ay ve 12 burcu dikkate alarak 12 yılı adlandıralım ki onların dönmesiyle tarih hesaplansın ve ebedî bir hatıra olsun." "Nasıl uygun görürseniz" derler. (Hakan) avlanmaya çıkar. Yırtıcı hayvanların Ila vadisine -ki o büyük bir sudur- sıkıştırılmasını emreder. Avlanırlar ve yırtıcı hayvanları suya doğru zorlarlar. Yırtıcı hayvanlardan 12'si suyu geçer. (Hakan) geçenlerden her birinin adını bir yıla verir. Birincisi **sıçgan**'dır ki "fare" demektir. İlk geçen oydu. Yılların başı adını ondan aldı. Bu isim yıla eklenerek kullanılır ve **sıçgan yılı** denir; "sıçan yılı" demektir. Ondan sonra **ud yılı** sığır yılı. Sonra **bars** yılı pars yılı. Sonra **tawışgan yılı** tavşan yılı. Sonra **neg (lu) yılı** timsah yılı. Sonra **yılan yılı** yılan yılı. Sonra **yund yılı** at yılı. Sonra **kōy yılı** koyun yılı. Sonra **biçin yılı** maymun yılı. Sonra **takagu yılı** tavuk yılı. Sonra **ıt yılı** köpek yılı. Sonra **toŋuz yılı** domuz yılı. Domuz yılına gelindiği zaman tekrar sıçan yılına dönülür. Bu kitabı yazdığımız yıl 466 yılının Muharrem ayı idi. Yılan yılı girmişti ki o **yılan yılı**'dır. Bu yıl geçip 70 yılına girildiği zaman **yund yılı**, yani at yılına girilmiş olur. Tarih, sana gösterdiğim şekilde, buna göre hesaplanır."

"Türkler her yıl için bir hikmet (inanış) söylerler ve ondan bazı sonuçlar çıkarırlar. Eğer **uḍ yılı** yani öküz yılı ise savaşların çoğalacağını söylerler; çünkü öküz, toslamasıyla bilinir. Tavuk yılına girildiği zaman yiyecek çoğalır, fakat insanlar arasına karışıklık düşer; çünkü tavuğun yemi hububattır ve o devamlı çöpleri eşeleyip atar. Yılan ve timsah yılına girildiği zaman yağmur ve verimlilik olur; çünkü onun yeri sudur. Domuz yılına girildiğinde soğuk, kan ve fitne çoğalır. Her yıl için farklı şeyler iddia ederler."

"Türklerde yedi günün adları yoktur. Çünkü "hafta" İslamiyet'le bilinmiştir. Aynı şekilde, ay adları da şehirlerde Arapça adlandırılır. Göçebeler ve cahil kâfirler ise onu dört mevsimle adlandırırlar. Her üç aylık dönemin bir ismi vardır. Onunla yılın geçtiği anlaşılır. Nevruz'dan sonraki baharın başlangıcına **oglak ay** dendiği gibi. Ondan sonra **ulug oglak ay** yani "büyük oğlak ayı"dır; çünkü ikinci ayda o (oğlak) büyür. Ondan sonra **ulug ay** yani büyük ay. Çünkü bu, yazın ortasıdır; süt çoğalır, bütün hayvanların ve yerin ürünleri artar. Diğerleri de bunun gibidir; çok az kullandıkları için onları zikretmiyorum; sen anla." (s. 149-150)

"**baḍram** Halk arasında sevinç ve gülüşme. Bir yer çiçek ve tomurcuklarla süslenmişse oraya **baḍram yir** denir; yani gezinti yeridir. Bunun aslının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bunu Farsların ağzından duydum. Ancak Oğuzlar bayram gününü **bayram** diye adlandırırlar; o da sevinç ve gezme günüdür. Onların âdeti üzere, zel harfi (*ḍ*), ye'ye dönüşmüştür. Bu, kurala göre tam da doğru bir kelimedir." (s. 211)

"**beçkem** Alamet. İpekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılır. Savaş gününde kahraman kendini bununla tanıtır. Oğuzlar bunu **berçem** diye adlandırırlar." (s. 211)

"**küg** Yumuşak kef ile. Şiirin ölçüsü (*ʿaru:żu'-ş-şiʿr*). **Bu yīr ne küg üze ol** bu gazel hangi ölçü üzerinedir?" (s. 401)

"**küg** şarkıda nağme (*laḥn*). Bundan **er küglendi** denir; "adam kendisine mahsus bir nağmeyle şarkı söyledi" demektir." (s. 401)

"**küg** her yıl, her şehirde, halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin (*'użḥu:ke*) adı. Bundan, **bu yıl bu küg keldi** denir; "bu yıl bu güldürücü şey geldi" demektir." (s. 401)

"**mandırı** Çigil lehçesinde. Geceleyin damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saçı saçılan yerin adı." (s. 216)

"**tiki** Geceleyin işitilen patırtı. Türkler şöyle inanırlar: Yılda bir gece ölülerin ruhları toplanıp yaşadıkları ve ömürlerini geçirdikleri yerlere giderler. Akrabalarını ziyaret ederler. Geceleyin o patırtıyı işiten ölür. Bu, Türkler arasında meşhurdur. Kelimenin te'si (*t*) esrelidir. Bence üstünlüsü daha iyidir; çünkü kocasına hediye edildikten sonra ailesini ziyaret eden kadına, "ziyaretçi olarak geldi" anlamında **tegdi keldi** denir." (s. 447)

"**tutmaç** Türklerin tanınmış bir yemeği. Bu, Zülkarneyn'in (Büyük İskender'in) onlara bıraktığı değerli hatıralardandır. Şöyle ki: Zülkarneyn, karanlıklardan çıktığı zaman kavmin yiyeceği azaldı; ona açlıktan şikâyet ettiler ve şöyle dediler: **Bizni tutma āç.** Anlamı "bizi buralarda aç bırakma ve serbest bırak ki vatanlarımıza dönelim"dir. Hakîmlerine danışarak bu yemeği meydana getirdiler. Bu yemek bedeni güçlendirir, yanaklara kırmızılık verir; çabuk sindirilmez. Yedikten sonra çorbasından içilir. **Tutmaç,** onun artırılmış biçimidir; Türkler bunu görünce **tutmaç** adını verdiler. Bunun aslı **tutma aç**'tır; "acıktırma" demektir. Hafifletmek için iki elif kaldırılmıştır. Anlamı "kendini acıktırma, bunu al ve ye"dir." (s. 197)

"**yörgemeç** İşkembe ve barsaklar dürülür; içine ince barsak konur; ızgara yapılır veya pişirilir." (s. 372)

"**buldum** İçine üzüm veya kuru üzüm konularak yenen yoğurdun adı. Kençek lehçesinde." (s. 216)

"**tüwek** Söğüt veya taze bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılır; içine kurusıkı konarak onunla serçe vurulur. Borudan da yapılabilir. Çigil lehçesinde." (s. 167)

"**köçürme oyun** On dört (oyunu). Bir tür oyundur; yere dörtgen şeklinde dört çizgi çizilir; on kapı açılır; fındık ve benzeri şeylerle bunun üzerinde oyun oynanır." (s. 215)

"**(kızlaş-) ol meniŋ birle ok attı kızlaşu** O, benimle ok atmada yarıştı ve ortaya cariye sürdü. **kızlaşu.r, kızlaşma.k."** (s. 297)

"... Bunda, ortaya bir şey koyarak yarışma ve kumar (oynama) anlamı vardır. Harfi (eki) lâm ile şın›dır. Açıklama: **Ol meniŋ birle ok attı atlaşu** "o, benimle atına ok atma yarışması yaptı. Kim yenerse bunu (atı) alır." Bu geniş bir kuraldır;

isimlerden yapılır. **Ol meniŋ birle oynadı kögürçgünleşü** "o benimle güvercinine oynadı.", **ol at yarışdı meniŋ bile tawışganlaşu** "o, benimle tavşanına at yarışı yaptı; kazanan onu alır" örneklerinde olduğu gibi, isim uzasa da bu anlamdaki fiiller mümkündür. Bütün fiiller bu kurala uyar." (s. 298)

"**tepük** Kurşundan (*mine'l-usruf* ?) yapılan, iğ başı şeklinde bir şey. Üstüne keçi kılı vb. sarılır; çocuklar ayaklarıyla vurarak onunla oynarlar." (s. 166)

"**ütüg** Mala şeklinde bir demirdir. Kırışıklıkları gitsin diye elbisenin dikiş yerleri onunla kızdırılır." (s. 32)

"**awılku** Sarıçalı, kadıntuzluğu (*şeceru'l-qarm* – Berberis vulgaris). Kırmızı meyveleri vardır; meyvelerinin suyu tutmacı renklendirmek için kullanılır. Ağacın kabuğu göz ağrısının tedavisinde kullanılır. Onunla elbise de boyanır." (s. 214)

0.3.4. Şiirler ve Atasözleri

KM'nin amacının bir şiir antolojisi veya bir atasözü külliyatı meydana getirmek olmadığını belirtmiştim. O, atasözleri ve şiirleri, eserinde yer alan kelimelere örnek olarak vermiştir. Tabii ki her kelimenin örneği bir atasözü veya şiir değildir. Örnekler daha çok basit ve kısa cümlelerdir. Ancak zaman zaman verilen atasözü ve şiir örnekleri, döneminin bir şiir antolojisini ve atasözü külliyatını oluşturacak kadar çoktur.

DLT'de atasözü ve şiirlerin nasıl verildiğini birkaç örnekle göstermek okuyucuya daha somut fikir verecektir. Mesela ***alp*** maddesi eserde şöyle yer alır:

"**alp** şecaatli. Şu atasözünde geçer: **Alp yagıda alçak çogıda.** "Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumuşak huylu, münakaşada sınanır" demektir. Şöyle derler:

Alp Er Toŋa öldi mü
İsiz ajun kaldı mu
Ödlek öçin aldı mu
Emdi yürek yırtılur.

Anlamı şudur: Afrâsiyab Han öldü mü; hırçın ve kötü dünya onsuz kaldı mı; felek ondan intikamını ve öcünü aldı mı? Şimdi zamana kızmaktan ve onun saltanatına üzülmekten yürek yırtılır." (s. 19)

Çülükmek fiili de eserde şöyle anlatılır:

"**er Işı çülükti** adamın görünüşü perişanlaştı. **Çülüker, çülükmek.** Şiir:

Tını yeme öçükti
Eri atı içikti
Işı takı çülükti
Sözin anıŋ kim tutar.

Bir tutsağı niteleyerek diyor ki: O, onu tutunca sesi kısıldı. Atları bize teslim oldu. Görünüşü de perişanlaştı. Bu olanlardan sonra artık onun sözünü kim dinler." (s. 266)

Kizlençü maddesi de eserde şöyle yer alır:

"**kizlençü** gizlenmiş şey. Atasözü: **Kizlençü kelinde.** Anlamı: Gizlenen şey gelinde olur; çünkü o eşi için hoş şeyler saklar." (s. 453)

BİRİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

1. DLT VE TÜRK ŞİİRİ

Bu çalışmanın amacı, DLT'deki şiir ve atasözlerinin tamamını okuyucuyla buluşturmaktır. Bu sebeple eserde yer alan şiirler, nazım birimlerine ve konularına göre sınıflandırılarak bir araya toplanmıştır.

DLT, doğrudan doğruya bir şiir antolojisi değildir. Yani KM'nin amacı, döneminin şiirlerini derlemek ve onları topluca vermek değildi. Onun amacı, Türkçeden Arapçaya açıklamalı bir sözlük yazarak Araplara Türkçeyi öğretmek, bu arada Türk dil, edebiyat ve kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini de ortaya koymaktı. Dolayısıyla DLT'deki şiirler ancak bu amaçlarla sınırlı olarak eserde yer almaktadır. Bu bakımdan onları, İslami Türk edebiyatının ilk dönemi olan Karahanlılar çağının bütün verimleri olarak düşünmemek gerekir.

11. yüzyıl Türk şiirinin en büyük temsilcisi hiç şüphesiz Yusuf Has Hâcib'dir. Onun hacimli eseri *Kutadgu Bilig* bir siyasetname olarak yazılmıştır ama eser aynı zamanda mesnevi türünün de Türkçede bilinen ilk örneğidir.

Edib Ahmed Yüknekî tarafından 12. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen *Atebetü'l-Hakayık* ile aynı yüzyıla ait Ahmed Yesevî ve ilk takipçilerinin hikmetleri de Karahanlı dönemine ait manzum eserlerdir.

Yusuf Has Hâcib, Edib Ahmed, Ahmed Yesevî ve takipçilerinin eserleri, sanat amacı gütmeyen didaktik eserlerdir. DLT'deki şiirler ise -içlerinde didaktik olanlar da bulunmakla birlikte- sanat amacıyla yazılmış şiirlerdir ve Karahanlı döneminin asıl şiirini onlar temsil eder.[9]

1.1. Türk Şiirinin Doğuşu – Baş kafiye / Son Kafiye

Türkçe ilk şiir örneklerinin dille birlikte ortaya çıktığı muhakkaktır. Çeşitli ayin ve törenlere manzum parçaların da eşlik ettiğini düşünmek yanlış olmaz. "Türk Edebiyatının Menşe'i" makalesinde Fuat Köprülü, din ve sihirle şiir arasında, hatta

9 Başta Alp Er Tonga ağıtı olmak üzere DLT'deki hece vezinli şiirlerin bir kısmının Karahanlı döneminden de önceki dönemlere ait olabileceği üzerinde aşağıda durulacaktır.

genel olarak güzel sanatlar arasında bağlantı bulunduğunu, çeşitli düşünür ve bilginlere de dayanarak anlatır. Sonra sözü Türk şiirine getirerek şöyle der:

"Türkler arasında daha yazı yayılmadan mevcut bulunan millî-sözlü edebiyat, lisânın ilk teşekkülünden beri canlı bulunduğu gibi, yazının yayılmasından sonra da tabiatiyle devam etmiş ve Türkler muhtelif medeniyet dâirelerine girdikleri zaman yine kuvvetle yaşayıp durmuştur." (Köprülü 1966: 57).

DLT'deki şiirlerin de hiç olmazsa bir kısmının 11. yüzyıldan çok daha eski tarihlere uzandığı muhakkaktır. Alp Er Tonga için söylenen ünlü ağıt bazı araştırıcılara göre M.Ö. 7. yüzyıla, bazılarına göre de M.S. 8. yüzyıla kadar gider. 8. yüzyılı kabul etsek bile bu tarih DLT'nin yazıldığı 1070'lerden 350 yıl kadar öncedir ve şu dörtlüklerin bir cenaze töreni sırasında söylendiği muhakkaktır.

Ulşıp eren börleyü,	Kurtlar gibi uluşur erler,
Yırtıp yaka orlayu,	Yaka yırtıp feryat ederler,
Sıkrıp ûni yurlayu,	Islığa dönüşür tiz sesler,
Sıgtap közi örtülür. (104/95)	Ağıtlardan gözler örtülür.
Begler atın argurup,	Yordu atlarını beyler,
Kaḏgu anı torgurup,	Zayıflattı onları keder,
Meŋzi yüzi sargarıp,	Bet beniz sararıp gider,
Kürküm aŋar türtülür. (244/212)	Sanki safran sürtülür.
Alp Er Toŋa öldi mü,	Alp Er Tonga öldü mü,
İsiz ajun kaldı mu,	Yaman dünya kaldı mı,
Öḏlek öçin aldı mu,	Felek öcünü aldı mı,
Emdi yürek yırtılur. (33/19)	Artık yürek yırtılır.

Çin kaynakları, Kök Türklerin cenaze törenleri için şöyle söylüyor:

"Ölen kişinin cesedi çadıra konur; çocukları, torunları ve bütün akrabaları birer koyun ve atı kurban ederek çadırın önüne bırakırdı.[10] Sonra atlarına binerek çadırın çevresinde yedi kez dönerler, ön tarafa gelince yüzlerini bıçakla keserlerdi... Defnetme gününde de çocuklar ve akrabalar kurban keser, mezarın çevresinde dönerek yüzlerini bıçakla yaralardı." (Ercilasun 2016: 41). Tung-dien adlı Çin kaynağında çizilen yerlerden "kan ve gözyaşı birlikte akar" ifadesi de vardır (Taşağıl 1995: 98).

---

10 2000 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki apartman dairemde uyurken sabaha karşı, dışarıdan gelen canhıraş çığlıklarla uyandım. Apartmanların arasındaki meydancığa silindir bir çadır kurulmuş, önünde bir at kurban edilmişti. Ölenin cesedi çadırdaydı. Ölünün yakınları ürkütücü ve tiz seslerle bağırıp ağıt yakıyorlardı. Her yeni gelenle ağıt sesleri yeniden yükseliyordu.

Ölenin bir beğ veya hükümdar olması durumunda, törenin akrabalarla sınırlı kalmadığı muhakkaktır. İşte Çin kaynaklarındaki bu anlatım, Alp Er Tonga ağıtındaki mısralara dökülmüştür.

Bozkırda içkili bir eğlence meclisini canlı bir şekilde anlatan aşağıdaki dörtlüklerin de Müslümanlıktan önceki Türk hayatına ait olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Kügler kamug tüzüldi,	Nağmeler hep düzüldü,[11]
Iwrık, iḍiş tizildi,	İbrik,[12] kadeh dizildi,
Sensiz özüm özeldi,	Gönlüm seni özledi,
Kelgil, amul oynalım. (500/401)	Gel, yavaştan oynayalım.
Iwrık başı kazlayu,	İbrik başı kaz gibi,
Sagrak tolu közleyü,	Kadeh dolu, göz gibi,
Sakınç koḍı kizleyü,	Gizleyip alta gamı,
Tün kün bile sewnelim. (63/49)	Gece gündüz sevinelim.
Ottuz içip kıkralım,	Üçer kez içip haykıralım,
Yokar kopup sekrilim,	Kalkıp kalkıp sıçrayalım,
Arslanlayu kökrelim,	Aslan gibi kükreyelim,
Kaçtı sakınç sewnelim. (83/73)	Kaçtı keder, sevinelim.

DLT'de tarihi aşağı yukarı belli olan savaş şiirleri dışındaki başka bazı dörtlüklerin de Türklerin Müslüman olmasından önce söylendiğini düşünebiliriz. Büyük çoğunluğu 7'li ve 8'li hece ölçüsüne dayanan koşma tarzında kafiyelenmiş dörtlüklerin Müslümanlıktan sonra da devam ettiği muhakkaktır.

Talat Tekin de DLT'deki halk şiirlerinin bir kısmının İslamlıktan önceye ait olduğu görüşündedir:

"*Dîvân*'daki eski Türk halk şiiri örneklerinin bir kısmının XI. yüzyıl ürünü oldukları düşünülebilirse de bunların büyük çoğunluğunun daha önceki yüzyıllara ait olduğundan şüphe edilemez. Özellikle Alp Er Tonga ağıtı ile diğer bir ağıt parçası, içki meclislerini, kır ve av eğlencelerini konu alan manzumeler, hiç şüphesiz, İslâmlıktan önceki Türk halk şiirinin bize kadar gelebilen en eski örnekleridir." (Tekin 1989: IX).

Türk şiirinin eskiliğinin başlıca delili atasözleridir. Atasözlerinin büyük çoğunluğunun yüzyıllar öncesine dayandığı genellikle kabul edilir. Reşid R. Arat atasözlerini "Türk nazmının en eski şekillerinden biri" kabul eder (Arat 1965:

11 Ayarlandı, uyumlu hâle getirildi.

12 İnce boyunlu içki kabı.

271). DLT'deki atasözleri de hiç şüphesiz 11. yüzyıldan çok önceki yüzyıllara dayanır. İşte bu atasözlerindeki kafiye / redif düzeni, sözlü Türk şiirinin de esasını teşkil eder:

Künde irük yok / begde kıyık yōk. (47/33): Güneşte gedik yok, beğde (sözden) cayma yok.

İrig irini yāglıg / ermegü başı kanlıg. (47/33): Kararlı (kişinin) dudağı yağlı, tembel(in) başı kanlı.

Alımçı arslan / birinçi sıçgan. (50/35; 206/176): Alacaklı aslan, borçlu sıçan.

Āç nē yīmes / tok nē tīmes. (52/37): Aç ne yemez, tok ne demez.

Ula bolsa yōl azmas / bilig bolsa söz yazmas. (58/44): Yol işareti olursa yol şaşırılmaz, akıl olursa söz yanılmaz.

Alplar birle uruşma / begler birle turuşma. (101/93): Alplar ile vuruşma, beğlere karşı durma.

Kurug yıgaç egilmes / kurmış kiriş tügülmes. (108/98): Kuru ağaç eğilmez, kurulmuş kiriş düğümlenmez.

Tatsız Türk bolmas / başsız börk bolmas. (176/151, 407/317): Farssız Türk olmaz, başsız börk olmaz.

Tezek kārda yatmas / edgü isiz katmas. (194/166): Tezek karda yatmaz, iyi (ile) kötü karıştırılmaz.

Kılnu bilse kızıl keḏer / yaranu bilse yaşıl keḏer. (199/170, 453/356): Davranmasını bilen kızıl giyer, yaranmasını bilen yeşil giyer.

Suburganda ew bolmas / topurganda aw bolmas. (257/225): Eski mezarlıkta ev olmaz, yumuşak toprakta av olmaz.

Kılıç tatıksa īş yunçır / er tatıksa et tunçır. (407/317): Kılıç paslansa iş bozulur, er Farslaşsa et(i) kokuşur.

Kuş balası kusınçıg / ıt balası oxşançıg. (547/447): Kuş balası tiksindirici, it balası okşanası.

Yukarıda bazılarını örnek olarak verdiğim atasözlerini kafiyelerinden ayırdığımız takdirde *aa* kafiyeli beyitler elde ederiz:

Künde irük yok
Begde kıyık yōk.

Alplar birle uruşma,
Begler birle turuşma.

Ula bolsa yōl azmas
Bilig bolsa söz yazmas.

Kurug yıgaç egilmes,
Kurmış kiriş tügülmes.

Tatsız Türk bolmas,
Başsız börk bolmas.

Kılnu bilse kızıl keḍer,
Yaranu bilse yaşıl keḍer.

İki, üç ve dördüncü beyitlerin 4+3=7'li hece veznine uydukları açıkça görülmektedir. Hiç şüphesiz bu tür beyitler daha sonraki 7'li koşma dörtlüklerine vücut vermişlerdir. Son beytin ilk mısraı ise 4+4=8'li hece veznine karşılık gelir. Bu tür beyitler de DLT'de örneği çok görülen 8'li koşma dörtlüklerini yaratmıştır. Birinci beyit ile beşinci beyit 2+3=5 hecelidir. DLT'de bu tür dörtlükler de bulunmaktadır.

Atsız, DLT'deki atasözlerinin bir kısmının manzum olduğunu söyler. Hatta ona göre "Manzum darbımesellerden bazılarının eski şiirlerin halk hafızasında kalmış mısraları olması muhtemeldir." (Atsız 1943: 64).

Talat Tekin de DLT'deki atasözlerine dikkat çekerek "Eski Türk nazmında dize sonlarında uyak bulunmadığı görüşüne katılmak zordur." der. Ona göre "Türk nazmının nasıl oluştuğu" sorusuna Türk atasözleri ile cevap verilebilir:

"Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda tespit ettiği, fakat oluşumları hiç şüphesiz çok daha eski çağlara giden atasözlerinin bir kısmı, bilindiği gibi, cümle sonu uyaklıdır... *Dîvân*'daki atasözlerinin bir kısmı sadece cümle sonu uyaklı olmayıp aynı zamanda ölçülüdür. Bu gibi atasözleri bir manzumeden alınmış iki dize gibidir."

Tekin bazı atasözü örnekleri verdikten sonra şu yargıya varır:

"İşte bunlar ve bunlar gibi daha nice eski atasözleri Türklerin sözlü edebiyat ürünlerinde ölçü ve uyağa eski çağlardan beri büyük önem verdiklerini, bu uyum ögelerinden atasözlerinde bile yararlandıklarını göstermektedir. Bu gibi

ölçülü-uyaklı sözlerden nazma geçmek için bir iki adım atmak yeter de artar bile. Eski Türklerin halk şiirinde dize başı ve dize içi ses benzerlikleri kadar dize sonu uyaktan da yararlanmış olduklarından herhalde şüphe edilemez." (Tekin 1989: X-XI).

Reşid R. Arat, DLT ile aşağı yukarı "aynı devrin mahsulü" olan, fakat İslam muhitinin dışında bulunan, Uygur harfli Turfan yazmaları arasındaki bir tıp kitabında görülen 14 atasözünden dördünün de beyitler hâlinde yazıldığını tespit etmiştir (Arat 1965: 274)[13]:

Erdemlig kişi erdini birle tüz ol,
Erdemsiz kişi -etük içindeki- ulyak birle tüz ol.

(Erdemli kişi cevher ile birdir,)
(Erdemsiz kişi -çizme içindeki- astar ile birdir.)

Buyanlıg kişi burkanlar birle tüz ol,
Buyansız kişi buk bakır birle tüz ol.

(Sevaplı kişi budalar ile birdir,)
(Sevapsız kişi boş bakır ile birdir.)

Begimsinmeyük beg bolsar beltir sayu berge salur,
Atakımsınmayuk atıg bulsar art sayu mayakayur.

(Beğ olmayacak, beğ olsa her kavşağa sopa koyar,)
(Ünlü olmayacak, şöhret bulsa her dağ geçidine işaret koyar.)

Yagmur yagsa kapuŋ bolsun, yabıngu kergek,
Yavuz kişi yakın kelse abıngu kergek.

(Yağmur yağsa kapın olsun, örtünmek gerek,)
(Kötü kişi yakın gelse gizlenmek gerek.)

İlk atasözü 5+7=12 (5+6=11)[14], ikinci atasözü 5+7=12, üçüncü atasözü 8+8=16 (10+7=17), dördüncü atasözü 4+4+5=13 hecelidir.

13 Arat, bu atasözleriyle ilgili açıklamalarında dört atasözünün "ikişer mısrâlık beyitler hâlinde" yazıldığını, üçünün baş ve son kafiyeli olduğunu belirtir (Arat 1965: 272). Atasözlerini beyitler hâlinde ben yazdım; aktarmalarını da Arat'tan faydalanarak ben yaptım.

14 Arat'ın da belirttiği gibi "etük içindeki" sözleri açıklama mahiyetinde bir fazlalık olmalıdır (1965: 272).

Son kafiyeli ve çoğunlukla eşit heceli beyitlerden oluşan atasözleri, Türk nazım biriminin de başlangıçta beyit olması gerektiğini düşündürmektedir. Türk şiirinin doğuşu üzerinde araştırmaları bulunan Azerbaycanlı bilgin Kamran Aliyev beyitin meydana gelişini şöyle açıklar:

"Etnopoetik düşünce, ilk olarak şiir yapısını ve mısrayı arar. Aranan mısranın ise öncelikle diğer mısraya ihtiyacı vardır. Çünkü o asla tek kullanılamaz. Bedii düşünce armonidir ve tek başına armoni olamaz. Mısra yalnızlığından kurtulan şiirde, çift mısranın kafiye ve ritim uyumu ihtiyacı hissedildiğinde ise olağanüstü bir keşif yapılır. Etnosun kendi dilinin gramatikal yapısı için son derece niteliksel olan hece hem edebî ölçü birimi hem de ritim temeli olarak seçilir. Diğer bir ifadeyle; çift mısranın vezin beraberliğini ortaya koyma zorunluluğu meydana geldiğinde hece, sayı paydasına getirilerek ölçü birimi rolüyle ortaya çıkar. Çift mısranın ritim, ahenk isteğini karşılayan durak ve kafiyeyi de sadece düzenli hece belirginleştirir." (Aliyev 2018: 19).

"Çift mısradan bende geçiş"i de Aliyev Dede Korkut'tan bir örnekle gösterir. Uruz'un annesine söylediği *"Ağzun kurusun ana / Dilün çürüsün ana"* veya Seğrek'in annesine söylediği *"Ana, ağzun kurusun / Ana dilün çürüsün"* beyitleri, Kazan'ın çobana hitabında dörtlüğe dönmüştür: *Ağzun kurusun çoban / Dilün çürüsün çoban / Kadir senin alnuna / Kada yazsun çoban."* (Aliyev 2018: 25).

Aliyev'in Türk şiir yapısını Türk etnosuna bağlaması da ilgi çekicidir. Ona göre "Türk şiirinin bedii kaynağı", Türk'ün ayrılmaz bir parçası olan "at"tır. Bu yapı, atın yürüyüşüne göre şekillenmiştir. Rahvan yürüyüşten beyit, dörtnal koşuştan dörtlük çıkmıştır (Aliyev 2018: 32-33).

Atasözleri gibi Türk bengü taşlarındaki paralel ifadeler de sözlü Türk şiirinin eskiliğine tanık olarak gösterilebilir. Atasözlerini, hece vezinli Türk halk şiirini yaratan veya halk şiiriyle birlikte meydana gelen kalıplar olarak düşünebiliriz. Bengü taşlardaki paralel ifadeler ise Türk dilinin yapısından doğan çok eski ifadeler olabileceği gibi atasözleri ile sözlü şiirin daha 8. yüzyılda Türk nesrine yansıması olarak da düşünülebilir. ***Başlıgıg yüküntürmiş / tizligig sökürmiş*** (KT D 2), ***Altun yışıg yolsuzun aşdımız / İrtiş ögüzüg keçigsizin keçdimiz*** (T 35), ***Yaraklıg yagıg yeltürmedim / Tügünlüg atıg yügürtmedim*** (T 54) gibi kafiye benzeri kelimelerle sonlanan paralellikler hiç şüphesiz daha o dönemde mısra sonu kafiyesinin Türk şiirinde bulunduğunu gösterir. ***İnisi, eçisin teg kılınmaduk erinç / Oglı, kaŋın teg kılınmaduk erinç*** (KT D 5), ***Begleri, bodunı tüzsüz üçün / Tabgaç bodun tebligin kürlüg üçün / Armakçısın üçün / inili eçili kikşürtükin üçün / begli bodunlıg yoŋaşurtukın üçün*** (KT D 6), ***Tün udısıkım kelmedi / Kündüz olursıkım kelmedi*** (T 12) vb. paralel ifadelerde görülen ***erinç, üçün,***

***kelmedi** gibi* redif benzeri örnekler, mısra sonu kafiyesiyle birlikte redifin de sözlü Türk şiirinde çok eskiye dayandığını göstermektedir.

9. veya 10. yüzyılın başlarında yazılmış bulunan Kök Türk harfli *Irk Bitig* (Fal Kitabı) adlı küçük eserde de bir kısmı kafiyeli ve redifli olan paralel ifadeler bulunur. 20. faldan: ***Üze teŋrike tegir / Asra yirke kirür*** (Üstte göğe değer / Altta yere girer), 22. faldan: ***Yarın yaŋrayur / Kiçe keŋrenür*** (Sabah söylenir / Gece sızlanır), 36. faldan: ***Üküş atlıg ögrüŋçüŋ yok / Kobı atlıg korkıŋçıŋ yok*** (Çok atlı -olmaktan dolayı- sevincin yok / Az atlı -olmaktan dolayı- korkman yok), 51. faldan: ***Yaşıl kaya yaylagım / Kızıl kaya kışlagım*** (Yeşil kaya yaylağım / Kızıl kaya kışlağım), 53. faldan: ***Boz bulıt yorıdı, bodun üze yagdı / Kara bulıt yorıdı, kamag üze yagdı*** (Boz bulut yürüdü, halk üstüne yağdı / Kara bulut yürüdü, her şeyin üstüne yağdı), 59. faldan: ***Yılka tegmişig yıdıtmayın / ayka tegmişig artatmayın*** (Yıla erişmişi kokutmayayım / Aya erişmişi bozmayayım), 64. faldan: ***Körüklüg kayaka konupan küzleyir men / Yagaklıg tograk üze tüşüpen yaylayur men*** (Güzel kayaya konarak güzlerim -güzü geçiririm- / Cevizli ağaca inerek yaylarım -yazı geçiririm-)[15].

Reşid R. Arat "paralel ifade"lerin (Arat'ta "ifâde müvâziliği") Türk dilinin yapısında da mühim yer tuttuğu kanaatindedir. O, dilin bu yapısıyla şiirler ve atasözleri arasında bir bağ bulunduğunu düşünmektedir:

"Türk şiirinin, eski nümûnelerinde olduğu kadar, bugünkü halk edebiyatında da dâimâ müşâhede edilen başlıca unsurlardan birini, türk edebî üslûbunda derin kökler ile yerleşmiş olan ifâde müvâziliği teşkil etmektedir. Yalnız düşüncede değil, türk dilinin yapısında da mühim yer tutan bu müvâzene unsuru, birbirini desteklemek veya kuvvetlendirmek üzere, yan-yana gelen, birbirine eş veya zıd fikir ve ifâdelerden meydana gelir." (Arat 1965: 271).

Arat'ın görüşlerinden hareketle, dilin yapısında zaten mevcut olan paralel ifadelerin, daha dilin başlangıcında gerek atasözlerinde gerek şiirde son kafiye ve rediflerin oluşmasında rol oynadığını düşünmek yanlış olmaz.

Maniheist ve Burkancı (Budist) çevrede meydana gelmiş olan Uygur harfli eski Türk şiirlerinde görülen mısra başı kafiyesi bence gereksiz bir tartışma yaratmış, bunun sonucu olarak da Türk şiirinde önce baş kafiye bulunduğu, daha sonra İslami dönemdeki Fars ve Arap şiiri etkisiyle son kafiyenin ortaya çıktığı gibi görüşler dile getirilmiştir. Eski Uygur şiirinde görülen hece sayılarındaki düzensizlik de düzenli hece vezniyle söylenmiş şiirlerin sonradan ortaya çıktığı görüşlerine yol açmıştır.

Şinasi Tekin, baş kafiyenin de son kafiyenin de, hatta bütün aliterasyonların da Türkçenin yapısından doğduğu kanaatindedir. O, aliterasyonu ve kafiyeleri

15 Metinleri, yazılışlarını sadeleştirerek Tekin 2017'den aldım. Aynı eserden yararlanarak aktarılanları ben yaptım.

doğuran Türkçenin yapı özelliklerini sayar ve bu özelliklerden atasözlerinde, fal ve bilmecelerde "kasıtlı olarak" faydalanıldığını söyler:

"1. Eklemeli bir dil olan Türkçe, kelimelerinin köklerini, başlangıçtan beri bir iki istisnâ dışında (meselâ zamirler) değiştirmeden muhâfaza eden bir dildir."

"2. İfadeye güç veren bir üslûp husûsiyeti olarak Türkçede öteden beri şu şekiller mevcut olmuştur:"

"a) Kelimeler, ekli veya eksiz tekrar edilir, kara kara düşün-, körü körüne vb."

"b) Eş anlamlı kelimeler olarak 'iştikaklı cinas', yağmur yağ-, vuruş vur- vb."[16]

"c) Bazı kelimelerin ilk heceleri tekrar edilir, sap sarı, kap kara vb."

"Bütün bu husûsiyetlerin, hiçbir sanat endîşesine ihtiyaç göstermeden Türkçede şu veya bu şekilde başlangıçtan beri kullanılmakta olduğunu tahmin ediyoruz ve görüyoruz. Fakat, bunlar günün birinde cemiyetin ortak malı olan atasözü ve bilmeceler ile fallarda kasıtlı olarak kullanılmışlardır." (Ş. Tekin 1992: 50).

Şinasi Tekin, atasözü, fal ve bilmecelerden örnekler vererek bunların bir kısmının baş kafiyeli, bir kısmının son kafiyeli beyitler hâlinde olduğunu gösterir. Hatta eski bir Uygur şiirinde beyitlerden "gramer aliterasyonlarının bağladığı dörtlükler" teşekkül ettiğini belirtir:

kar içinte ig kirti
emgek bar sakıngulug
köŋül içinte oot kirdi
kadgu bar buşungulug

tag içinte iki yek bar
ögüŋin köŋülüŋin bulgayur
il içinde tevlig kürlüg buyruk bar
işiŋin küçüŋin artatur

kolun içine hastalık girdi
sakınılacak bir zahmet var
gönül içine ateş düştü
can sıkacak bir kaygı var

dağ içinde iki şeytan var
aklını, gönlünü bulandırır,
memleket içinde hilekâr bir memur var
senin işini gücünü bozuyor (Ş. Tekin 1992: 50-52).[17]

16 Bu yapılar için iştikaklı cinas terimini Turhan Gencei teklif etmiştir (Ş. Tekin 1992: 23).
17 *ng* olarak yazılmış bulunan damak n'lerini ŋ yaptım.

Arat'ın belirttiği ifade müvaziliğinin (paralel ifadelerin) de "Türk dilinin bir üslûp husûsiyeti" olduğunu belirttikten sonra Ş. Tekin dörtlüklerin doğuşu hakkındaki fikirlerini şöyle özetler:

"1. Türkçenin temel husûsiyetlerinden sayılan: a) kelime tekrarları, b) eş anlamlı sözler, meselâ iştikaklı cinaslar,"

"2. Gene Türkçenin bir husûsiyeti olan 'ifade müvâziliği' ile birlikte kullanılınca, önce ilk ve son kelimeleri ses bakımından herhangi bir şekilde birbirine benzeyen çift satırlar meydana gelir ve bu satırlarda tabiî, müvâzî fikirler bulunur. Bu sûretle meydana gelen aliterasyonlu (baş ve sonda) 'beyitler', gene her biri diğerine müvâzi bir fikri ihtiva eden beyitlerin çifter çifter kullanılmasından da 'dörtlükler' doğar." (Ş. Tekin 1992: 56).

* * *

Eski Uygur şiiriyle ilgili iki noktayı da gözden uzak tutmamak gerekir. Bir kere Uygur harfli şiirlerin çoğu çeviridir ve bunlar sözlü ürünler değildir.[18] İkinci olarak bu şiirlerin birçoğunun tarihleri belli değildir ve özellikle Burkancı çevreye ait olanlar, DLT'nin yazılışından daha önceki devirlere ait olmayabilir.

Yukarıda belirttiğimiz iki nokta bir yana dikkatli bir inceleme sonunda, Eski Uygur şiirinde de düzenli heceye yaklaşan son kafiyeli şiir örnekleri görebiliriz. Peter Zieme tarafından yayımlanmış ve benim "Hakana Arz" adını verdiğim Mani çevresine ait bir şiir bu bakımdan ilgi çekicidir:

Kök böri teg sini [birle?] yorıyın,
Kara kuzgun teg toprak üze kalayın.
İgke kömüri,
Bilegüke yarı teg bolayın.

Erklig ulug iligimiz erür siz;
Altunça tommış,
Tomlınça tommış,
Kutlug Bilge begümüz erür siz.

18 Talat Tekin de eski Uygur şiirleri için "büyük çoğunluğu dinî konular üzerine yazılmış veya başka dillerden Uygurcaya çevrilmiş manzumelerdir. Bu şiirlerin halk edebiyatı ürünü olmadıkları şekil ve içeriklerinden bellidir." demektedir (Tekin 1989: IX).

Yeme kalın kara bodunuŋuznı
Kiŋ koyuŋuzda,
Uzun etekiŋizde
Küyü küzedü tutup açınu igdür siz.

Bozkurt gibi senin ile yürüyeyim,
Kara kuzgun gibi toprakta kalayım.
Kırmana Kömür Dağı,
Bileği taşına Yar Suyu gibi olayım.

Güçlü, ulu hakanımızsınız;
Altın gibi toplanmış,
Top gibi bir araya gelmiş
Kutlu Bilge beğimizsiniz.

Yine kalabalık halkınızı
Geniş koynunuzda,
Uzun eteğinizde
Koruyup gözeterek tutar ve himaye edersiniz.[19]

Peter Zieme bu şiirin üç özelliği olduğunu belirtir: "Son kafiye, aliterasyon ve bir satırdaki vurgulu hecelerin belli bir sayıya (4 veya 2) bağlı oluşu." (Zieme 1969: 45).

İlk dörtlükteki *kal – bol* (hatta *yor*)[20] kafiyeleri ile *-(a/ı)yın* redifi açıktır. *Kömüri* ile *yarı* sözleri arasında da iç kafiye vardır. İkinci dörtlükte *ilig* ile *beg* kelimelerinde de *g* sesi kafiye oluşturmaktadır. Bu sesten sonraki kısımlar açıkça rediftir. Redif üçüncü dörtlüğün son mısraında da devam etmektedir. *Tommış* kelimeleri arasında da cinaslı kafiye olması mümkündür.

Mani çevresine ait şiirler, genellikle Burkancı çevreye ait olanlardan daha eskidir. Zieme bu şiirin Mani için Büyük İlahi'den[21] daha önce ortaya çıkmış olabileceğini düşünmektedir (Zieme 1969: 45). Tercüme olmayıp özgün olduğu, konusundan anlaşılan bu şiir bence hayli eski olmalıdır. İlk dörtlükteki *kömür* ve *yar* (tükrük) kelimelerini Zieme bilinen anlamlarında kabul etmektedir. Ben "Manici Edebiyatta Nazım" başlıklı incelememde bu kelimelerle, Şine Us anıtının kuzey

19 Metni bir iki küçük değişiklikle Zieme 1969'dan aldım. Aktarma bana aittir.
20 Sonraki Türk halk şiirlerinde de *l, r* gibi benzer sesler kafiye yapılabilir.
21 123 dörtlük yani 492 mısradan oluşan büyük bir Mani ilahisi (Arat 1965: 30).

yüzü 8. satırında (Karakum aşıldıktan sonra) geçen *Kömür tagda, Yar* ügüzde üç *tuglug* Türk *bodun* ibaresindeki Kömür Dağı ile Yar Suyu coğrafi adları arasında ilgi kurmuştum. Orhun bölgesindeki bu yer adlarından hareketle de şiirin "840 târihinden önceye âit" olabileceğini ileri sürmüştüm (Ercilasun 1985: 89).

İkinci dörtlükte geçen *Kutlug Bilge* de özel ad olmalıdır. Bozkırdaki Uygur Kağanlığı'nda bu adı taşıyan iki hükümdar vardır: Kutlug Bilge Köl Kagan (745-747) ve Kutlug Bilge Kagan (790-795). Bence şiirde Yaglakar hanedanının son hükümdarı olan Kutlug Bilge Kagan (790-795) söz konusudur. Mısradaki unvan *beg* olsa da dörtlüğün ilk mısraında ondan açıkça *ilig* (hükümdar) olarak bahsedilmektedir. Eski Türklerde ilig / kagan, aynı zamanda bir boyun da beğidir.

Şiirdeki *kök böri* (bozkurt), *kara kuzgun* gibi motifler de bozkır hayatına aittir ve bence şiirin eskiliğini göstermektedir. *Begümüz* kelimesindeki yuvarlak ünlüler ve *bodunuŋuznı* kelimesindeki *-nı* yükleme hâli eki gibi muahhar şekiller şiirin istinsah dönemine ait olmalıdır.

Baş kafiye yerine son kafiye ve rediflerin bulunduğu bu eski Uygur şiiri de bence DLT'de son kafiyeye dayanan şiirler için eski bir örnek olarak dikkate alınmalıdır. Üstelik şiirde belli belirsiz bir hece vezni de sezilmektedir. Dörtlüklerin ilk mısraları 11 hecelidir. Birinci ve ikinci dörtlüğün ilk mısraları 4+4+3 duraklıdır. Kısa mısralar dışındaki diğer mısraların hece sayıları da 11'e yakındır. Türk halk şiirinde bir hece eksik veya fazla mısralara zaman zaman rastlandığını da biliyoruz.

Adı bilinen en eski Türk şairi kabul edilen Aprın Çor Tigin'in, Arat'ın "türk lirik şiirinin ilk nümûnesi" kabul ettiği Sevgili şiirinde de baş kafiye yanında belli belirsiz bir son kafiye sezilmektedir. İlk bentlerin son mısralarında bulunan *kavışıgsayur men – öpügseyür men* (kavuşmak istiyorum – öpmek istiyorum) kelimelerindeki *-g* kafiye sesi, *-sAyUr men* ise rediftir. Şiirin sonundaki şu iki bentte de son kafiye ve redif hissedilmektedir:

Yaruk teŋriler yarlıkazın;
Yavaşım birle
Yakışıpan adrılmalım.

Küçlüg prištiler küç birzün;
Közi karam birle
Külüşügin oluralım.

Parlak tanrılar yarlığasın;
Yumuşak huylum ile
Yaklaşarak ayrılmayalım.

Güçlü melekler güç versin;
Gözü karam ile
Gülüşerek oturalım.[22]

Bentlerin son kelimelerindeki *l-r* kafiye, *-(m)alım* rediftir. İki bendin ilk iki mısraındaki *-zın* / *-zun, -m birle* ek ve edatlarındaki paralellikler de son kafiye ve redif hissi vermektedirler. Ortada bulunan kısa mısralar dışındaki mısralarda da hece sayıları birbirine yakındır (5+4=9, 4+4=8, 5+3=8, 4+3=7).

Bir Mani şiiri olan ve ölümü tasvir eden şiirde de baş kafiye yanında son kafiye ve / veya redifler bulunmaktadır: *tirilelim – işidelim – tapınalım – kurtulalım / tanıgmalar – todagmalar – tapunugmalar – kılıgmalar / ölmeki bar – tüşmeki bar – kelir tiyür – ayar tiyür...* (Arat 1965: 24). Dörtlükler hâlindeki şiirin mısraları da çoğunlukla 10 veya 11 hecelidir.

Bütün bunlar DLT'deki Türk halk şiiri örneklerinin, bu örneklerdeki son kafiye ve rediflerin çok daha eskiye dayandığını göstermektedir.

1.2. DLT'de Şiirle İlgili Kelimeler

DLT'de şiir örnekleri verilirken "şi'r" veya o anlamda bir kelime kullanılmaz; Türkçe kelimenin Arapça anlamı verildikten sonra (fiillerde fiilin geniş zamanı verildikten sonra) *ve* ḳâle "ve dedi" yazılır ve dörtlük yahut beyit örneği verilir (yazma: 55, 191, 411, 551...).

DLT'de "şiir" anlamındaki temel kelime *koşug*'dur. KM *koşug* kelimesine üç Arapça karşılık göstermiştir: şi'r, recez, kasâyid (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 161). Kelimeye örnek olarak da şu beyti vermiştir:

Terken Katun kutıŋa tegür mindin koşug
Aygıl siziŋ tapugçı ötnür yaŋı tapug.

Arapça *şi'r* kelimesi fiil olarak "hissetmek, bilmek" anlamında, isim olarak "şiir" anlamındadır. *Recez,* "aruzda recez bahri; aruz vezniyle yazılmış kaside; mısraları kafiyeli, kısa vezinli nazım" anlamlarındadır. *Kasâyid* ise "*kasīde*" kelimesinin çokluk biçimidir, "kasideler" demektir.

Koşug kelimesinin *koş-* fiilinden *-g* ekiyle isim yapıldığı açıktır. KM, *koş-* fiiline iki anlam vermiştir: *karene* "kattı", *nazame* "nazmetti" (Yazma: 270). "Nazmetmek" anlamı "katmak" anlamından gelişmiştir. Şiir, mısralar birbirine katılarak, eklenerek meydana getirilmektedir. Reşid R. Arat "şiir" anlamındaki *koşug* ve "nazmetmek" anlamındaki *koş-* kelimelerinin eski Uygur şiiriyle ilgili metinlerde

22 Metni Arat 1965: 20'den aldım. Aktarmayı ben yaptım.

de kullanıldığını göstermiştir. *Koşug*, Çağataycada ve bugünkü bazı lehçelerde de anlam daralmasına uğrayarak kullanılmaya devam etmektedir: Tarançı *koşak*, Kırgız *koşok*, Altay *kojaŋ* (Arat 1965: XI-XII). Türkiye Türkçesinde kullanılan *koşma* da aynı fiilden yapılmıştır ve halk şiirinin belli bir türünü ifade eder.

DLT'de şiir kavramıyla ilgili olan ikinci bir kelime *yır*'dır. KM kelimeye *el-gınâ* "şarkı" anlamını vermiştir. *Ol yır yırladı* örneğini de Arapçaya *ganne'l-gınâ'* "o şarkı söyledi" olarak çevirmiştir. Ancak örnekten sonra hemen şu kaydı da düşmüştür: "Bu çoğunlukla gazel için kullanılır. Elif ile değişme suretiyle ır da denir." (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 349; yazma 446).

Kelime, uzun ünlü ile bir yerde daha madde başı yapılmıştır. *yīr: el-gazâlu ve'l-gunâ'* "gazel ve şarkı" (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 405, yazma 506).

DLT'de yīr kelimesi üç yerde daha geçmektedir. *Ol yīr koşdı: nazame'l-gazel ve'ş-şi'r* "o, gazel ve şiir nazmetti"; *yīr koşuldı: nuẓime'l-gazel* "gazel nazmedildi"; *bu yīr ne küg üze ol: hâẕe'l-gazâlu 'alâ eyyi* 'arūż "bu gazel hangi ölçü üzerinedir?" (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 237, 271, 401; yazma 270, 335, 500).

Anlaşıldığına göre KM devrinde *yır* / *yīr* / ır kelimesi, nağmeyle yani tegan-ni edilerek de söylenen "gazel" türü için kullanılmıştır.

Küg kelimesi de şiirle ilgili kelimelerden biridir. DLT'de *küg* kelimesi aynı sayfada üç kez madde başı yapılmış ve her birine ayrı anlam verilmiştir. *Küg:* kâf-ı rakîk yani yumuşak k (g) ile *'arûżu'ş-şi'r* "şiirin ölçüsü"; *küg: el-laḥnu fi'l-gunâ* "şarkıda nağme"; *küg: uḍḥûke* "güldürücü şey" (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 401, yazma 500). KM, *er kügledi* cümlesine de *teganne'r-raculu bi-ag-niyetin ve aḫrace laḥnen fi'l-gınâ* "adam bir şarkı söyledi ve şarkıda bir nağme çıkardı" anlamını vermiştir (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 473, yazma 576).

Kügler kamug tüzüldi[23] mısraına da KM, *vaka'ati'l-muvâfakatu beyne elḥâni'l-gunâ* "şarkının nağmeleri arasında uyum sağlandı" anlamını vermiştir (2014: 401, yazma 500).

Uḍḥûke "güldürücü şey" anlamı verilen *küg* bence farklı bir kelimedir ve *kül-* "gülmek" fiilinin farazi kökü olan *kü-*'den *-g* ile yapılmış isimdir. Şiiri ilgilendiren iki anlam *'arûżu'ş-şi'r* (şiirin ölçüsü) ve *laḥn* (nağme)'dır.

KM'nin verdiği anlamlardan *küg* kelimesinin doğrudan doğruya "şiir, manzume" anlamında olmadığı anlaşılmaktadır. KM'de *küg*, şiirin ölçüsü ve şiirin bestesi anlamındadır. Nitekim kelimenin "âhenk cephesi"ne dikkat çeken Arat, TTT X'dan verdiği *oyun küg arasında aya yapınıp* "oyun ve makam arasında avuçlarını kavuşturup" örneğinden hareketle "âhenk, makam" anlamını vurgulamakta ve "Bugünkü Türk şivelerinde de ses, musiki, makam ve âhenk mânası galiptir." demektedir (Arat 1965: XVI).

---

23 KM şiiri, "lahn" anlamını verdiği maddeden sonra değil, üç satır aşağıdaki kög yılkı maddesinden sonra vermiştir.

1.3. DLT'deki Şiirlerin Vezni

DLT'deki şiirlerin vezni de tartışılmıştır. Beyitler hâlindeki şiirlerin aruzla yazıldığı konusunda araştırıcılar fikir birliği içindedirler. Tartışma dörtlüklerle yazılmış şiirler üzerindedir. İlk araştırıcılar dörtlüklerin hece ile yazıldığı konusunda tereddüt etmemişlerdir.

Fuad Köprülü 1928 yılında yayımladığı *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde DLT'de beş heceliden on beş heceliye kadar yazılmış şiirler bulunduğunu belirtir ve duraklarıyla birlikte bunları verir. En çok kullanılanların da yedili, sekizli ve on ikililer olduğunu yazar (Köprülü 1980: 78). Talat Tekin, DLT'deki şiirleri, İslam etkisi dışında ve heceyle yazılmış halk şiiri kabul eden araştırıcıları verir: Köprülü, Brockelmann, Hartmann, Genceî, Bombaci (Tekin 1989: VIII).

Ahmet Cevat Emre tamamen farklı bir görüş öne sürer. O, DLT'deki altı dörtlüğü inceleyerek 1945 yılında yazdığı "Eski Türk Koşuğu ve Ses Düzeni" başlıklı kısa yazısında eski Türk mısraının, hecelerin uzunluğu kısalığı üzerine kurulduğunu belirtir, dört heceli ölçülerin Arap aruzundaki *mefâilün* veya *müstef'ilün* cüzlerine denk geldiğini de söyler, fakat aruzla doğrudan ilgi kurmaz. Emre, "bu ses düzeni ile eski Grek koşuğunun (mısraının – ABE) düzeni arasında büyük bir benzerlik görüldüğünü" ileri sürer (Emre 1945: 341).

Emre'ye göre 4+3=7 heceli mısraların dört hecelik ilk bölümü iki kelimeden oluşur. İlk kelime uzun veya kısa hece ile başlayabilir. İkinci kelimenin ilk hecesi daima kısadır. Her iki kelimenin ikinci heceleri ise daima uzun (uzun-kapalı - ABE) veya uzatılabilir hecedir. "Dört heceli ölçünün düzeni üçüncü hecenin daima kısa olmasıyla ve sonun uzunluğu ile sağlanmaktadır." (Emre 1945: 340).

"Üç heceli Türk ölçüsü uzun hece ile başlar, ikinci hece mutlaka kısa olur, üçüncü hece uzun veya uzatılabilen bir ses olur. Grek metriğinin daktil'i gibidir." (Emre 1945: 341).

Köprülü'den sonra yazılmış edebiyat tarihlerinde de DLT'deki dörtlüklerin, Türklerin Müslüman olmalarından önceki halk edebiyatını temsil ettiği, dolayısıyla hece ölçüsüyle yazıldığı kabul edilir (Agâh Sırrı (Levend) 1932: 51; 1941: 46; Atsız 1943: 59-60; Banarlı 1971: 255, 265-267). KM ve DLT hakkında ilk ayrıntılı eserlerden birini yazan Şakir Ülkütaşır da aynı görüştedir: "Bunlar İslâmdan önceki Türk şiirlerinin gerek şekil, gerek konu ve edâ bakımından eşsiz örnekleridir. Zaten bu eserin büyük bir değeri de, en eski Türk edebiyatının şimdiye dek bilinmeyen ürünlerini kapsamasıdır. Bunlar bize edebiyatımızın ilk şekli üzerinde açık bilgiler verebilirler." (Ülkütaşır 1972: 90). Ahmet Caferoğlu da DLT'deki örnekleri, "Türk folkloru ile beslenmiş" "halk edebiyatı örnekleri" olarak değerlendirir (Caferoğlu 1970: 51).

Tartışma, İ. V. Stebleva'nın 1971'deki yayınıyla başlar: *Razvitiye tyurkskiḫ poetiçeskiḫ form v XI veke* (11. yüzyılda Türk poetik formunun gelişmesi).

Stebleva bu eserinde DLT'deki bütün şiirlerin aruzla yazıldığını ileri sürer. Başlıca dayanaklarından biri harekeler ve med harfleridir. Ona göre hareke ile gösterilen heceler kısa, med harfleri (elif, vav, ye) ile gösterilen heceler uzundur. Söz gelişi *suwın* kelimesinde sin'den sonra vav yazılmışsa o hece uzundur. Vav yazılmayıp sin üzerine ötre konulmuşsa hece kısadır. *Özin, küçi, süsin* kelimelerinin ilk heceleri de vav'lı ise uzun, ötreli ise kısadır (Stebleva 1971: 26).

Stebleva'nın bu uygulamayla ilgili verdiği örneklerden biri şöyledir:

Katunsini çogıladı
taŋut bägin yagıladı
kanı akıp jagıladı
boyun suvın kızıl sagdı

Stebleva dörtlükte geçen *sini* kelimesindeki *si; çogıladı, yagıladı, jagıladı* kelimelerindeki *gı; begin* kelimesindeki *be; suvın* kelimesindeki *su* hecelerini, ye, elif, vav ile yazıldıkları için uzun kabul etmiş ve dörtlüğün vezninin *mefâīlün mefâīlün* olduğunu ileri sürmüştür (Stebleva 1971: 24, 113).

Stebleva'nın eserinin ikinci kısmında DLT'deki şiirlerin Arap harfli yazılışları, transkripsiyonları ve Rusça çevirileri de vardır.

Stebleva'nın dayandığı uzun ünlü meselesi DLT'de çok karışıktır. Bölüm başlıklarındaki baplarla alttaki örnekler arasında tutarsızlıklar olduğu gibi aynı kelimenin farklı yerlerdeki yazılışlarında da tutarsızlıklar vardır. Aynı kelime bir yerde elif, vav, ye ile başka bir yerde hareke ile yazılabilmektedir. KM, birçok kelimeyi elif, vav, ye ile gösterirken genellikle Uygur imlasındaki yazılışları esas almış, bunu da birkaç yerde belirtmiştir. İkili şekillerden kısa olanının daha fasih ve doğru olduğunu da sık sık ifade etmiştir. Biz DLT'deki bu meseleyi, eserimizin "Uzun Ünlü" bahsinde örnekleriyle açıkladık (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: LXVI- LXIX).

Stebleva'nın bütün bu karışıklıkları ve KM'nin kendi ifadelerini bir yana bırakarak elif, vav, ye ile yazılan bütün heceleri uzun kabul etmesi doğru değildir. Üstelik, DLT'deki bütün şiirlerin aruzla yazıldığını iddia eden Stebleva birçok yerde aruza uygun olmayan aksaklıklar olduğuna da işaret eder.

Talat Tekin, "*Dîvân*'daki bütün manzum parçaların aruzla yazılmış olduğu, bunların içinde Türk halk şiiri örnekleri bulunmadığı görüşü de doğru değildir." diyerek Stebleva'ya itiraz eder ve şöyle devam eder:

"*Dîvân*'da hece ölçüsü ile düzenlenmiş birçok manzume ve manzum parça vardır. Şurası kesindir ki *Dîvânu luġâti't-turk* hem eski Türk halk şiiri örneklerini

hem de X.[24] ve XI. yüzyıllarda Karahanlılar çevresinde yetişen ilk Müslüman Türk şairlerinin aruzla yazılmış eserlerinden alınmış manzum parçaları içermektedir." (Tekin 1989: IX).

Stebleva'ya itiraz eden Tekin de dörtlüklerden oluşan bazı şiirlerin aruzla yazıldığı kanaatindedir. Tekin'in aruzla yazıldığını düşündüğü dörtlüklerden oluşan şiirler şunlardır:

III – Tangutlara Karşı Savaş: mefâîlün mefâîlün[25]

X – Bir Zafer Şiiri: mefâîlün mefâîlün

XIV – Savaşla İlgili Dörtlük: mefâîlün mefâîlün

XXI – Bir Yolculuk Şiiri: mefâîlün mefâîlün

XXII – Bir Kurt Avı: mefâîlün mefâîlün

XXX – Sevgilinin Hayali ile Söyleşi: müstef'ilün fa'lün

XXXI – Sevgiliye Yalvarış: müstef'ilün fâilün

XXXII – Aşk ve Sevgili Üzerine Parça: fâilâtün fâilâtün fa'lün

XL – Aşk ve Sevgili Üzerine Parça: fâilâtün fâilün

XLIII – Yaz ile Kış Tartışması'ndan: müstef'ilün müstef'ilün

XLV – Doğa Görünümleri: mefâilün mefâilün

XLVI – Doğa Görünümleri: fâilün fâilün, müstef'ilün fâilün

L – Göçebe Hayat Üzerine: müstef'ilün fa'lün

LXVI – Türlü Konularda Öğüt(ler): fâilâtün fâilâtün, fâilâtün fâilün

LXVII – Türlü Konularda Öğüt(ler): müstef'ilün feûlün, müstef'ilün fâilün

XCI – Tanrı'ya Övgü ve İhtiyarlık Üzerine: feûlün feûlün, fâilâtün fâilün

Görüldüğü üzere Tekin, dörtlüklerle yazılmış 16 şiirin de aruzla yazıldığını ileri sürmüştür.[26] Üstelik bu şiirlerin bir kısmında, aynı dörtlükte iki ayrı vezin

24 Kitapta XI. Muhtemelen dizgi hatası.

25 Romen rakamlı şiir numaraları ve başlıklar Tekin'e aittir.

26 Tekin'de toplam şiir sayısı 91'dir. Tekin'e göre dörtlüklerle yazılmış olanlardan 16'sı ve beyitlerle yazılmış 51 şiirin tamamı aruzladır. Buna göre aruzla yazılmış şiirlerin sayısı 67, heceyle yazılmış şiirlerin sayısı ise 24'tür.

kullanıldığını da göstermiştir. Tekin'in bazı şiirleri aruz olarak kabul etmesindeki ölçü de, Stebleva'nınki ile aynıdır:

Tangutlara Karşı Savaş manzumesi, "Sovyet Türkologlarından İ. V. Stebleva'nın da belirttiği gibi ... *mefâīlün mefâīlün* kalıbı ile yazılmıştır. Bunun en açık kanıtı uzun heceye isabet eden ünlülerin genellikle olduğu gibi hareke ile değil, uzatma harfleri denilen *elif, vav* ve *ye* ile yazılmış olmalarıdır." (Tekin 1989: 16).

Aruzla yazıldığını belirttiği şiirlerin açıklamalarında Tekin bu görüşünü farklı ifadelerle tekrarlar. Söz gelişi Bir Zafer Şiiri'nin vezni konusunda aynı görüş şöyle ifade edilmiştir:

"MK'da üç dörtlüğü bulunan bu manzume aruzla yazılmıştır. Bunu ölçüde uzun heceye tekabül eden kelime hecelerinin uzatma harfleri ile yazılmış olmasından anlıyoruz." (Tekin 1989: 48).

DLT'deki şiirlerin tamamının veya büyük çoğunluğunun aruzla yazıldığını iddia edenlere karşı Saim Sakaoğlu'nun yaptığı itiraz önemlidir:

"(Halil Ersoylu'ya göre Kutadgu Bilig'de) İslâmî çevreden gelen, 334 adedi Arapça, 79 adedi Farsça olmak üzere 413 adet kelime vardır. Bu sayı eserin tamamına oranlanırsa yedide biri gibi büyük bir sayıya ulaşmaktadır... *Kutadgu Bilig*'deki yedi kelimeden biri İslâmî etki ile Türkçe'ye girmiş kelimelerden olacak, *Dîvân*'da ise siz bu tür kelimeleri âdeta arayıp da bulamayacaksınız! Burada, biraz durmak ve uzun uzun düşünmek lâzımdır. Yeni bir din ve dinin getirdiği yeni bir kültür ve dil vardır. Bu kültürü ortaya koyarken niçin o yeni dinin dilinden faydalanılmasın? Nitekim Yûsuf bol bol faydalanmıştır. Mahmud'un şiirlerinden örnek aldığı şairler, bu yeni dinin dilinden faydalanmamışlar mıdır? O dilde ortaya konulan şiirlerde de yabancı kelimelerin bulunması gerekir. Üstelik bu eserler bir de aruz vezni ile yazılmışsa! Başta Stebleva olmak üzere *Dîvân*'daki şiirlerin tamamının aruz vezni ile yazıldığını ileri sürenler bu noktayı unutmuşa benzemektedirler." (Sakaoğlu 1994: 100-101).

Sakaoğlu, Tekin'de aruzla yızılmış gösterilen bazı şiirlerde aynı dörtlük içinde farklı vezinler kullanıldığına, bazı manzumelerin de "âdeta bir 'imâle' yığını haline" getirildiğine dikkat çektikten sonra şu hükme varmaktadır:

"O halde, burada, bilhassa dörtlüklerle yazılan şiirlerde, zorakî bir aruz vezni aramak yerine, belki sadece beyitlerle yazılanlara bu gözle yaklaşmak daha doğru olacaktır görüşündeyiz." (Sakaoğlu 1994: 101-102).

Saim Sakaoğlu öğrenciler için hazırladığı bir çalışmada da Tangutlara Karşı Savaş'tan ilk iki dörtlüğü ele alarak Tekin'i eleştirmektedir. Tekin'ce *mefâīlün mefâīlün* vezniyle yazılmış gösterilen bu iki dörtlükte 40 heceden (aslında 64 – ABE) 17'sinde imale bulunduğunu, oysa bütün şiirin 4+4 durak sistemine

uyduğunu belirten Sakaoğlu, "millî ölçü ile yazılan şiirler"in aruz ölçüsüne bağlandığını yazmakta ve bu tutumu "aruzlaştırma" olarak adlandırmaktadır (Sakaoğlu 2001: 44-45).

1.4. DLT'deki Şiirler

DLT'de 758 mısradan oluşan 91 şiir vardır. 91 şiirin 40'ı dörtlüklerle, 51'i beyitlerle yazılmıştır. Dörtlüklerle yazılan 40 şiirde ikisi tekrar olmak üzere 142 dörtlük bulunmaktadır. Beyitlerle yazılan 51 şiirde ikisi tekrar olmak üzere 95 beyit vardır. Dörtlüklerin toplam mısra sayısı 568, beyitlerin toplam mısra sayısı 190'dır. Sayılarla ilgili bu dökümü maddeler hâlinde yazarak daha görünür kılalım:

Toplam mısra sayısı:	758
Toplam şiir sayısı:	91
Dörtlükle yazılan şiirler:	40
Beyitle yazılan şiirler:	51
Dörtlük sayısı:	142
Beyit sayısı:	95
Dörtlüklerin mısra sayısı:	568
Beyitlerin mısra sayısı:	190

DLT'deki şiirlerin sayısı araştırıcılara göre değişmektedir. Bunun sebebi DLT'nin bir antoloji değil bir sözlük olmasıdır. KM'nin sözlükteki kelimelere örnek olarak verdiği bentler, araştırıcılar tarafından kafiye, vezin ve konularına göre bir araya getirilerek şiirler oluşturulmuştur. Bir araştırıcının herhangi bir şiire dâhil ettiği bir bent başka bir araştırıcı tarafından bağımsız kabul edilebilmiş veya farklı bir şiire dâhil edilebilmiştir. Bu durum da ister istemez şiir sayısının farklı çıkmasına yol açmıştır. Mesela Tekin'de toplam şiir sayısı 91, mısra sayısı 764'tür (Tekin 1989: V, 158). Sakaoğlu şiir sayısını değil bent sayısını verir. Ona göre DLT'de 237 bent vardır. Bunların 149'u dörtlük, 79'u beyittir; 9 dörtlük de iki kez verilmiştir (Sakaoğlu 2001: 45).

Hangi bendin hangi şiire gireceği açık olmadığı gibi aynı şiire alınan bentlerin sıralamasında da bir açıklık yoktur. Sıralama için tek ölçü konunun akışıdır. Bu da araştırıcılara göre farklı algılanabilmektedir.

DLT'deki şiirlerin sınıflandırılmasında da birlik yoktur. Bazı araştırıcılar DLT'deki sırayı izlemiş, bazıları konuyu esas almış, bazıları da konuyla birlikte nazım birimini de ölçü olarak almıştır. Ben nazım birimini esas alıp şiirleri önce ikiye ayırdım. Her birini de konularına göre sınıflandırdım.

Robert Dankoff – James Kelly şiirleri, divan şairlerinin divanlarında olduğu gibi, bentlerin son kelimesindeki son harfe göre sıralamışlardır; toplam şiir sayısı 54'tür. Her şiirin konusunu da ayraç içinde belirtmişlerdir: wisdom, love, war of the Tangut against Qatun Sîni, wolf hunt, marriage negotiation... (Dankoff-Kelly 1985: 290-310).

Talat Tekin nazım birimini dikkate almamış, konularına göre başlıklar vererek şiirleri sıralamıştır: Alp Er Tonga ağıtından parçalar, bilinmeyen bir kahramana ağıt, Tangutlara karşı savaş, Budist Uygurlara karşı savaş... Tekin'in verdiği başlıklara topluca bakınca savaş ve kahramanlık şiirleri, gündelik hayat ve bozkır hayatıyla ilgili şiirler, aşk şiirleri, tabiat şiirleri, hikmet ve öğüt şiirleri biçiminde bir konu sıralaması takip ettiği görülür (Tekin 1989: III-IV).

Saim Sakaoğlu DLT'deki şiirleri önce dörtlükler ve beyitler olarak ikiye ayırmış, sonra da her birini konularına göre sınıflandırmıştır. Sakaoğlu'nun sınıflandırması şöyledir:

A. Dörtlükler

a. Ağıtlar, b. Destanlar, c. Kahramanlık şiirleri, ç. Eğlence ve av şiirleri, d. Sevgi şiirleri, e. Pastoral şiirler, f. Ahlâkî şiirler.

B. Beyitler

a. Kahramanlık şiirleri, b. Sevgi şiirleri, c. Pastoral şiirler, ç. Ahlâkî şiirler (Sakaoğlu 2001: 45-64).

Bu çalışmada ben de Sakaoğlu gibi dörtlüklerle beyitleri ayırdım ve her birini kendi içinde sınıflandırdım. Benim sınıflandırmam şöyledir:

Dörtlüklerle Yazılmış Şiirler: 1. Türk, 2. Bahar ve tabiat, 3. Savaş ve yiğitlik, 4. Ağıtlar, 5. Bilgi – bilgelik – erdem, 6. Aşk ve sevda, 7. İnsan ilişkileri.

Beyitlerle Yazılmış Şiirler: 1. Terken Katun'a Arz, 2. İyilik – erdem – öğüt, 3. Konukseverlik – cömertlik, 4. Mala düşkünlük – cimrilik, 5. Talih – beylik, 6. Öğütler, 7. Dünya – zaman, 8. Sevgi – güzellik – özlem, 9. Döğüş – avcılık, 10. Saray – göller – ırmaklar, 11. Tabiat, 12. Gündelik hayat.

DLT'de dörtlükler ve hece ölçüsüyle yazılmış şiirler, beyitlerle ve aruz ölçüsüyle yazılanlara göre fazladır. 95 beytin mısra sayısı 190, 142 dörtlüğün mısra

sayısı 568'dir. Bu sayılar, millî nazım birimi olan dörtlüklerin ve millî ölçü olan hece vezninin DLT'de hâkim durumda olduğunu gösterir.

142 dörtlüğün hemen hemen tamamı koşma tarzında (aaab / cccb) kafiyelenmiştir. Sadece iki dörtlük aaaa, iki dörtlük de xaxa şemalıdır.

Dörtlüklerde en çok kullanılan hece ölçüsü 7'lidir (106 dörtlük); bunların da büyük çoğunluğu 4+3 duraklıdır. İkinci sırada 23 dörtlükle 8'liler gelir; bunlar da çoğunlukla 4+4 duraklıdır. 12 dörtlük 6'lı, 1 dörtlük de 5'lidir.

Yukarıda verilen sayılara göre DLT'de koşma tarzında yazılmış 4+3=7'li ve 4+4=8'li şiirlerin ezici bir çoğunlukta olduğu görülür.

DLT'deki dörtlükler mısra sonu kafiyesi ile yazılmışlardır. Yarım kafiye de bolca kullanılmakla birlikte tam kafiye daha çoktur. Dörtlüklerde redif de çok bol kullanılmıştır. Kafiye ve redif dışında ses tekrarları (aliterasyon ve asonans) ve benzer söz dizimleri de ahengi sağlayan unsurlar olarak sıkça kullanılmıştır. Bütün bunlar şiirlerle ilgili açıklamalarda gösterilmiştir.

DLT'deki beyit sayısı 95'tir. İkisi tekrar edildiği için farklı beyitlerin sayısı 93 olmaktadır. 93 beytin 25'inde *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* vezni, 18'inde *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* vezni kullanılmıştır. Üçüncü sırada 13 beyitle *fâilâtün fâilâtün fâilün*, dördüncü sırada 11 beyitle *müstef'ilün fâilün müstef'ilün*, beşinci sırada 9 beyitle *müstef'ilün fâilün* vezni gelir. Bu beş vezinle yazılan beyitlerin sayısı 76'dır; yani 93 beytin 76'sında bu vezinler kullanılmıştır. Sıklık sırasına göre diğer vezinler şunlardır:

Müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün (5 beyitte)

Müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûl (3 beyitte)

Müstef'ilün feûlün müstef'ilün fa' (2 beyitte)

Aşağıdaki 6 vezinde ise sadece birer beyit vardır:

Mefâilün fâilâtün fâilün

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün

Müstef'ilün müstef'ilün feûlün

Mef'ûlü mefâīlü feûlün

Fâilâtün fâilâtün fa'lün

Fâilâtün fâilün fâilâtün fâilün

"Dal Boylu Kız" adını verdiğim beyitte vezin karışıktır; mısraların biri kısa biri uzundur, dolayısıyla iki mısraın vezinleri birbirinden farklıdır.

İlk bakışta çok farklı vezinler kullanılmış görünüyorsa da aruzla yazılmış şiirlerde de belli vezinlerde yoğunlaşıldığı açıkça görülmektedir. Beş beyitte kullanılan vezni de sayarsak sık kullanılan vezinlerin sadece altı adet olduğu görülür.[27] Bunlarda da en çok *müstef'ilün* tef'ilesi kullanılmıştır. *Fâilâtün, fâilün, feûlün* tef'ileleri de sık kullanılanlardandır.

Aruzla yazılmış şiirlerden 28'i tek beyitliktir. Bunlardan 21'i *aa*, 7'si *xa* şeklinde kafiyelenmiştir. Birden fazla beyitten oluşan şiirlerin sayısı 23'tür. Bunlardan 14'ü *aa / aa...* şeklinde, 5'i *xa / xa...* şeklinde, 3'ü *aa / bb...* şeklinde kafiyelenmiştir. İki beyitlik bir şiirin kafiye düzeni de *aa / xa*'dır.

Görüldüğü gibi en çok kullanılan kafiye tarzı mesnevi tarzıdır. 14 şiirin 38 beyti *aa / aa...* şeklinde, 3 şiirin 11 beyti de *aa / bb...* şeklinde kafiyelenmiştir. Tek beyitlik *aa* kafiyeli 21 şiirin de mesnevi parçaları olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre beyitlerle yazılmış toplam 51 şiirin 38'i mesnevi tarzında kafiyelenmiş demektir.

Tek beyitten oluşan *xa* kafiyeli şiirlerin gazel parçaları olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde iki beyitlik *aa / xa* kafiyeli şiir de bir gazelin parçasıdır. Buna göre 13 şiir (22 beyit) gazel tarzında kafiyelenmiştir.

Aruzla yazılmış beyitlerin birçoğunda hece ahengi de hissedilmektedir. 14 heceli beyitlerde 7 (4+3) + 7 (4+3), 12 heceli beyitlerde ise 4+4+4 durakları sezilmektedir.[28] Bunlar şiirlerin açıklamalarında gösterilmiştir.

* * *

DLT'deki şiirlerin kimler tarafından yazıldığı belli değildir; KM bu konuda herhangi bir şey yazmaz. "Çuçu bir Türk şairinin adı" (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 450) kaydıyla bir şairin adı geçerse de KM, eserinde yer alan şiirlerden herhangi birinin Çuçu'ya ait olup olmadığını belirtmez. Çuçu'nun KM çağında mı, daha önce mi yaşadığı konusunda da bir fikrimiz yoktur. İsminin iki hecenin tekrarından meydana gelmesi, onun bir halk şairi olabileceğini düşündürmektedir.

Heceyle yazılmış koşma tarzındaki şiirlerin bir kısmının Çuçu'ya ait olması mümkündür.[29] Ancak ben öyle sanıyorum ki bu tarz şiirlerin bir kısmı da anonimdir. Elbette bir kısmı, adı bilinmeyen başka halk şairlerine ait de olabilr.

---

27 Tekin yayınına dayandığı anlaşılan Kemal Eraslan DLT'de 22 aruz vezni kullanıldığını yazmıştır. Ona göre de en çok kullanılan vezin 3 müstef'ilün veznidir. Ancak Eraslan'ın aruzla yazılmış şiirler için "çoğu dörtlük tarzında olmak üzere" ifadesini kullanması doğru değildir (Eraslan 1994: 115-117).

28 Sakaoğlu beyitlerle yazılmış bu tarz şiirlerin "mutlaka aruz veznine göre nazmedildiklerine de kesin gözle" bakılmaması gerektiği düşüncesindedir (Sakaoğlu 1994: 102).

29 Kaçalin de bunu mümkün görür: "Bu durumda bazı şiirlerin Çuçu'ya ait olduğu düşünülebilir." (Kaçalin 1994: 448).

Ömer Faruk Akün, beyitlerle ve aruz vezniyle yazılmış şiirlerin KM'ye ait olabileceğini düşünmektedir. Terken Katun'a yazılmış şiirin ise KM'ye ait olduğundan emin gibidir:

"Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah'ın zevcesi Karahanlılar hânedanından Celâliye Terken Hatun'la ilgili bir methiye, Dîvân'daki aruzlu şiirlerin hiç değilse bir kısmının Kâşgarlı'nın kaleminden çıkmış olması ihtimalini düşündürür... Üç beyti eserin ayrı ayrı yerlerinden seçilmiş bu methiye mesnevi nazım şekliyle olduğu halde klasik Şark şiirinin kaside geleneğine zihniyet ve mahiyet itibariyle çok yakınlık gösterir... Terken Hatun'a verilmiş manzum bir dilekçe olan bu metin başkasına ait bulunduğu takdirde Kâşgarlı bundan haberdar olabilir, onu kolayca eline geçirebilir miydi? Bunun Dîvân'da yer alışını tesadüfle açıklamak kolay değildir. Sarayın bir köşesinde kalmış, tesadüf eseri eline geçmiş bir kâğıttan nasılsa aktarılmış bir metin olmak yerine düştüğü sıkıntı esnasında yardım ricasını ileten bu kaside havalı şiirin sahipliğine Kâşgarlı Mahmud en yakın kimse olmak durumundadır... Bu methiye Dîvân'daki örneklerden herhangi biri olmaktan öteye, Kâşgarlı'nın naklettiği aruzlu parçaların da bir kısmının onun kalemine ait olabileceğinin ip uçlarını verecek mahiyettedir... Öte yandan Arap edebiyatından tercüme veya nazîre oldukları yahut hiç değilse İslâmî edebiyattan gelme bir ilham ve tesir taşıdıkları ileri sürülen bazı şiirlerin ise (Togan nr. 17 [25 Eylül 1932], s. 136-137) bizzat Kâşgarlı Mahmud'un kaleminden çıkmış olması da ihtimallerin en kuvvetlisidir." (Akün 2002: 14).

Elimizde açık belge ve deliller bulunmadığı sürece bu şiirlerin kime / kimlere ait olabilceğini kesin olarak bilmemiz mümkün değildir. Şimdilik söyleyebileceğimiz şudur:

Hece vezniyle yazılmış şiirlerin bir kısmı -Uygurlarla, Yabakularla yapılmış savaşlara ait olanlar gibi-Karahanlılar çağına, bir kısmı ise Türklerin Müslüman olmadan önceki dönemlerine aittir. Aruz vezniyle yazılanlar ise Karahanlılar çağına aittir; bunlardan bazıları KM tarafından yazılmış olabilir.

2. DLT VE TÜRK ATASÖZLERİ

2.1. İlk Atasözleri

Dilin oluşmasıyla birlikte atasözlerinin de oluşmaya başladığını düşünebiliriz. Türk dili yazılı metinler hâlinde ortaya çıkmadan önce atasözlerinin uzun zaman sözlü olarak yaşadığı ve nesilden nesile aktarıldığı muhakkaktır. En eski yazılı metinlerde görülen atasözleri de hiç şüphesiz daha önceki yüzyıllarda doğmuş ve nesilden nesile aktarılagelmiştir.

Türk dilinin en eski metinleri olan bengü taşlarda Tunyukuk'un ağzından iki atasözü tespit edilmiştir:

Toruk būkalı semiz būkalı ırakda bilser semiz būka toruk būka tiyin bilmez ermiş (T 5-6). Anlamı: Zayıf boğa ile semiz boğayı uzaktan bilseler (bilmek zorunda kalsalar) semiz boğa mı zayıf boğa mı diye bilemezlermiş (Ercilasun 2016: 596-597).

Yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş; yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş; yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş (T 13-14). Anlamı: Yufka olanı delmek kolay derler; ince olanı da koparmak kolay. Yufka kalın olursa delmek zor derler; ince de yoğun olursa koparmak zor derler (Ercilasun 2016: 600-601).

Türk bengü taşlarındaki atasözlerini ilk tespit eden Ahmet Caferoğlu'dur. 01 Ocak 1930'da çıkan Halk Bilgisi Haberleri'nin 3. sayısında Caferoğlu, yukarıdakilere ek olarak Köl Tigin anıtındaki şu ibareyi de atasözü kabul etmiştir:

Türk budun tokurkak sen. Açsık tosık ömez sen. Bir todsar açsık ömez sen (KT G 8). Anlamı: Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin (Oy 1972: 117).

Bence bu ibare atasözü değildir; Bilge Kağan'ın Türk milletinin karakteriyle ilgili değerlendirmesidir.

10. yüzyılın ilk yarısından kalan, kâğıda yazılmış, 24 satırlık Kök Türk harfli bir atasözü listesi de bugüne ulaşmıştır. British Library, Orient 8212/78-79 numaradaki belgede "13'ü teşhis edilen, 3-4'ü teşhis edilemeyen" 16-17 atasözü bulunmaktadır. 1912'de Vilhelm Thomsen, 1922'de Fritz Hommel, 1972'de James R. Hamilton ve Louis Bazin tarafından yayımlanan bu atasözleri, Osman F. Sertkaya tarafından söz konusu yayınlar karşılaştırılarak bir araya getirilmiştir. Kök Türk harfli belgede eksik olan birkaç atasözü DLT'deki benzerlerine dayanılarak tamamlanmıştır (Sertkaya 1983: 275-279).

Berlin, Londra ve Paris'te bulunan Uygur harfli çeşitli yazmalarda da atasözleri bulunmaktadır. Bang, Arat ve Tezcan tarafından yayımlanan Uygur harfli metinlerdeki 30 kadar atasözü de Sertkaya tarafından karşılaştırılmış ve bir araya getirilmiştir (Sertkaya 1983: 279-284). Birkaçı tekrar, bir ikisi değişke (varyant) olan 30 kadar atasözü içinde birkaçı da DLT'dekiler ile benzerdir. Mehmet Vefa Nalbant, DLT'dekilerle benzer olan eski Uygur atasözlerini "Konu ve Söyleyiş Bakımından Yakın Olanlar (8 adet), Birebir Aynı Olanlar (1 adet), Küçük Değişikliklere Uğramış Olanlar (3 adet)" başlıkları altında göstermiştir (Nalbant 2016).

DLT'den birkaç yıl önce yazılan Kutadgu Bilig'de de atasözleri vardır. Ancak bunlar eserde özgün biçimleriyle değil aruza uydurulmuş biçimleriyle yer alırlar. Ahat Üstüner, bazı ölçütler kullanarak Kutadgu Bilig'deki atasözlerini

ayırmaya çalışmıştır. Onun tespitine göre Kutadgu Bilig'de 205 atasözü vardır. Üstüner aynı ölçütleri kullanarak Atebetü'l-Hakayık'ta da 36 atasözü tespit etmiştir (Üstüner 1989: 17-24).

2.2. DLT'de Atasözleri ve Atasözü Kavramı

DLT'de atasözlerinin kelimelere örnek olarak verildiğini belirtmiştik. Türkçe kelimenin Arapça anlamı verildikten sonra *ve fi'l-mesel* "ve atasözünde" (bazen *fī meselin* "bir atasözünde") denilerek atasözü yazılır; sonra da onun Arapça anlamı verilir (Yazma 160, 276, 407...). *El-mesel* sözü kırmızı mürekkeple yazılır.

DLT'de atasözünün karşılığı ***sāw***'dır (*mesel*). Ancak bu söze DLT'de şu anlamlar da verilmiştr: söz (*kelâm*), anlatım (*hikâye*), hikâye (*kıssa*), mektup (*risâle*), haberler ve havadisler (*enbâ ve ehâdīs*), şöhret (*şīt*). Bu anlamlardan DLT'de en çok geçeni "söz (*kelâm*)" anlamıdır.

DLT yazmasının 512. sayfasında ***sāw*** sözüne verilen ilk anlam *el-mesel*, yani "atasözü"dür. Bu anlama örnek olarak da ***sāwda mundag kelir*** (atasözünde böyle geçer) cümlesi verilmiştir. ***Sāwçı*** sözü için de "... peygambere ***sāwçı*** denir. Çünkü o haberleri, kıssaları anlatır; tebliği (*risâle*) ulaştırır ve atasözleri söyler." kaydını düşer. Eserin başka bir yerinde de ***sāwçı*** sözünün "haberler, sözler, atasözleri" anlamındaki ***sāw***'dan geldiğini belirtir (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 410-411, 530).

Uygur harfli metinlerde geçen atasözleri için de ***sav*** sözü kullanılmıştır: ***yme savda bar*** (yine atasözünde var), ***yme Türk savında bar*** (yine Türk atasözünde var), ***bu sav çın ol*** (bu atasözü doğrudur) (Sertkaya 1983: 280-283).

* * *

DLT'de, tekrar edilen atasözleri de sayılmak şartıyla 304 atasözü vardır. 26 atasözü iki kez, 6 atasözü üç kez tekrarlanmıştır. Tekrarları hesaba katmazsak DLT'deki atasözü sayısı 266 olur. Atasözlerinin dışında eserde 8 adet de deyim vardır. Sayılarla ilgili bu bilgileri maddeler hâlinde şöyle gösterebiliriz.

Toplam atasözü:	304
İki kez tekrar edilenler:	26
Üç kez tekrar edilenler:	6
Tekrarsız toplam sayı:	266
Deyim:	8

1915 yılındaki ilk DLT yayınından itibaren DLT'deki atasözleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda verilen atasözleri sayısı birbirini tutmamaktadır. 1999 yılındaki bir bildirisinde Sakaoğlu önceki çalışmalarda geçen atasözleri sayısını liste olarak verir.

Abdulahad Nuri (1918-1923):	251 atasözü
Carl Brockelmann (1920):	264 atasözü
Necip Asım (1922-23):	274 atasözü[30]
Ferit Birtek (1944):	289 atasözü[31]
Ali Ulvi Elöve:	266 atasözü
Aydın Oy (1972):	262 atasözü (Sakaoğlu 1999: 37).
Abdurahmanov – Şükürov (1967):	274 atasözü (Ağaverdi 2001: 28)
E. N. Necip (1989):	291 atasözü (Ağaverdi 2001: 33)
Talat Tekin (1989):	289 atasözü (s. V)
Ahat Üstüner (1989):	271 atasözü (s. 25)
Ağaverdi Xəlil (2001):	316 atasözü (s. 84)
X. Məxmutov (2002):	320 atasözü (Ağaverdi 2006: 67).
Hatice Korkmaz (2007):	293 atasözü (s. I, 267).

Sayıların birbirini tutmamasının sebebi, Sakaoğlu'nun da belirttiği gibi "... bazı derleyicilerin atasözü olarak aldığı bazı sözlerin diğerleri tarafından atasözü olarak alınmaması"dır. Sakaoğlu'na göre Ferit Birtek'te atasözü olarak alınan ***"Yiti başlıg yil büke, Kizdeki kün yıpar, Umayka tapınsa ogul bolur"*** ibareleri atasözü olarak alınmamalıydı (Sakaoğlu 2001: 19).

İlk iki ibare konusunda Sakaoğlu haklıdır. "Yedi başlı yılan" anlamındaki ibare, KM'nin *mesel* olarak belirtmesine rağmen atasözü değil deyimdir. Nitekim KM anlamı verdikten sonra "Kahramanlar da bununla adlandırılabilir." açıklamasını yapmıştır (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 446). Bu açıklama ibarenin

30 Sakaoğlu'nda 290 yazılmış. Ülkütaşır 1972: 128'de de 290.

31 Brockelmann ile kendi eserindeki atasözleri numaralarının listesini de veren Birtek, kendisindeki 289 atasözüne karşılık Brockelmann'da 264 atasözü olmasını, onun 15 varyantı ayrı olarak numaralandırmaması ve kendisinde bulunan 10 atasözünün de onda bulunmamasıyla açıklamaktadır (Birtek 1944: 11).

deyim olduğunu gösterir. "Misk kutusu içinde saklanmış misk" anlamına gelen ikinci ibare sadece bir benzetmedir. Nitekim anlamı verdikten sonra KM, "Bu söz, ağızları güzel kokan cariyelere benzetilerek söylenir." açıklamasını yapmıştır (s. 143).[32] Aslında KM, bu ibare için *mesel* "sav, atasözü" terimini de kullanmamıştır. Üçüncü ibare bence atasözüdür. *Bolur* sözü *bulur* olarak düzeltilmeli[33] ve ibareye "umaya hizmet eden erkek çocuk bulur." anlamı verilmelidir. KM de bu ibarenin *mesel* "atasözü" olduğunu belirtmiştir (s. 61).

Atasözlerinin sayısındaki farklılığın bir sebebi de KM'nin *mesel* "atasözü" terimini az da olsa "deyim" yerine de kullanmasıdır. Yukarıda ***Yiti başlıg yil böke*** deyiminde bunu gördük. KM'nin deyimler için *mesel* kelimesini kullanmasına dair birkaç örnek daha verebiliriz.[34]

Ol keçişni suw iletti (N. Asım: 108, F. Birtek: 95) "O geçidi su ve sel götürdü. Geçmiş olan ve artık elde edilmesi mümkün olmayan şey için kullanılır." (s. 159).

Küg kördi keregü yüḍti (N. Asım: 141, F. Birtek: 183) "Sıkıntıyı görünce çadırını sırtladı." (s. 194).

Otagka öpkelep sûke sözlemedük (N. Asım: 238, F. Birtek: 18) "Çadırında akranlarına kızdı; sonra da askerle konuşmadı." (s. 438).

Küniniŋ küline tegü yagı (N. Asım: 246, F. Birtek: 58) "Kuma o derece düşmandır ki aradaki bu düşmanlıktan dolayı, külü diğerinin gözüne savrulur." (s. 449).

Birtek ve Necip Asım'da atasözü olarak alınan bu ibareleri de ben deyimlere aldım.

Kizdeki kün yıpar örneğinde olduğu gibi, KM'nin *mesel* "atasözü" olarak belirtmediği bazı sözler de Necip Asım veya Birtek'te atasözü olarak alınmıştır. Bunun için de birkaç örnek verebiliriz.

Tilkü mü togdı azu böri mü (N. Asım: 133) "Yani 'tilki mi doğdu' denir ve bununla kız kastedilir... **Böri mü** sözü de 'kurt mu' demektir; bununla erkek çocuk kastedilir." (s. 186).

Anıŋ yûziŋe titnü baksa bolmas (F. Birtek: 43) "Güzelliğinden dolayı ona bakmaya cesaret edemez." (s. 274).

Aŋar titrü baksa bolmas (F. Birtek: 44) "İnsan ona gözünü dikemez." (s. 323).

32 Burada ve aşağıda verilen sayfa numaraları Ercilasun – Akkoyunlu 2014'e aittir.

33 Kelime Birtek'çe de *bulur* okunmuştur (Birtek 1944: 19).

34 Aşağıdaki ibareler Ercilasun – Akkoyunlu 2014'e göre okunmuştur; sonlarındaki sayfa numaraları da bu yayına aittir.

Ağaverdi Xəlil atasözlerini "Deyim Mətnləri" başlığı altında verir; birçok deyimi ve hatta deyim olmayan sözü listesine aldığı için sayı 316'ya kadar çıkar. Ağaverdi yukarıdaki deyimlerin neredeyse tamamını aldığı gibi onlara yenilerini de eklemiştir. Bazen de Arapça açıklamaların çevirilerini atasözü olarak almıştır. Birkaç örnek:

At türkün qanadıdır (13)[35], Aq bulıt qara bulıtıq yol açar (24)[36], Altun qan (35), Addım gelişi gösterir (38)[37], Bu kök girsün qızıl çıqsun (56), Boyda ne uç var (58), Bu oqur ol qurd ulığı (65), Kişi sağrısı yüz (108), Ol qulın təpik təpti (207).

Aslında Ağaverdi'deki durum, anlayış farkından ileri gelmektedir. Ağaverdi, "paremioloji fondu" terimiyle ifade ettiği deyimler içine doğrudan doğruya KM'nin dilinde kullanılanları, Arapça metinde bulunanları; merasim, yarış, oyun gibi olaylara bağlı olanları, hatta şiirler içinde geçenleri dâhil eder (Ağaverdi 2006: 142).

Tekrar kabul edilen atasözleri konusunda da araştırıcılar arasında farklılıklar olabilir. Aynen tekrar edilenlerde mesele yoktur. Ancak bir iki kelimesi farklı olanların tekrar sayılıp sayılmayacağı konusunda tereddütler vardır. Ben böyle olan atasözlerini tekrar kabul ettim, fakat listede farklılıklarını aşağıdaki şekilde gösterdim:

Tilkü ȫz īnke ürse uḍuz bolur. (39/26, 446/350: *yinike* ǖrse), **Sartnıŋ azukı arıg bolsa yōl üze yīr.** (45/31; 172/148: *Sart azukı, yolda*), **Oluk yagırı ogulka kalır.** (46/32; 186/159: *Keriş yagrı*), **Ālın arslan tutar kǖçün oyuk tutmas.** (53/39; 410/321: *kösgük tutmas*; 622/519: *kǖçin sıçgan tutmas*), **Suw içürmeske sǖt bīr.** (117/105; 499/400: *suw bīrmeske*), **Sakak bıçar, sakal oxşar.** (144/125; 409/319: *sakak oxşar, sakal bıçar*), **Sögüt söliŋe, kaḍın kāsıŋa.** (179/153; 502/402; 605/497; *Kaḍın kāsıŋa, sögüt söliŋe*), **Kökke sagursa yǖzke tüşür.** (309/255; 501/402: *Kȫkke suḍsa*; 634/529: *suḍsa*), **Kǖz keligi yāzın belgürer.** (352/282; 515/414: *yāyın belgülüg*).

Aynı temayı farklı kavramlarla işleyen veya bir bölümü farklı olan atasözlerini ise tabii olarak tekrar kabul etmedim, ancak aşağıdaki şekilde gönderme yaparak onların da birbirleriyle karşılaştırılabilmesini sağladım:

Tāgıg ukrukın egmes, teŋizni kaygıkın bögmes. (63/49): Dağı kementle eğ(e)mezler, denizi kayıkla engelle(ye)mezler.
KM: Yüksek dağ kementle tutulmaz; denizin de kayıkla önü kesilmez. Yani, önemli bir iş, basit bir sebepten dolayı reddedilmez. Krş. 539/440.

35 DLT'de böyle bir deyim veya atasözü olmadığı gibi böyle bir ibare de yoktur. Cümle Arapça açıklamanın tercümesidir.

36 DLT'de böyle bir ibare yoktur.

37 Türkçe ibare yok. Bu da Arapça açıklamanın tercümesidir.

Kurug yıgaç egilmes, kurmış kiriş tügülmes. (108/98): Kuru ağaç eğilmez, kurulmuş kiriş düğümlenmez.
KM: Kuru ağaç eğilmez ve kurulmuş yay kirişi düğümlenmez. Kullanmada haddini aşmış şeyler için kullanılır; onları istesek de eski hâline döndüremeyiz. Krş. 539/440.

Kurmış kiriş tügülmes, ukrukun tāg egilmes. (539/440): Kurulmuş kiriş düğümlenmez, kementle dağ eğilmez.
KM: Kurulan yaya düğüm atılmadığı gibi kementle de dağ eğilmez. Bu, birisine, zayıf vasıtalarla büyük bir işe girişmemesini tavsiye için söylenir. Krş. 63/49, 108/98.

Arpasız at aşumas, arkasız alp *çerig* sıyumas. (74/62): Arpasız at aşamaz, arkasız alp asker kıramaz.
KM: At arpa yemeyince engeli aşamaz. Bunun gibi yiğit de arkasında ona yardım eden birisi bulunmazsa düşman safını kıramaz. İşlerde yardımlaşma tavsiye edileceği zaman söylenir. Krş. 76/64.

Arkasız alp *çerig* sıyumas. (76/64): Arkasız alp asker kıramaz.
KM: Kahraman, düşman safını arkası olmadan kıramaz. (Arka: Zorluklarda sana yardımcı olan arka) Krş. 74/62.

Keŋeşlig bilig *üḍreşür*, keŋeşsiz bilig opraşur. (123/109): Danışan akıl gelişir, danışmayan akıl yıpranır.
KM: Bir iş danışılarak yapılırsa günden güne güzelliği artar; danışılmadan yapılan iş ise günden güne yıpranır. Krş. 601/493.

Kīŋ tōn opramas, keŋeşlig bilig artamas. (601/493): Geniş giysi yıpranmaz, danışmalı akıl bozulmaz.
KM: Geniş elbise çabuk yıpranmaz; meşveretle aşılanmış akıl bozulmaz. Bu, işi yaparken başkasına danışılması ve kendi başına yapılmaması için söylenir. Krş. 123/109.

Kara bulıtıg yīl *açar*, urunç bile īl *açar*. (178/152): Kara bulutu yel açar, rüşvet ile devlet (kapısı) açılır.
KM: Kara bulutlar çökerse rüzgâr onları iter; aynı şekilde rüşvet de hükümet kapısını açar. İşini yürütmede parayı esirgememek için kullanılır. Krş. 540/441.

Kalın bulutug tüpi sürer, karaŋku īşıg urunç açar. (540/441): Yoğun bulutu tipi sürer, karanlık işi rüşvet açar.
KM: Aniden çıkan rüzgâr göğün karanlığını açar. Aynı şekilde hükümdarların kapılarındaki karanlık işi de rüşvet açar. İhtiyacı olan kimseye rüşveti tavsiye ediyor. Krş. 178/152.

Kalın kulan çuwgasız bolmas. (214/184): Kalabalık yaban eşeği (sürüsü) kılavuzsuz olmaz.
KM: Kalabalık sürü rehbersiz ve kılavuzsuz olmaz. Bu söz başkasına uyması gereken bir iş için söylenir. Eğer uyulan bunu hak ediyorsa. Krş. 244/212.

Kalın kāz kulavuzsuz bolmas. (244/212): Kalabalık kaz (sürüsü) kılavuzsuz olmaz.
KM: Kalabalık kaz sürüsü ancak kılavuzla uçabilir. Burada işleri kendisinden daha iyi yapabilenlere uymayı tavsiye ediyor. Krş. 214/184.

2.3. DLT'deki Atasözlerinin Yapısı

DLT'de tekrarsız atasözlerinin sayısı 266'dır. Bunlardan 7'si *ti-* (demek) ve *ay-* (söylemek) fiilleri veya hitap içeren diyaloglu yapılardır; 2-4 yükleme sahiptirler:

Eşiç ayur tūpüın altun, kamıç ayur men kanda men. (38/25): Tencere der dibim altın; kepçe der, ben nerdeyim (4 yüklem: *ayur, altun, ayur, kanda men*)

It ısırmas at tepmes tīme. (98/91): İt ısırmaz, at tepmez deme (3 yüklem: ısırmas, *tepmes, tīme*).

Kadaş tīmiş kaymaduk, kaḍın tīmiş kaymış. (203/173; 553/455: *timiş*): Kardeş demişler, kayırmamışlar; kayın demişler, kayırmışlar (4 yüklem: *tī-miş, kaymaduk, tīmiş, kaymış*).

(Uygur) yıgaç uzun kes, temür kısga kes. (269/236): (Uygur), ağaç(ı) uzun kes, demir(i) kısa kes! (2 yüklem: *kes, kes*).

Diyaloglu olmayan bir başka atasözü de 4 yüklemlidir:

Kuş yawuzı sagzıgan, yıgaç yawuzı azgan, yir yawuzı kazgan, bodun yawuzı Barsgan. (220/190): Kuş(un) kötüsü saksağan, ağaç(ın) kötüsü azgan (ağacı), yer(in) kötüsü çökük toprak, insanlar(ın) kötüsü Barsgan(lıdır).

Bunların dışında kalan 258 atasözünden 102'si iki yüklemli olup iki yargı bildirir. Ben bunlara "iki kanatlı" diyorum. Geriye kalan 156'sı ise tek yüklemli yani "tek kanatlı"dır.

İki kanatlı örnekler:

Kuş kanatın er atın. (29/15): Kuş kanadıyla, er atıyla.

Alp yagıda alçak çogıda. (33/19): Alp çarpışmada, yumuşak huylu tartışmada (sınanır).

Tikmegince önmes, tilemegince bulmas. (274/239): Dikmeyince bitmez, dilemeyince bulunmaz.

Çaksa tutnur, çalsa bilnür. (276/240): Çakınca tutuşur, (kulağa) çalınınca bilinir.

Er oglı muŋaḍmas, *ıt* oglı kölermes. (311/256): İnsanoğlu bunalmaz, it yavrusu karın üzre yapışmaz.

Sökşüp urşur, otra tōn titişür. (313/257): Sövüşüp vuruşur, ortada elbise yırtılır.

Kiçig ulugka turuşmas, kırguy suŋkurka karışmas. (316/259): Küçük, büyüğe diren(e)mez; atmaca, sungurla baş ed(e)mez.

Tāg tāgka kawuşmas, kişi kişike kawuşur. (320/261; 511/410): Dağ dağa kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur.

Tek kanatlı örnekler:

Taz keligi börkçike. (19/19; 266/245; 293/247): Kelin gelişi börkçüye.

Ermegüke eşik art bolur. (33/19): Tembele eşik, dağ geçidi olur.

Īwek siŋek sūtke tüşür. (270/237): Aceleci sinek süte düşer.

Müş oglı muyavu togar. (271/237): Kedi yavrusu miyavlayarak doğar.

Taygan yügürgenni tilkü sewmes. (271/237; 521/421: *yügrükin*): Tazı(nın) koşanını tilki sevmez.

Tılın tügmişni tīşın yazmas. (274/239): Dil ile düğümleneni diş ile çöz(e) mezler.

2.3.1. Tek Kanatlı Atasözleri

Tek kanatlı 156 atasözünün 63'ü şartlı, 11'i zarf-fiilli yapılardır:

İm bilse er ölmes. (31/18): Parolayı bilen er ölmez (şart: bilse).

Kūç eldin kirse törü tüŋlükten çıkar. (273/238, 495/397: *īldin, tüŋlüktin*): Zulüm avludan girse kanun bacadan çıkar (şart: kirse).

Neçe me oprak keḍük erse yagmurka yarar. (461/365): Ne kadar da yıpranmış olsa keçe, yağmura yarar (şart: erse).

Öküz aḍakı bolgınça buzagu başı bolsa yig. (41/28): Öküz ayağı olmaktansa buzağı başı olmak yeğ (zarf-fiil: bolgınça).

Yakadakı yalgagalı eligdeki ıçgınur. (132/115; 578/475): Yakadaki yalanırken eldeki kaçar (zarf-fiil: yalgagalı).

Tek kanatlılardan içinde şart veya zarf-fiil grubu bulunmayan atasözlerinin sayısı 82'dir. 82 atasözünden 78'inin yüklemi geniş zaman, 2'sininki emir kipindedir. 2 atasözü de yüklemsizdir. Geniş zamanların 36'sı *-mAs*, 29'u *-(X)r*, 13'ü -*Ø* eklidir:

Kız kişi sāwı yōrıglı bolmas. (164/142): Cimri kişinin ünü yaygın olmaz (geniş zaman).

Teşük suwda belgürer. (195/167): Deşik suda belirir (geniş zaman).

Konak başı sedreki yig. (193/165): Akdarı başağı(nın) seğreği yeğ (sıfır ekli geniş zaman).

Suw içürmeske sūt bīr. (117/105; 499/400: *suw bīrmeske*): Su içirmeyene süt ver (emir).

Alp yagıda alçak çogıda. (33/19): Alp çarpışmada, yumuşak huylu tartışmada (sınanır) (yüklemsiz).

Tek kanatlı, şartlı yapıda olan 63 atasözünden 62'sinin yüklemi geniş zaman, 1'inin yüklemi emir kipindedir. Geniş zamanların 46'sı *-(X)r* ekli, 16'sı *-mAs* eklidir.

Awçı neçe al bilse aḍıg ança yōl bilir. (43/30; 167/144: *Avçı neçe āl*): Avcı nice hile bilirse ayı (da) onca yol bilir (geniş zaman).

Āy tolun bolsa eligin imlemes. (54/39; 146/127: *Ay, elgin*): Ay, dolun ise elle göstermezler (geniş zaman).

Bart kiçig bolsa aŋut bedük ūr. (59/45): Kova küçük ise huni(yi) büyük koy (emir).

Tek kanatlı, zarf-fiilli yapıdaki 11 atasözünden 7'sinin yüklemi emir, 4'ünün yüklemi geniş zaman kipindedir.

Yazıdakı süwlin eḍergeli ewdeki takagu ıçgınma. (224/194): Sülün avlamaya çıkıp da evdeki tavuğu elden kaçırma (emir).

Kül ürginçe kōz ürse yig. (170/146): Kül üflemektense köz üflense yeğ (sıfır ekli geniş zaman).

2.3.2. İki Kanatlı atasözleri

İki kanatlı 102 atasözünden 91'i geniş zaman, 6'sı emir kipiyle biter; 5'i yüklemsizdir. İki kanatlı atasözlerinde iki yüklem bulunur. Emir kipli ve yüklemsiz iki kanatlıların tamamının kanatları paralel şekilde sonlanmaktadır; yani iki kanadın sonu da ya emir kiplidir, ya yüklemsizdir:

Alp erig yawrıtma, ıkılaç arkasın yagrıtma. (81/71): Alp eri zayıflatma, küheylan(ın) arkasını yaralatma (emir).

Sögüt söliŋe, kaḍın kāsıŋa. (179/153; 502/402; 605/497; *Kaḍın kāsıŋa, sögüt söliŋe*): Söğüt tazeliğine, kayın kartlığına (yüklemsiz).

Geniş zaman kipiyle biten iki kanatlı 91 atasözünün 81'i de paralel sonlanan kanatlara sahiptir: 31'i *-(X)r* ... *-(X)r*, 30'u *-mAs* ... *-mAs*, 20'si *-Ø* ... *-Ø:*

Erkeç eti em bolur, eçkü eti yil bolur. (60/46): Erkeç eti devadır, keçi eti yeldir.

Tāgıg ukrukın egmes, teŋizni kaygıkın bögmes. (63/49): Dağı kementle eğ(e)mezler, denizi kayıkla engelle(ye)mezler.

Kul yagı, ıt böri. (169/146): Köle düşman, it börü(dür).

Sonları paralel olmayan iki kanatlıların yüklemleri şöyledir: *-Ø* ... *-mAs* (3 adet), *-Ø* ... *-(X)r* (2 adet), *-(X)r* ... *-mAs* (2 adet), *-mAs* ... *-(X)r* (2 adet), *-dı* ... *-mAs* (1 adet):

Kuḍugda suw bār, ıt burnı tegmes. (188/161): Kuyuda su var, it burnu değmez (-Ø ... -mAs).

Yagınıŋ erse kerek yundakı tegir. (463/367): Düşmandan (da) olsa (mal) gerekli; atının pisligi (bile) işe yarar (-Ø ... -(X)r).

It çakırı atka tegir, at çakırı ıtka tegmes. (183/156): İt(in) çakır(ı) ata değer, at(ın) çakır(ı) ite değmez (-(X)r ... -mAs).

Yılan kendi egrisin bilmes, tewe bōynın egri tīr. (76/63): Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynuna eğri der (-mAs ... -(X)r).

Īl kaldı törü kalmas. (276/240; 542/443: *İl kalır*): Ülke kaldı, töre (kanun) kalmaz (-dı ... -mAs).

2.3.3. DLT'deki Atasözlerinde Yüklem

Yukarıdaki yapıların tamamını yüklemlerine göre değerlendirince geniş zamanlı yüklemler, ezici çoğunlukla başta gelir. Birden çok kanatlıların son kanadını esas almak üzere 266 atasözünün 239'u geniş zaman kipiyle kurulmuştur. Geriye kalan 27 atasözünün 18'inde yüklem, emir kipindedir. Bu iki kipin dışında sadece birer kez öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman kipi yüklem olarak geçer; ikisi de diyaloglu atasözlerindedir. 266 atasözünün 7'si ise yüklemsizdir.

Diyaloglu atasözlerinde birer kez kullanılan iki kipi ve yüklemsiz 7 atasözünü bir yana bırakırsak DLT'deki atasözlerinde sadece iki kip kullanıldığını söyleyebiliriz: geniş zaman (239 kez), emir kipi (18 kez).[38] 239 geniş zaman kipinin de 112'si *-(X)r*, 90'ı *-mAs*, 37'si -Ø eklidir.

Geniş zaman kiplerinde bir başka dikkat çekici nokta, 239 örnekten 23'ünde *bol-* fiilinin kullanılmasıdır: *bolmas* (12 kez), *bolur* (11 kez). Cevher fiili olarak *bol-*'un kullanılması Uygur-Karahanlı geleneğidir. Kök Türk metinlerinde daha çok görülen *er-* cevher fiili, *ermes* biçiminde bir atasözünde kullanılmıştır.

2.3.4. İki Kanatlı Atasözlerinde Nazım Unsurları

İki kanatlı atasözleri birkaçı hariç paralel yapıdadır. Paralellik; kanatlardaki hece sayısı eşitliği veya yakınlığı, kafiye, redif, baş kafiye, ses tekrarları ve benzer söz dizimleriyle sağlanır. Çok kez bunların birkaçı bir araya gelir. Böylece paralel yapıdaki atasözleri âdeta bir beyit olur.[39]

İki kanatlı atasözlerinin toplamı 102'dir. Hece sayıları bakımından 102 atasözünün dökümü aşağıdadır.

3+3 heceliler:	2 adet
4+4 (4+3, 4+5) heceliler:	9 adet
5+5 (5+6) heceliler:	10 adet
6+6 heceliler:	9 adet
7+7 (7+6, 6+7) heceliler:	20 adet
7+8 (8+7) heceliler:	8 adet
8+8 heceliler:	8 adet
9+9 (9+8) heceliler:	3 adet

38 Atasözlerinde bugün de en çok geniş zaman, daha az olarak da emir kipi kullanılır (Aksoy 2018: 16).

39 Türk şiirinin oluşumunda atasözlerinin rolünü "4.1. Türk Şiirinin Doğuşu" bahsinde ele almıştım.

Bunların dışında 4+6, 6+4, 8+6, 7+9, 8+9, 9+7, 10+9 duraklılar ile 3 hecelik fark bulunduran 5+8, 6+9, 8+11 duraklılar 1 veya 2 kez geçmiştir.

20 kez görülen 7+7 (7+6, 6+7) duraklı atasözlerinin 12'sindeki 7'li kanatlar da halk şiirinin çok kullanılan 4+3 duraklarına sahiptir:[40]

Ula bolsa yōl azmas bilig bolsa söz yazmas. (58/44): Yol işareti olursa yol şaşırılmaz, akıl olursa söz yanılmaz.

Alplar birle uruşma, begler birle turuşma. (101/93): Alplar ile vuruşma, beğlere karşı durma.

Yalksa yeme yāg eḍgü, küyse yeme kǖn eḍgü. (632/527): Bıkılsa da yağ iyi, yaksa da güneş iyi.

4+4, 5+5, 6+6, 7+8, 8+8 duraklı atasözleri de 8, 9 veya 10 kez görülmektedir. Demek ki ki kanatlı 102 atasözünden 64'ü 4+4, 5+5, 6+6, 7+7, 7+8, 8+8 duraklıdır. Bunlardan 8+8 heceli olanların çoğunda da her kanat 4+4 veya 5+3 duraklıdır:

İzlik bolsa er uldımas, içlik bolsa at yagrımas. (65/51): Ayakkabı olursa kişi yalınayak kalmaz, örtü olursa at (sırtı) yaralanmaz.

Keŋeşlig bilig üḍreşür, keŋeşsiz bilig opraşur. (123/109): Danışan akıl gelişir, danışmayan akıl yıpranır.

İki kanatlı atasözlerinin, hece sayılarının dışında kafiye, redif, baş kafiye, ses tekrarları ve benzer söz dizimleriyle de âdeta birer beyit hâline geldiğini belirtmiştim. Bu ahenk unsurlarını da birkaç atasözü üzerinde gösterebiliriz.

1. **Kuş kanatın / er atın.** (29/15): Kuş kanadıyla, er atıyla.

2. **Alp yagıda / alçak çogıda.** (33/19): Alp çarpışmada, yumuşak huylu tartışmada (sınanır).

3. **Kurug yıgaç egilmes / kurmış kiriş tügülmes.** (108/98): Kuru ağaç eğilmez, kurulmuş kiriş düğümlenmez.

4. **Tay atatsa at tınur / ogul ereḍse ata tınur.** (112/100): Tay, at olunca at dinlenir, oğul, er olunca baba dinlenir.

---

40 DLT'deki paralel yapılı atasözlerinden 52'sini inceleyen Ayşe Yıldız, "7+7 hece ölçüsünü andıran" kanatlara sahip olanların 52 atasözü içinde % 27, 6+6 heceli olanların ise % 11,5 olduğunu belirtir (Yıldız 2004: 121). Yıldız makalesinde 52 atasözünü, seci, aliterasyon, homograf, iştikak vb. açılardan da incelemiştir.

5. Kulak eşitse köŋül bilir / köz körse üdig kelir. (114/102): Kulak işitirse gönül bilir, göz görürse şevk gelir.

6. Tulum anutsa kulun bulur / tulum unutsa bulun bolur. (115/103): Silah hazır eden kulun bulur, silah(ı) unutan tutsak olur.

7. Bīrin bīrin miŋ bolur / tama tama köl bolur. (602/493): Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.

8. Kalıŋ bīrse kīz alır / kerek bolsa kız alır. (606/498): Başlık veren kız alır, ihtiyaç(ı) olan pahalı alır.

Birinci atasözü: 4+3 duraklıdır. *at* sesleri kafiye, -ın ekleri rediftir.

İkinci atasözü: 4+5 duraklıdır. *gı* sesleri kafiye, *-da* ekleri rediftir. *Al-* sesleri ise baş kafiye oluşturmaktadır.

Üçüncü atasözü: 7 (4+3) + 7 (4+3) duraklıdır. *g* sesi kafiye, *-ilmes/-ülmes* ekleri rediftir. *Ku-* sesleri ise baş kafiyedir.

Dördüncü atasözü: 7 (4+3) + 9 (5+4) duraklıdır. *Tınur* rediftir. *At* ve *ata* kelimelerinde kafiye çağrışımı vardır. *t* sesleriyle aliterasyon yapılmıştır.

Beşinci atasözü: 9 (5+4) + 7 (3+4) duraklıdır. *l* sesi kafiye, *-ir* ekleri rediftir. *k* seslerinin tekrarıyla aliterasyon yapılmıştır.

Altıncı atasözü: 9 (5+4) + 9 (5+4) duraklıdır. *bul* ile *bol* sesleri kafiye, *-ur* ekleri rediftir. *Anutsa / unutsa, kulun / bulun* kelimeleri de kafiyelidir.

Yedinci atasözü: 7 (4+3) + 7 (4+3) duraklıdır. *Bolur* kelimeleri rediftir. Tekrarlarla da ahenk sağlanmıştır.

Sekizinci atasözü: 7 (4+3) + 7 (4+3) duraklıdır. *Kız* kelimesinde cinaslı kafiye vardır. İkincisi "pahalı, değerli" demektir. *Alır* kelimeleri ise rediftir.

Sekiz atasözünün tamamında da kanatlardaki söz dizimleri aynıdır. Mesela üçüncü atasözünde kanatlar, özne – yüklem diziliminde olduğu gibi iki kanattaki özneler de sıfat tamlamasıdır. Beşinci, altıncı, sekizinci atasözlerinde şartlı yapıların paralelliği de görülmektedir.

2.3.5. İki Kanatlı Atasözlerinde Anlam İlişkisi

İki kanatlı atasözleri anlam ilişkisi bakımından üçe ayrılır: 1) sıralamalı, 2) karşılaştırmalı, 3) sebep (olgu) – sonuç ilişkili.

1. Sıralamalı iki kanatlılar:

a) Sıralamaya dayanan iki kanatlılarda bazen birbirine denk durumlar sıralanır:

Öḍ keçer kişi tuymas, yalŋuk oglı meŋgü kalmas. (34/21): Zaman geçer, kişi sezmez; insanoğlu ebedî kalmaz.

Tāgıg ukrukın egmes, teŋizni kaygıkın bögmes. (63/49): Dağı kementle eğ(e)mezler, denizi kayıkla engelle(ye)mezler.

Birinci atasözünde sıralanan kavramlar, zamanın geçmesi ve insanoğlunun ölümlü oluşudur. Kavramların ikisi de ezelî ve ebedî hakikatlerdir. İki denk kavram art arda sıralanmıştır. İkinci atasözündeki kavramların ikisi de küçük tedbirle büyük bir şeyle baş edilemeyeceğini anlatır. Burada da iki denk durum art arda sıralanmış ve aynı gerçeklik anlatılmıştır.

b) Sıralamalarda iki kanat arasında bazen denklik olmaz; asıl söylenmek istenen çoğunlukla ikinci kanattadır (nadiren birinci kanatta); diğer kanat doldurmadır:

Künde irük yok begde kıyık yōk. (47/33): Güneşte gedik yok, beğde (sözden) cayma yok.

Köp sögütke kuş konar, körklüg kişike söz kelir. (160/140): Gür söğüte kuş konar, güzel kişiye söz gelir.

Yazmas atım yagmur, yaŋılmas bilge yaŋku. (610/502): Şaşmaz nişancı yağmur, yanılmaz bilge yankı.

Karı sāwı kalmas, kagıl bāgı yazılmas. (206/176): Yaşlı(nın) sözü kalmaz, taze söğüt dalı(nın) bağı çözülmez.

İlk üç atasözünde birinci kanatlar doldurmadır; asıl söylenmek istenen ikinci kanattadır. Son atasözünde ise asıl söylenmek istenen birinci kanatta bulunmaktadır.

2. Karşılaştırmalı iki kanatlılar:

Karşılaştırmaya dayanan iki kanatlılarda iki olgu, iki durum karşılaştırılır.

İrig irini yāglıg, ermegü başı kanlıg. (47/33): Kararlı (kişinin) dudağı yağlı, tembel(in) başı kanlı.

Alımçı arslan birimçi sıçgan. (50/35; 206/176): Alacaklı aslan, borçlu sıçan.

Āç nē yīmes tok nē tīmes. (52/37): Aç ne yemez, tok ne demez.

Aç īwek, tok tölek. (195/167): Aç, aceleci; tok, rahat(tır).

Kaŋdaş kama urur, *ögdaş* örü tartar. (611/503): Baba bir kardeş öldüresiye vurur, ana bir kardeş yardım eder.

Birinci atasözünde kararlı insanla tembel, ikincide alacaklı ile borçlu, üçüncü ve dördüncüde aç ile tok, beşincide baba bir kardeş ile ana bir kardeş karşılaştırılmıştır.

3. Sebep (olgu) – sonuç ilişkili iki kanatlılar:

Bu tür atasözlerinde birinci kanattaki bir olgu, olay veya sebep, ikinci kanattaki durumu ortaya çıkarır.

İkki bugra igeşür, otra kökegün yençilür. (103/94, 409/320): İki buğra çarpışır, ortada göksinek ezilir.

Yalŋuk ürülmiş kāp ol, agzı yazlıp alkınur. (107/97): İnsan şişirilmiş kaptır, ağzı açılınca tükenir.

Kuḑugda suw bār, ıt burnı tegmes. (188/161): Kuyuda su var, it burnu değmez.

Oglan suw töker, ulug yānı sınur. (273/239): Oğlan su döker, büyük(ün) yanı kırılır.

İlk atasözünün birinci kanadında iki devenin çarpışması olayı vardır. İkinci kanatta, bu olay sonunda ortaya çıkan sonuç belirtilir: Arada göksineğin ezilmesi. Tabii bu bir metafordur; KM, "(Bu atasözü) iki beyin savaşması sırasında, aralarında zayıfların ölmesi hâlinde söylenir." ifadesiyle metaforu açıklar.[41]

İkinci atasözü de benzetmeye dayanır. Birinci kanatta insanoğlu şişirilmiş bir tuluma benzetilir. Burada şişirilmiş tulum olgusu vardır. Benzetme devam ediyor. Tulumun ağzı açılınca nasıl havası boşalırsa, insan da ağzını açıp konuşmaya başlayınca boşalır, yani o insanın boş olduğu anlaşılır.

Üçüncü atasözünde kuyudaki suyun varlığı bir olgu olarak birinci kanatta belirtilmiştir. Ancak bu olguya rağmen sonuç olumsuzdur, itin burnu suya değmez.

Dördüncü atasözünün ilk kanadında olay belirtilmiştir. Olayın yani oğlanın suyu dökmesinin sonucunu KM şöyle anlatmıştır: "Oğlan suyu döker, ondan büyüğün ayağı kayar; sonunda kalçası kırılır. Bu, küçükler suç işleyince, büyüklerin ondan zarar görmesi durumunda kullanılır."

41 DLT'deki 13 atasözünü metaforlar açısından inceleyen Yaylagül, 13 atasözündeki metaforların "kaynak" ve "hedef"lerini göstermiştir. Bu atasözünde de "iki boğa" ve "gök sinek" kaynak, "iki güçlü insan/grup" ve "güçsüz insan/insanlar" hedef olarak gösterilmiştir. Makalesinin sonuç bölümünde de Yaylagül, "DLT'deki ontolojik metaforlar"ın "kaynağını çoğunlukla hayvan dünyasından, zaman zaman da bitki ve cansız varlık dünyasından" aldığını belirtir (Yaylagül 2010: 114, 121).

2.4. DLT'deki Atasözlerinin Sınıflandırılması

DLT'teki atasözleri çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılmıştır. 1919 / 1920'de atasözlerini ilk olarak bir araya getirip Almanca çevirileriyle birlikte yayımlayan Brockelmann bu atasözlerini üçe ayırmıştır (yaygınlık ölçütü):

1. "Yalnız *Dîvân*'da görülen, başka yerlerde ancak pek uzak benzerleri bulunabilen Savlar"

2. "Öteki Türk boylarında da raslanan daha yaygın Savlar"

3. "Türklüğün dışında da yaşayan uluslararası Savlar" (Birtek 1944: 10).

Benzer bir sınıflandırma Saim Sakaoğlu tarafından yapılmıştır (yaşama ölçütü):

1. Bugün unutulanlar

2. Yerlerini benzerlerine bırakanlar

3. Bugün aynen kullanılanlar (Sakaoğlu 1999: 39).

Hatice Korkmaz'ın yüksek lisans tezinde de yaşama ölçütüne göre bir sınıflandırma vardır. Korkmaz DLT'deki atasözlerini, beş başlık altında Türkiye Türkçesindeki atasözleriyle karşılaştırmıştır: Aynen korunanlar (90 adet), anlamca aynı, ifade bakımından farklı olanlar (42 adet), anlamca yakın (aynı konu), ifade bakımından farklı olanlar (105 adet), günümüze kadar ulaşamamış, unutulmuş savlar (48 adet), ilâvelerle anlamı kuvvetlendirilmiş olan savlar (1 adet) (Korkmaz 2007: 254 vd.).

En yaygın sınıflandırma konulara / temalara göre yapılan sınıflandırmadır (tema ölçütü). DLT'deki atasözlerini konu bakımından ilk kez sınıflandıran Ferit Birtek 30 konu tespit etmiştir:

1) Dil, söz 2) Soy, huy 3) Din, inanç 4) Sevgi 5) İyilik 6) Kötülük 7) İnsan, sağlık 8) İş, çalışma 9) Düşünüp taşınma, danışma 10) İşbirliği, yardımlaşma 11) Tutum, fayda 12) Mal, zenginlik 13) Gereksinme, yoksulluk 14) Açgözlülük 15) Kut, bilgi 16) Yiğitlik, kabadayılık 17) Kurnazlık, hile 18) Sıkıntı, sevinç 19) Hısımlık, yakınlık 20) Kadın 21) Başkanlık, eğemenlik, yönetim 22) Övünmek, büyüklük taslamak 23) Kurumlanma 24) Suçlanma, yanılma 25) Korkma, sakınma 26) At ve it 27) Konuk 28) Törü 29) Çekişme, dövüşme 30) Saygı (Birtek 1944).

DLT'nin Özbekistan yayınının dördüncü cildinde (1967) yer alan ve Q. A. Abdurahmanov ve Ş. Ş. Şükürov tarafından yapılan araştırmada atasözleri 21 temaya ayrılmıştır:

1) Vatanseverlik 2) Emek – emekseverlik 3) Dostluk, fikir birliği ve ayrılık 4) Akıllılık, cehalet 5) Mertlik ve korkaklık 6) İhtiyat ve tedbir 7) Vefa ve ihanet 8) Edep ve terbiye 9) Kadir kıymet 10) Konukseverlik 11) İyilik ve kötülük 12) Doğruluk ve münafıklık 13) Kanaat, sabır ve sabırsızlık 14) Sağlık ve esenlik 15) Kibir ve pişmanlık 16) İnsaf, adalet, zulüm ve adaletsizlik 17) Cömertlik ve cimrilik 18) Talih ve talihsizlik 19) Denklik 20) Tabii ve kanuni hadiseler 21) Dinî alamet ve itikat (Ağaverdi 2001: 28).

Ahat Üstüner, 1989'da hazırladığı yüksek lisans tezinde, içinde DLT'deki atasözlerinin de bulunduğu eski Türk atasözlerini "acelecilik, açgözlülük, ağırbaşlılık, aile – evlat, akrabalık – yakınlık, arkadaşlık, at... şeref, tabiat, tecrübe... yoksulluk, yurt – devlet, zulüm" vb. başlıklar altında 66 temaya / kavrama ayırmıştır (Üstüner 1989: 55-145).

Son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda DLT'deki atasözleri yalnız konu bakımından sınıflandırılmamakta, atasözleri bakış açısı, yansıttığı anlamlar, taşıdığı değerler ve kültürel kavramlar açısından da ele alınmaktadır.

Bunlardan biri Hatice Korkmaz'ın 2007'de savunduğu yüksek lisans tezidir. Korkmaz, DLT'deki atasözlerini konuları bakımından çok ayrıntılı bir sınıflandırmaya tabi tutmuş ve onları 97 konuya ayırmıştır: Soy-huy, zenginlik, yoksulluk-açlık, kurnazlık, rızık, utanma, ödünç alma – ödünç verme, güç-güçsüzlük, sınama-ölçme, yiğitlik, saygı...

Korkmaz atasözlerini sınıflandırmakla kalmamış, ayrıca her atasözünü "bakış açısı, yansıttığı anlam, yan anlam yansıtan birimler, taşıdığı değer, söz sanatları" açılarından da değerlendirmiştir. Söz gelişi "Bir şey yitiren anasının koynunda arar." anlamındaki ***yitükliğ anası koyun açar.***"[42] atasözü şöyle değerlendirilmiştir:

Konu: Mal.

Bakış açısı: Mala düşkünlük.

Yansıttığı anlam: Malına düşkün insanlar onu kaybettiklerinde olması en imkansız yerde dahi ararlar.

Yan anlam yansıtan birimler: Yitükliğ; malını kaybeden. Anası koyun aç-; olmayacak yerlerde dahi aramak.

Taşıdığı değer: Ahlâki değer.

Söz sanatları: Deyim aktarması.

42 Korkmaz, atasözlerinin okunuş ve anlamlarında Besim Atalay yayınını esas almıştır.

Adnan Rüştü Karabeyoğlu'nun 2015'te yayımlanan *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Savlar ve Kültürel Kavramlaştırma* eserinde de bitki, yer, gök, su ile ilgili 48 atasözü ele alınmış ve bunlar kültürel kavramlaştırma açısından tahlil edilmiştir. Atasözlerindeki parça – bütün, etkileyen – etkilenen, soyut – somut, fayda – zarar, iyi – kötü ilişkileri -bazen tablolarla- gösterilmiş; atasözlerindeki kavramlar "boyut, önem, açıklık, bilinirlik vb." açılardan incelenmiştir. Çalışmada deyim aktarmaları, ses tekrarları, hece sayıları üzerinde de durulmuştur.

DLT'de geçen atasözlerinin konuları / temaları üzerine daha birçok çalışma vardır. Ben yeni bir sınıflandırma yapmak yerine atasözlerini Matti Kuusi'nin uluslararası sistemine yerleştirmeyi tercih ettim.[43] Bunun için de atasözlerini DLT'de geçtiği sıraya göre vererek her atasözünün sonunda Kuusi'nin sisteminde yer alan rakam ve harfleri ayraç içinde gösterdim. Çalışmamın sonunda Matti Kuusi'nin şemasını da ek olarak verdim. Böylece DLT'de geçen herhangi bir atasözünün uluslararası bir sistemde hangi konuya ait olduğunun görünmesini sağladım.

43 Bu sistem Türkiye'de sadece Bülent Gül tarafından Moğol atasözleri için "kısmen" uygulanmıştır (Gül 2010).

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİİRLER VE ATASÖZLERİ

DÖRTLÜKLERLE YAZILMIŞ ŞİİRLER

1. TÜRK

Kaçan körse anı, Türk	Ne zaman görse onu, Türk
Boḍun, ayga[44] **aydaçı:**	Halkı, sözcüleri şöyle der:
Muŋar tegir ulugluk,	Buna yakışır büyüklük,
Munda naru keslinür. (177/151)[45]	Bundan sonra söz biter.

KM'nin şiire verdiği anlam şöyledir: "Bir adamı överek diyor ki: Türk taifeleri onu görünce der ki: "Büyüklük ve yücelik buna yakışır, bundan sonra kesilir." Arapça metinde "ṭavāyifu't-Türk" (Türk taifeleri), cümlenin öznesidir ve nesne "onu"dur. Üstelik bir adamın övüldüğü de KM tarafından açıkça belirtilmiştir. Buna rağmen Atalay ve Tekin *Türk* ile *boḍun* kelimelerini ayırmışlar; *bodun*'u özne, *Türk*'ü nesne yapmışlardır. Tekin'in çevirisi şöyledir: "Bir Türk'ü gördükleri zaman (yabancı) halk onun için şöyle der: 'Büyüklük ve ululuk (ancak) buna özgüdür; bundan sonra kesilir, biter.'" (Tekin 1989: 127).

KM'nin Arapça çevirisine göre öven Türk halkı, övülen "o"dur, "bir adam"-dır. Bence buradaki "o", bir Türk yiğidi, belki de bey veya hükümdarıdır.

KM, şiiri Türk maddesinde veriyor ve şiirden önce Hazreti Muhammed'in "Benim bir ordum vardır; onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kızdığım zaman onları (Türkleri) onlara musallat ederim." kutsi hadisini zikrederek şöyle devam ediyor:

"Bu, diğer bütün insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür. Çünkü onların adını bizzat O (c.a.) vermiş; onları en yüce ve yeryüzünde havası en güzel yere yerleştirmiş; onları kendi ordusu olarak adlandırmıştır. Bunun yanında onlar; güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçak gönüllülük, yiğitlik ve daha sayılamayacak birçok meziyeti hak etmişlerdir."

44 Metinde *ayga*'dan sonra *anıŋ* kelimesi de var. Ancak o kelimeyle hem hece sayısı artıyor, hem de anlam bozuluyor.

45 Yay ayraç içindeki birinci sayı el yazmasındaki, ikinci sayı Ercilasun – Akkoyunlu 2014'teki sayfa numarasını göstermektedir.

Şiir hemen bu sözlerden sonra gelmektedir. Dolayısıyla KM, belirttiği bu olumlu sıfatların Türk yiğidine yakıştığını, bundan öte söz olmadığını anlatmak istemekte, bir Türk yiğidi üzerinden Türklerin büyüklüğünü dile getirmektedir. Ancak şiirde Türk yiğidini öven de yine Türk halkıdır, daha doğrusu onların sözcüsüdür.

Türk halkının "*aydaçı*"sı yani sözcüsü muhtemelen KM'nin kendisidir. Türk'ün olumlu vasıflarını saydıktan sonra kendini alamamış ve kendisini sözcü yerine koyarak bu dörtlüğü söylemiştir. Çünkü dörtlüğün üslubu ve muhtevası tam da Türk için anlattıklarına uymaktadır: "Büyüklük Türk'e yakışır, sözün bundan sonrası fazladır."

Şiirde bir aksama olduğu da açıktır. "*Türk*" bir mısrada, "*boḍun*" diğer mısrada yer aldığı gibi ikinci mısrada bir de fazlalık vardır. Belki de istinsah sırasında yanlış kayıt yapılmıştır. *Türk* ile *boḍun*'u aynı mısraya alarak ve mısra başı kafiyesine de dikkat ederek şiiri şöyle onarabiliriz:

Anı körse Türk boḍun / Ayga anıŋ aydaçı: / Muŋar tegir ulugluk / Munda naru keslinür.

Tarafımızdan onarılmış bu biçimde hem 4+3=7'li hece ölçüsü açık bir şekilde ortaya çıkmakta, hem de *a-*, *a-* / *mu- mu-* mısra başı kafiyesi oluşmaktadır. Şiirde mısra sonu kafiyesi yoktur. Şiirin bence bozulmuş olan biçiminde *Türk* ile *ulugluk* kelimeleri kafiyelenmiş gibidir: a-x-a- x. Müstensih belki de bu kafiyeye uydurmak için şiir üzerinde oynamıştır.

2. BAHAR VE TABİAT

İDİL IRMAĞI

Etil suwı aka turur,	İdil suyu akıp durmada,
Kaya tüpi kaka turur,	Dağ dibini kakıp durmada,
Balık telim baka turur,	Balık da çok, kurbağa da,
Kölüŋ takı köşerür. (49/34)	Gölcükler de oluşur orda.

KM İdil'i, "Kıpçak diyarında bir ırmağın adı" olarak tanımlıyor ve Hazar denizine döküldüğünü de belirtiyor. Dörtlük de büyük bir ihtimalle İdil kıyısında yaşayan bir Kıpçak ozanı tarafından söylenmiştir. *Aka tur-* gibi birleşik fiiller de zaten Karahanlı döneminin ölçünlü Türkçesinde pek yoktur. Şiir, İdil'in düz ovada akan bölümünü değil, dağlar ve kayalıklar arasından akan bölümünü tasvir etmektedir. Anlaşıldığına göre kayalıkların koy kısımlarında gölcükler oluşmakta ve buralarda çok bol balık ve kurbağa bulunmaktadır.

* * *

Şiir 4+4=8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Son mısra 4+3=7'li hece ölçüsündedir. Dörtlüğün kafiye yapısı sağlamdır: a-a-a-x (*ak-a, kak-a, baka, köşerür*). *Ak-* ve *kak-* fiillerindeki *-a* zarf-fiil ekiyle *turur* kelimesi redif oluşturmakta ve şiirin ahengini artırmaktadır. Üçüncü mısrada redif sadece *turur* kelimesindedir. "Kurbağa" anlamındaki *baka* kelimesi, *ak-a* ve *kak-a* ile kafiye oluşturmuştur. Koşma kafiyesi kullanıldığına göre şiire ait başka dörtlükler de olmalıdır; ancak onlar eserde yer almamıştır.

BAHAR

Keldi esin esneyü,	Eserek geldi rüzgâr,
Kaḍka tükel ösneyü,	Tıpkı tipiye benzer,
Kirdi boḍun kasnayu,	Titreşip kapanır halklar,
Kara bulıt kökreşür. (378/297)	Kara bulut kükreşir.
Ördi bulıt ıŋraşu,	Çıktı bulut gürleyerek,
Aktı akın müŋreşü,	Aktı seller şarlayarak,
Kaldı bodun taŋlaşu,	Kalakaldı halk şaşırarak,
Kökrer takı maŋraşur. (617/512)	Şimşek çakar, gök gürleşir.
Yaşın atıp yaşnadı,	Bulutlar şimşek çakıştı,
Tuman turup tüşnedi,	Sisler kalktı, yerleşti,
Aḍgır kısır kişnedi,	Aygır kısrak kişneşti,
Ügür alıp okraşur. (124/110)	Eşlerini alıp inleşir.
Kuydı bulut yagmurın,	Döktü bulut yağmurunu,
Kerip tutar ak torın,	Gerip tutuyor ak torunu,[46]
Kırka koḍtı ol karın,	Kırlara bıraktı karnını,
Akın akar eŋreşür. (461/365)	Seller akar, şarıldaşır.
Kār būz kamug erūşdi,	Karlar buzlar hep eridi,
Taglar suwı akışdı,	Dağların suyu yürüdü,
Kökşin bulıt örüşdi,	Mavi bulutlar belirdi,
Kayguk bolup ügrişür. (102/94)	Kayıklar gibi kımıldaşır.

46 Ağını.

Alın töpü yaşardı,
Orut otın yaşurdı,
Kölniŋ suwın köşerdi,
Sıgır buka müŋreşür. (308/254)

Yamaç tepe yeşerdi,
Kuru otları aşırdı,
Göl sularını taşırdı,
Sığır boğa böğrüşür.

Yılkı yazın itlinür,
Otlap anın etlenür,
Begler semüz atlanur,
Sewnüp ügür ısrışur. (145/126)

Yılkı[47] baharda düzelir,
Otları yiyip semiz olur,
Beyler semiz atlar bulur,
Sevinip sürü, ısırışır.

Kulan tükel komıttı,
Arkar, sukak yomıttı,
Yaylag tapa emitti,
Tizgök turup sekrişür. (115/103)

Yaban eşeklerini hep coşturdu,
Keçileri geyikleri birleştirdi,
Yaylaya doğru yöneltip koşturdu,
Hepsi sıra sıra dizilip hoplaşır.

Ay kopup ewlenüp,
Ak bulıt örlenüp,
Bir bir üze üglünüp,
Saçlup suwı aŋraşur. (133/ 116)

Ay kopup halelendi,
Ak bulut yücelendi,
Üst üste kümelendi,
Saçılıp suyu şarlaşır.

Tegme çeçek ügüldi,
Bukuklanıp bögüldi,
Tügsin tügün tügüldi,
Yazlıp yana yörgeşür. (408/319)
Yazgalı met yörgeşür. (219/189)[48]

Bütün çiçekler kümelendi,
Çanak yapraklar toplandı,
Düğüm düğüm düğümlendi,
Açılıp yeniden sarılışır.
Yayılıp yeniden sarılışır.

Yagmur yagıp saçıldı,
Türlüg çeçek suçuldı,
Yinçü kābı açıldı,
Çından yıpar yugruşur. (329/267)

Yağmur yağdı, sular saçıldı,
Yerden türlü çiçek seçildi,
Sanki inci kapları açıldı,
Sandal,[49] misk kokusu yoğruşur.[50]

Tümen çiçek tizildi,
Bükünden ol yazıldı,
Üküş yatıp özeldi,
Yirde kopa ađrışur. (123/109)

Bin bir çiçek dizildi,
Tomurcuklar açıldı,
Aylarca yatıp ezildi,
Yerden çıkıp ayrışır.

47 At sürüsü.
48 İlk üç mısra aynı.
49 Sandal ağacı, koca yemiş.
50 Birbirini yoğurur, birbirine karışır.

Kaklar kamug kölerdi,	Birikintiler göllendi,
Taglar başı ilerdi,	Dağların başı göründü,
Ajun tını yılırdı,	Acunun soluğu ılındı,
Tü tü çeçek çergeşür. (407/318)	Nice çiçekler dizilişir.
Kızıl sarıg arkaşıp,	Al sarı sırt sırta verir,
Yipgin yaşıl yüzkeşip,	Mor yeşil yüz yüze vurur,
Bir birgerü yörgeşip,	Birbirine sarılıp durur,
Yalŋuk anı taŋlaşur. (199/170)	İnsanlar bakıp şaşırır.
Koçŋar, teke seşildi,	Koç, teke dişiden ayrıldı,
Saglık sürüg koşuldı,	Sağmallar birbirine katıldı,
Sütler kamug yoşuldı,	Sütler memelerden boşaldı,
Oglak kozı yamraşur. (486/389)	Oğlaklar kuzular karışır.

Baharın ilk günleri. Tipiye benzeyen sert bir rüzgâr esiyor. İnsanlar soğuktan titreşip evlerine kapanıyorlar. Dışarıda kara bulutlar gürleyip duruyor.

Gürleyen bulutlar yükseliyor. Yağmur boşanıyor ve seller şarıl şarıl akıyor. İnsanlar ne yapacaklarını bilemiyorlar, şaşırıp kalıyorlar. Şimşekler çakmaya, gök gürlemeye devam ediyor.

Bulutlardan şimşekler çıkıyor. Dört bir yanı sis kaplıyor. Aygır ve kısraklar, bunların bahar belirtisi olduğunu anlayıp sevinçten kişnemeye başlıyorlar. Sonra da aygırlar, dişilerini yanlarına alıp bir yerlere çekiliyorlar ve inler gibi hafifçe kişnemeye devam ediyorlar.

Yağmurlarını döken bulutlar bembeyaz ağlar gibi kendilerini gökyüzüne geriyorlar. Sonra da kırlar üzerine lapa lapa karlarını indiriyorlar. Karlar sel olup şarıl şarıl akmaya başlıyor.

Karlar ve buzlar artık tamamen erimiştir. Dağların suları sel olup akmıştır. Gökyüzünde mavi bulutlar belirmiştir. Su üzerinde kayıklar nasıl kımıldayıp sallanırsa bulutlar da tıpkı kayıklar gibi havada sallanmaya başlamıştır.

Artık yamaçlar ve tepeler yeşermiştir. Her taraf yemyeşil çimen ve bitkilerle dolmuş; yeşillik, kurumuş otları örtmüştür. Göller o kadar dolmuştur ki neredeyse taşacak hâle gelmiştir. Bahar sevinci içinde, sığırlar ve boğalar böğürmeye başlamışlardır.

Kışın zayıflamış olan sürüdeki hayvanların durumu düzelmeye başlamıştır. Baharın taze otlarını yedikçe et tutmakta, semirmektedirler. Beyler de artık semiz atlara binmektedirler. Baharın sevinci atlara da bulaşmıştır, keyif içinde birbirlerini ısırıp oynaşmaktadırlar.

Yaban eşekleri de coşmuştur. Dağ keçileri ve geyikler bir araya toplanmışlar, yaylalara doğru koşuşmaktadırlar. Katar katar dizilmişler, sevinç içinde zıplamaktadırlar.

Bahar gecelerinde ay yükselip çevresinde haleler oluşur. Türkler haleleri uğur sayarlar, yağmur yağacak diye sevinirler. Ay halelendiği zaman ak bulutlar da yükselmekte, birbirleri üzerine kümelenmektedir. Kümelenme yağmur saçıncaya kadar devam eder. Sonunda yağmur dökülür ve yağmur suyu şarıl şarıl akmaya başlar.

Baharın gelişi yalnız hayvanları değil bitkileri ve çiçekleri de canlandırmıştır. Türlü türlü çiçekler küme küme kırlara yayılmışlardır. Çanak yaprakları toplanıp tomurcuklar oluşturmuş, çiçekler düğüm düğüm düğümlenmiş, tomurcuklar patlayacak hâle gelmiştir. Sonunda tomurcuklar patlayıp açılmış, çiçekler birbirlerine sarılmıştır.

Yağmur damlaları toprağa saçılmış, yerden türlü çiçekler çıkarmıştır. Çiçeklerin çanak yaprakları, incileri saklayan midyeler gibi açılmıştır. Şimdi her tarafa güzel kokular yayılmış, sandal ağacı ile misk kokuları yoğrulur gibi birbirlerine karışmıştır.

Kış boyunca yerin altında eziyet çeken bitkiler yerden kopup toprağın üstüne çıkmışlardır. Tomurcuklar patlamış, on binlerce çiçek dizilmiştir.

Çukurlar suyla dolmuş, su birikintileri çoğalmış, küçük göller hâline gelmiştir. Dağ eteklerini sular doldurmuştur; çıkan buğudan dağların başı hayal meyal görünmektedir. Dünyanın nefesi de artık ılınmıştır. Ağaç dallarındaki çiçekler sıra sıra dizilmişlerdir.

Kırmızı ve sarı çiçekler sırt sırta vermişlerdir. Mor ve yeşil reyhanlar ise yüz yüze bakmakta, birbirlerine sarılmaktadırlar. İnsanlar da bu manzara karşısında hayretler içinde kalmakta, onları hayranlıkla seyretmektedirler.

Artık yaz da gelmiştir. Koçlar ve tekeleri koyun ve keçilerden ayırmışlar, sağmal koyunları sağmak üzere bir araya getirmişlerdir. Sütler memelerden bol bol akmaktadır. Sütler sağılırken annelerine yaklaştırılmayan oğlak ve kuzular birbirine karışmaktadır.

* * *

DLT'de bu şiire ait 16 dörtlük bulunmaktadır. ***Tegme çeçek ügüldi*** mısraıyla başlayan dörtlük iki ayrı yerde geçmektedir; ikisinin sadece son mısraları farklıdır.

Şiir 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Sadece *Ay kopup ewlenüp* mısraıyla başlayan dörtlüğün ilk iki mısraı 6 hecelidir.

Bahar şiiri, a-a-a-b, c-c-c-b... şeklinde kafiyelenmiştir; dolayısıyla koşmadır. *Esne-*, ösne- *kasna-; yaşna-, tüşne-, kişne-, (yag)-mur, tor, kar*... örneklerinde görüldüğü gibi kafiyeler -bazıları yarım kafiye de olsa- son derece sağlamdır. *-yU,*

-dI, -ın redifleri de ahengi artırmaktadır. *Müŋreş-, taŋlaş-; yüzkeş-, yörgeş-* gibi örneklerde görüldüğü üzere bazen *r-l, k-g* gibi yakın sesler kafiye yapılabilmektedir. Ancak kafiyeyi oluşturan diğer seslerdeki aynılık (*müŋreş-, taŋlaş-*'taki ŋ ve ş sesleri) ve redif (*-U*) dolayısıyla ahenkte bir aksama olmamaktadır. *Erüşdi, akışdı, örüşdi; ewlenüp, örlenüp, üglünüp* kafiyelerinde dahi redifin gücü sayesinde ahenk bozulmamaktadır.

Koşma dörtlüklerini birbirine bağlayan son mısralardaki kafiye, *-kr-, -ŋr-* sesleri üzerine kurulmuştur. *k*'ye yakın *g* (ikisi de damak sesi), *ŋ*'ye yakın *m* (ikisi de geniz sesi), *r*'ye yakın *l* (ikisi de akıcı ses) sesleri de kafiye için kullanılmıştır. Sadece *ısrışur* ve *aḍrışur* örneklerinde *s* ve *ḍ* farklı seslerdir. *Yörgeşür, çergeşür* örneklerinde ise kafiye sesleri yer değiştirmiştir (*-gr-* değil, *-rg-*). Redifi oluşturan *-AşUr, -IşUr, -uşur* eklerinin de sağladığı ahenkle dörtlük sonlarında da sağlam bir kafiye yapısı kendini göstermektedir.

Koşmada ahengi sağlayan başka unsurlar da vardır.

Ünsüzlerin tekrarı (aliterasyon): *Tuman turup tüşnedi* (üç kelime de *t* ile başlıyor.), *Kırka koḍtı ol karın* (*k*'ler), *Tügsin tügün tügüldi* (*t*'ler), *Yazlıp yana yörgeşür* (*y*'ler), *Kaklar kamug kölerdi* (*k*'ler).

Köktaş kelimeler: *Esin esne-, yaşın yaşna-, yagmur yag-*.

Söz dizimi benzerlikleri: *Keldi esin esneyü / Kirdi bodun kasnayu* (yüklem-özne-zarf), *Ördi bulıt ıŋraşu / Aktı akın müŋreşü / Kaldı bodun taŋlaşu* (yüklem-özne-zarf), *Yaşın atıp yaşnadı / Tuman turup tüşnedi* (özne-zarf-yüklem), *Taglar başı ilerdi / Ajun tını yılırdı* (isim tamlaması biçimindeki özne-yüklem), *Kızıl sarıg arkaşıp / Yipgin yaşıl yüzkeşip* (İki mısrada da renklerden oluşan özne-fiil).

KÜHEYLAN

Yügürdi kewel at,	Koşturdu asil küheylan,
Çakıldı kızıl ot,	Ateş çıktı toynağından.
Küyürdi orut ot,	Ateş sıçradı, yandı her yan,
Saçrap anın örtenür. (334/271)	Yanmakta kurumuş otlar.

Kewel at sözlerini KM, yazma 199'da "üstün vasıflı at, küheylan (Ar. el-cewâd)" olarak açıklamaktadır. Şair işte böyle bir atın koşmasını nitelemektedir. Küheylan koştuğu zaman toynaklarından kızıl ateşler yani kıvılcımlar çakar ve bütün solmuş otları tutuşturur. Kıvılcımlar etrafa sıçrar ve o yüzden otlar yanar.

* * *

İlk üç mısra 3+3=6'lı, son mısra 4+3=7'li hece ölçüsü ile yazılmıştır.

Dörtlükte redif yoktur; *at, ot* (ateş), *ot* (bitki) kelimelerindeki *t* sesi ile kafiye (yarım kafiye) oluşturulmuştur. İki *ot* kelimesinde ise cinaslı kafiye vardır. Dörtlükte koşma kafiyesi kullanıldığına göre bu şiire ait başka dörtlükler de olabilir.

Dörtlükteki *ç, k* ve *t* sesleri kulaklarda, toynaklarından kıvılcımlar saçarak koşan bir atın çıkardığı seslerin izlenimlerini uyandırmaktadır. *Saçrap, örtenür* kelimelerinde ise sanki yanan otların çıkardığı sesler duyulmaktadır.

BAHAR GELİNCE

Yāy yarupan ergözi,	Bahar ışıdı, eridi buz,
Aktı akın munduzı,	Aktı deli seller apansız,
Togdı yaruk yulduzı,	Doğdu gökte parlak yıldız,
Tıŋla sözüm külgüsüz. (60/47)	Dinle sözümü!... Gülünmez.
Agdı bulıt kökreyü,	Yükseldi bulut, kükrüyor,
Yagmur tolı sekriyü,	Yağmur ve dolu sıçrıyor,
Kalık anı ügriyü,	Hava onu savuruyor,
Kança barır, belgüsüz. (178/152)	Nereye gider, bilinmez.
Kuş kurt kamug tirildi,	Kurt kuş hepsi dirildi,
Erkek tışı tīrildi,	Erkek dişi derildi,
Ügür alıp tarıldı,	Sürü sürü dağıldı,
Yınka yana kirgüsüz. (446/350)	Artık ine girilmez.
Türlüg çeçek yazıldı,	Türlü çiçekler yarıldı,
Barçın yaḍım kerildi,	İpek halılar gerildi,
Uçmak yeri körüldi,	Cennetin yeri görüldü,
Tumlug yana kelgüsüz. (72/58)	Soğuklar geri gelmez.

Bahar sabahı güneş parlamış, buzlar erimiştir. Eriyen suların oluşturduğu seller deli gibi akmıştır. Akşam olunca gökte parlak yıldızlar doğmuştur. Ozan manzarayı tasvir ettikten sonra dinleyicilere sesleniyor: "Söylediklerim ilgi çekicidir, gülmeksizin dikkatle dinleyin!" Muhtemelen yıldızların altında, çadırların önündeki bir çardak altında insanlar toplanmış, elindeki kopuzla baharı tasvir eden ozanı dinlemektedirler.

Ozan bahar tasvirine devam ediyor. Şimşekler, gök gürlemeleri arasında bulutlar yükselmektedir. Yağmur ve dolu suları sıçrayarak etrafa saçılmaktadır. Esen rüzgâr bulutları savurup durmaktadır. Bulutların nereye gideceği belli değildir.

Kışın yuvalarına ve inlerine çekilmiş bulunan kuşlar, kurtlar, bütün vahşi hayvanlar şimdi canlanmışlardır. Erkek ve dişiler bir araya gelmişlerdir. Her hayvan kendi sürüsüne katılmış ve sürüler hâlinde kırlara dağılmışlardır. Artık inlerine girmeyeceklerdir.

Türlü türlü çiçekler açılmıştır. Toprağın üzerine sanki ipekten halılar yayılmıştır. Her taraf âdeta cennete benzemiştir. İnsanlar cenneti görür gibi olmuşlardır. Soğuklar artık geri dönmeyecektir.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Dörtlükler koşma tarzında kafiyelenerek birbirlerine bağlanmıştır (a-a-a-b, c-c-c-b...). İlk dörtlük, *-öz, -duz, -duz;* ikinci dörtlük *-kre, -kri, -gri*; üçüncü dörtlük *tir-, tī̄r-, tar-*; son dörtlük *-az, -er, -ör* sesleriyle kafiyelenmiştir. Son dörtlükteki *yazıldı* kelimesi *yarıldı* okunursa kafiye düzelir. Ancak yazmada açıkça *z* yazılmıştır. Bütün dörtlüklerde kafiye seslerinden sonra redif oluşturan ekler vardır. Son mısralardaki *külgü+, belgü+, kirgü+, kelgü+* kelimelerinde *-rgü, -lgü* sesleri kafiye oluşturmaktadır; *r* ve *l* sesleri birbirine yakın seslerdir (ikisi de akıcı).

GECE

Yarattı yaşıl çeş,
Sawurdı ürüŋ kaş,
Tizildi Kara Kuş,
Tün kün üze yörgenür. (166/143)

Mavi firuze yarattı,
Üstüne ak yeşim attı,
Mizan yıldızını kattı,
Gece döner gündüz üstüne.

Bir bahar veya yaz gecesidir. Hava açıktır. Lacivert gök üzerinde yıldızlar parıl parıl parlamaktadır. Şiirde işte bu manzara benzetmelerle tasvir edilmektedir: "Yüce Allah göğü firuze yeşilliğinde yarattı." diyor KM. Gök, mavi firuzeye (türkuaza), yıldızlar beyaz yeşim taşlarına benzetilmektedir. KM "ürüŋ (beyaz) kaş" için "Yüzükte kullanılan beyaz taşlardır." açıklamasını yapar. Demek ki insanların yüzüklerinde bulunan beyaz ve parlak yeşim taşlarına benzeyen yıldızlar, türkuaz rengindeki gökyüzüne âdeta serpilmiştir. Öte yandan Türklerin Kara Kuş dediği Mizan yıldızları da gökyüzünde dizilmişlerdir. Gece gündüzün

üzerine, gündüz de gecenin üzerine bir çark gibi dönmektedir. Gündüz, gecenin üzerine dönünce gecenin bu manzarası da değişecektir.

* * *

İlk üç mısra 3+3=6, son mısra 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Çeş, kaş, kuş kelimelerinde *ş* ve *kş* sesleri kafiye oluşturmaktadır. Söz dizimindeki benzerlik de (fiil-renklerle yapılan sıfat tamlamaları) şiirde ahenk sağlayan bir unsurdur. Koşma tarzında kafiyelendiğine göre şiirin başka dörtlükleri de olabilir.[51]

KIŞ İLE YAZIN ATIŞMASI

Kış yāy bile tokuştı,	Kış ile yaz savaştılar,
Kıŋır közün bakıştı,	Öfkeli gözle bakıştılar,
Tutuşkalı yakıştı,	Tutuşmak için yaklaştılar,
Utgalı met ugraşur. (95/88)	Yenişmek için uğraşırlar.
Yay kış bile karıştı,	Yaz ile kış karşı durdular,
Erdem yāsın kuruştı,	Hüner yaylarını kurdular,
Çerig tutup küreşti,	Saf tutup savaşa durdular,
Oktagalı utruşur. (317/260)	Oklamak için duruşurlar.
(Kış):	
Kış yāygaru sawlayur,	Kış yaza doğru dikleşir,
Er at menin yawrayur,	Er, at benimle pekleşir,
İgler yeme sewreyür,	Hastalıklar seyrekleşir,
Et yin takı bekrişür. (566/467)	Beden ve et pekişirler.
(Yaz):	
Tumlıg kelip kapsadı,	Soğuk kapladı yeri,
Kutlug yāyıg tepsedi,	Kıskandı kutlu yazları,
Karlap ajun yapsadı,	Acunu kapattı karı,
Et yin üşüp emrişür. (233/202)	Et, beden titreşirler.

51 Tekin, bilgi ve yaşlılık ile ilgili üç dörtlüğü de bu dörtlükle birleştirmiştir (Tekin 1989: 156-159).

(Kış):

Sende kopar çađanlar,	Sende ortaya çıkar çıyanlar,
Kuđgu siŋek yılanlar,	Kara, sivrisinek, yılanlar,
Dük miŋ kayu tümenler,	Kurtçuklar, binler, on binler,
Kuđruk tügüp yügrüşür. (605/496)	Kuyruk kıvırıp koşuşurlar.

(Yaz):

Senden kaçar sondılaç,	Çalıkuşu senden kaçar,
Mende tınar kargılaç,	Kırlangıç bende yer tutar,
Tatlıg öter sanduvaç,	Bülbüller tatlı tatlı öter,
Erkek tışı uçraşur. (523/423)	Erkek dişi bende çiftleşirler.

(Kış):

Öl kar kamug kışın iner,	Hep kışın iner çiy ve kar,
Aşlık tarıg anın öner,	Onunla yetişir tahıllar,
Yawlak yagı mende tınar,	Kötü yağı bende bekler,
Sen kelipen tepreşür. (369/292)	Sen gelince depreşirler.

(Yaz):

Balçık balık yugrulur,	Balçık çamur karışır,
Çıgay yawuz yıgrılur,	Yoksul düşkün büzüşür,
Erŋekleri ogrulur,	Parmakları titreşir,
Odguç bile ewrişür. (129/114)	Aleve tutup ovuşurlar.

Kış ile yaz, iki ozan gibi karşı karşıya gelmiş atışıyorlar.[52] Sanki bir savaştır. Öfkeli gözlerle birbirlerine bakıyorlar. Birbirlerine iyice yaklaşıyorlar ve yenişmek için çabalıyorlar.

Yaz ve kış karşı karşıya gelmişlerdir. Hüner yaylarını kurup bütün hünerlerini, özelliklerini ortaya dökmektedirler. Saflar dizilmiştir; taraflar savaşa hazırdır. Oklar yaylara kurulmuş, beklemektedirler.

Önce kış, yaza doğru dönüp konuşuyor: "Erler, atlar kışın sağlamlaşır, kasları güçlenir. Üstelik hastalıklar da kışın seyrekleşir ve insanların bedenleri pek (sağlam) olur."

Yaz cevap veriyor: "Soğuk gelip bütün dünyayı kaplar. Kış, mübarek yaz mevsimini kıskanır; karlar yağdırıp neredeyse bütün yeryüzünü kapatır. Bu yüzden insanların bedenleri karıncalanıp titreşir."

52 Bu şiir ilk defa Turgut Günay tarafından "Türk halk şiirinde ilk deyişme" örneği olarak değerlendirilmiştir (Günay 1983: 43-46).

Kış altta kalmaz: "Akrep, çıyan, karasinek, sivrisinek, yılan, zararlı kurtçuklar... Ne varsa hepsi, on binlercesi yaz mevsiminde ortaya çıkar ve kuyruklarını kıvırıp insanları sokmak için koşuşurlar."

Yazın cevabı da zorludur: "Kuşlar, çalıkuşları senden kaçar. Kırlangıçlar, bütün kuşlar bende mesken tutarlar. Bülbüller, coşkulu nağmeleriyle tatlı tatlı bende öterler. Erkek ve dişi canlılar hep benim zamanımda çiftleşirler." (Böylece neslin devamı sağlanır.)

Kışın cevabı şöyledir: "(Neslin devamı için önce yiyecek lazımdır.) Yiyecek için de kar, yağmur gerekir. Kar, yağmur, çiy benim zamanımda yeryüzüne iner ve ancak onlar sayesinde buğdaylar, tahıllar yeşerir. Ayrıca düşmanlar benim zamanımda hareketsiz kalır ve saldıramaz. Fakat sen gelince düşman harekete geçer."

Yazın cevabı: "Kışın her taraf balçık ve çamur içinde kalır. Zavallı yoksul ve düşkün insanlar bir yerlerde büzüşüp dururlar. Şiddetli soğuk yüzünden parmakları birbirinden ayrılır. Küçücük bir ateşte ellerini ovuşturup ısınmaya çalışırlar."

* * *

Sekiz dörtlükten oluşan şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Sadece yedinci dörtlüğün ilk üç mısraı 4+4=8'lidir.

Koşma tarzında kafiyelenmiş olan şiir atışma türünün ilk örneğidir (Günay 1983: 43-46).

İlk dörtlük *kş*, ikincisi *rş*, üçüncüsü *wr(l)*, dördüncüsü *psA*, beşincisi *An*, altıncısı *(l)aç*, yedincisi *n*, sekizincisi *gr* sesleriyle kafiyelenmiştir. Yedinci dörtlükte *kışın* ve *anın* kelimeleri de kafiyeye katılır. Bütün mısralarda bulunan rediflerle şiirde sağlam bir ahenk sağlandığı görülmektedir. Bağlantı mısralarındaki kafiye sesleri *rş*'dir; birinci, üçüncü, beşinci dörtlüklerde *g(k)* sesleri de kafiyeye dâhil olmaktadır. Redif olarak kullanılan geniş zaman eki de dörtlükler arasındaki bağlantının kurulmasında önemli rol oynar.

BOZKIRDA EĞLENCE

Kügler kamug tüzüldi,	Nağmeler hep düzüldü,[53]
Iwrık, idiş tizildi,	İbrik,[54] kadeh dizildi,
Sensiz özüm özeldi,	Gönlüm seni özledi,
Kelgil, amul oynalım. (500/401)	Gel, yavaştan oynayalım.

53 Ayarlandı, uyumlu hâle getirildi.

54 İnce boyunlu içki kabı.

Iwrık başı kazlayu,	İbrik başı kaz gibi,
Sagrak tolu közleyü,	Kadeh dolu, göz gibi,
Sakınç kodı kizleyü,	Gizleyip alta gamı,
Tün kün bile sewnelim. (63/49)	Gece gündüz sevinelim.
Ottuz içip kıkralım,	Üçer kez içip haykıralım,
Yokar kopup sekrilim,	Kalkıp kalkıp sıçrayalım,
Arslanlayu kökrelim,	Aslan gibi kükreyelim,
Kaçtı sakınç sewnelim. (83/73)	Kaçtı keder, sevinelim.

Bozkırda eğlence vardır. İçki meclisi kurulmuştur. İçleri içki dolu, boyunları ince ve uzun, kaza benzer ibrikler, kadehler dizilmiştir. Hep birlikte şarkılar söylenmekte, dillerden dökülen nağmeler birbirine uymaktadır. Fakat eğlenenlerden biri hüzünlüdür, çünkü sevdiği yanında değildir. Hüzünlü olan belki de gruptaki ozandır ve sevdiğine seslenmektedir: "Artık gel, sakin ve rahat bir şekilde, yavaştan oynaşmaya başlayalım."

Ozan sahneyi tasvir ediyor. İçki ibriklerinin başları kaza benzemektedir. Boyunları kaz boynu gibi dik ve ince, ağızlarındaki ülükler, kaz gagası gibi kıvrıkçadır. Kadehler göz gibi dolmuştur. Ozan, belki sevdiğine, belki de gruptaki herkese seslenmektedir: "Kederi, gamı sofranın altına gizleyelim ve gece gündüz sevinelim." Öyle anlaşılıyor ki bozkırdaki eğlence günlerce sürmektedir.

KM, "ottuz" kelimesinin anlamını verirken "otuz"u belirttikten sonra "Bu kelime 'üç' için de söylenebilir. Yağmalarda, Küŋüt'te **ottuz içelim** dediklerini duydum. Onunla 'üçer defa içelim' demek istiyorlar. Kelime 'otuz' içindir, fakat yanımda üçer üçer içtiler." açıklamasını yapıyor. Bu açıklamadan, Yağma boyuna ait bir bozkır eğlencesinden bahsedildiğini düşünebiliriz. Anlaşılan grup kalabalıktır ve herkes içkiyi üçer kez, arka arkaya üç kadeh içmektedir. Sonra da havaya zıplayıp eğleniyorlar. Bu arada bağırmalar, haykırmalar birbirine karışıyor. Başlar tütsülenmiştir; kendilerini aslan sanıp kükrer gibi sesler çıkarıyorlar. Artık bu mecliste eleme, kedere, gama gerek yoktur; içip içip sevinelim, diyorlar.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmış bir koşmadır.

Birinci dörtlüğün kafiye sesleri *(t)z*, ikincisinin *kz*, son dörtlüğün kafiye sesleri ise *kr*'dir. Bağlantı mısraında kafiye için *w(y)n* sesleri kullanılmıştır. İkinci ve üçüncü dörtlüğün bağlantı mısralarında kafiye olarak aynı kelimenin (*sewn-elim*)

kullanılması şiir için bir zayıflıktır; sözlü gelenekte veya istinsah sırasında asıl kelime değiştirilmiş olabilir.

BOZKIRDA BİR GECE

Kara tünüg keçürsedim,	Kara geceyi geçirmek istedim,
Agır ünı uçursadım,	Ağır uykuyu uçurmak istedim,
Yetigenig kaçar sādım,	Yetiken'in dönüşünü kaç kez saydım,
Sakış içre künüm togdı. (554/456)	Sayıp dururken güneşim doğdu.

Dörtlükte, bozkırda geceleyen bir adam tasvir edilmektedir. Adam sıkıntılıdır ve gecenin bir an önce geçmesini istemektedir. Aynı zamanda uyumamak için çabalamakta, herhangi bir saldırıya uğramamak için uykusunu kaçırmaya çalışmaktadır. Bunun için de gökteki yıldızları saymaktadır. *Yetigen*, Büyük Ayı takımyıldızıdır; adam oradaki yıldızların hareketini izlemekte ve onları saymaktadır. Yıldızları sayarken sonunda güneş doğmuştur.

* * *

Dörtlük, 4+4=8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.[55]

Kafiye *ç* sesine dayanıyor görünse de *-rsA* eklerini de kafiyeden sayabiliriz. Çünkü ikinci ve üçüncü mısrada bu seslerle cinaslı kafiye yapılmaktadır. *-dım* redifiyle birlikte şiirde güçlü bir ahenk oluşturulmuştur.

AV EĞLENCESİ

Yigitlerig işletü,	Gençleri işleterek,[56]
Yıgaç yemiş ırgatu,	Ağaç, yemiş sallatarak,
Kulan, keyik awlatu,	Kulun, geyik[57] avlatarak,
Badram kılıp awnalım. (136/118)	Bayram edip eğlenelim.

55 *Ikılaçım erik boldı* mısraıyla başlayan dörtlük ile bu dörtlüğü aynı şiire ait sayan Tekin'e göre şiirin ölçüsü 2 *mefāīlün*'dür (Tekin 1989: 66).

56 Çalıştırarak.

57 Yaban eşekleri ve yaban hayvanları.

Tosun münüp sekirtsün,	Taya binip koştursun,
Esizlikin amurtsun,	Huysuzluğunu gidersin,
Itka keyik kaytartsun,	İt, yabanları döndürsün,
Tutmış sānı umnalım. (630/525)	Tutmuş gibi umutlanalım.
Çagrı birip kuşlatu,	Doğan verip kuşlatarak,[58]
Taygan ıḍıp tışlatu,	Tazı salıp dişleterek,
Tilkü, toŋuz taşlatu	Tilki, domuz taşlatarak
Erdem bile ögelim. (435/340)	Hünerler ile övünelim.

Şiirde bir kır ve av eğlencesi tasvir edilmektedir. Gençleri, avlanmaya alıştıran yetişkinler konuşmaktadır: "Gençleri çalıştıralım. Yemişleri toplamak için ağaçları sallasınlar. Yaban eşeklerini ve yaban hayvanlarını avlasınlar. Biz de bayram edip sevinelim." KM son mısraı, "günlerce eğlenip avunuruz" diye çevirmiş. Demek ki avlakta (av yerinde) günlerce kalınacaktır. Tasvirden anlaşıldığına göre avlakta meyve ağaçları da vardır.

Avlanmaya alıştırılan gençler, hiç binilmemiş tayları da sakinleştirmeyi öğrenmelidirler. Yetişkinler konuşmaya devam ediyor: "Gençler binilmemiş taylara binip onları seğirtmeli ve huysuzluklarını gidermeli, onları binek hayvanı olmaya alıştırmalıdırlar. Sonra da alıştırdıkları atlara binip itlerle yaban hayvanlarının ardına düşmelidirler. İtler, yaban hayvanlarının arkasına geçip onları avcı gençlere doğru sürmelidirler. Bu durumda 'Av yakalanmıştır, artık etini yiyebiliriz.' diye umutlanabiliriz."

"Daha sonra gençlere şahinle kuş avlatalım. Tazıları da salalım ki ceylan, domuz, tilki gibi yaban hayvanlarını ısırsınlar. Bir yandan da onlara yardım olsun diye tilki ve domuzlara taş atıp onlara doğru sürelim. Gençler başardıkça onların hünerleri ile de övünelim."

Aslında şiir bir yandan av eğlencesini anlatırken bir yandan da gençlerin eğitimini anlatmaktadır. Gençler hem at binmeyi, atları sakinleştirmeyi öğrenmekte, hem de yaban hayvanlarıyla kuşların nasıl avlanacağını uygulamalı olarak bellemektedirler.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye sesleri birinci dörtlükte *(l)At*, ikincisinde *rt*, üçüncüsünde *şlat* sesleridir. Birinci ve üçüncü dörtlümke *-U*, ikinci dörtlükte *-sUn* ekleri rediftir. *-lAt* ekini redif saymak mümkünse de *ırgatu* kelimesi buna imkân vermemektedir.

---

58 Kuş avlatarak.

Olsa olsa *-t* eki de redife katılabilir. Bağlantı mısralarında kafiye sesleri *n / l*'dir; *-AlIm* eki rediftir.

Yıgaç yemiş ırgatu / Kulan, keyik awlatu; Çagrı birip kuşlatu / Taygan ıḍıp tışlatu örneklerindeki söz dizimi benzerlikleri de şiirin ahenginde önemli rol oynamaktadır. Son dörtlüğün ikinci ve üçüncü mısralarındaki altı kelimeden beşinin *t* ile başlaması ise tipik bir aliterasyondur.

KURT PEŞİNDE

Kiçe turup yorır erdim,	Gece kalkmış, yürüyordum,
Kara kızıl böri kördüm,	Kara kızıl kurtlar gördüm,
Katıg yānı kura kördüm,	Katı yayı hemen kurdum,
Kaya körüp baku agdı. (541/442)	Dönüp baktı, tepeye ağdı.[59]
Ikılaçım erig boldı,	Küheylanım yüzer oldu,
Erig bolgu yarı kördi,	Hızlanmayı uygun gördü,
Bulıt ȫrüp kȫk örtüldi,	Bulut yükseldi, gök örtüldü,
Tuman turup tolı yagdı. (82/71)	Sis bastırdı, dolu yağdı.
Uḍu barıp üküş iwdim,	Ardından hızla koşturdum,
Telim yōrıp küçi kewdim,	Çok yürüyüp gücünü kırdım,
Atım birle tegü erdim,	Atımla yetişip çevirdim,
Mini körüp tüsi agdı. (93/87)	Beni görüp tüyleri ağdı.[60]
Itım tutup koḍı çaldı,	İtim tutup yere çaldı,
Anıŋ tǖsin kıra yuldı,	Tüyünü koparıp yoldu,
Başın alıp koḍı saldı,	Başını alıp yere saldı,
Boguz alıp tükel bogdı. (276/240)	Boğazını ısırıp boğdu.

Geceleyin bir avcı atıyla bozkırda dolaşmaktadır. Birden kara kızıl renkte kurtlar görüyor ve hemen yayını kuruyor. Kurtlar geriye bakıp avcıyı görüyorlar ve yakındaki tepeye doğru tırmanıp kaçıyorlar.

Avcı mahmuzlarıyla vurup atını hızlandırıyor. At, hızlanması lazım geldiğini anlıyor ve âdeta yüzüyor. O sırada bulutlar da yükselmiş, gökyüzü kapanmıştır. Etrafı sis bürümüş, dolu yağmaya başlamıştır.

59 Tırmandı.

60 Tüyleri diken diken oldu.

Avcı kurdun birini izlemekte, hızla atını sürmektedir. Kurt kaçmakta, avcı kovalamaktadır. Sonunda kurt yorulmuş, gücü iyice azalmıştır. Avcı yetişmiş, kurdun etrafını çevrelemiştir. Kurt avcıyı dibinde görünce korkudan tüyleri diken diken olmuş, titremeye başlamıştır.

Avcının iti ileri atılmış, kurdu yakalayıp yere çalmış, tüylerini kopara kopara yolmuştur. Sonra başını yere yatırmış, boğazını dişlerinin arasına alarak tamamen boğuncaya kadar sıkmıştır.

* * *

Şiir, 4+4=8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.[61]

Kafiye sesleri birinci dörtlükte *r*, ikincisinde *l(r)*, üçüncüsünde *w*, dördüncüsünde *l*, bağlantı mısralarında *g*'dir. İkinci dörtlükte görülen, benzer seslere dayalı kafiye halk şiiri için normaldir; bugüne kadar örneklerine rastlanmaktadır. Ancak üçüncü dörtlüğün üçüncü mısraında kafiye yoktur, sadece redif vardır.

İlk dörtlüğün ikinci ve üçüncü mısralarında cinaslı kafiye vardır; çünkü üçüncü mısradaki *kör-* tezlik bildiren bir yardımcı fiildir. Birinci ve üçüncü dörtlüğün kafiyesini oluşturan *agdı* kelimesinde herhangi bir aksaklık söz konusu değildir; Tekin'in de belirttiği gibi iki kelime ayrı anlamlardadır (Tekin 1989: 68).

İlk dörtlükte görülen mısra başı kafiyesi (*ka-*) ve *k* sesinin tekrarı, Türk şiirinin en eski ahenk unsurlarındandır. Mısra başı kafiyesi (Altay aliterasyonu) gibi eski bir unsurun bulunduğu şiirde aruz ölçüsünün kullanılmış olabileceğini ben düşünemiyorum.

3. SAVAŞ VE YİĞİTLİK

SAVAŞ

Korvı çuvaç kuruldı,	Korunaklı otağ kuruldu,
Tūgum tikip uruldı,	Tuğum dikildi, kös vuruldu,
Sūsi otun oruldı,	Düşman eri ot gibi biçildi,
Kançuk kaçar ol, tutar. (106/97)	Nasıl kaçar beği? Erim tutar.

61 Tekin'e göre 2 *mefâîlün* (Tekin 1989: 68).

Eren arıg ürpeşür, **Öçin kekin irteşür,** **Sakal tutup tartışur,** **Kögsi ara ōt tüter.** (122/108)	Erler iyice kabarır, Öçle, kinle bakışır, Sakal tutup çekişir, Göğüslerde ateş tüter.
Alplar arıg alkışur, **Küç bir kılıp arkaşur,** **Bir bir üze alkaşur,** **Eḍgermeḍip ok atar.** (125/110)	Alplar yaman vuruşur, Sırt verilir, güç birleşir, Övgü övgüye karışır, Ölüme aldırmaz, ok atar.
Öpkem kelip ugradım, **Arslanlayu kökredim,** **Alplar başın togradım,** **Emdi meni kim tutar?** (75/62)	Öfkem gelip uğradım, Arslan gibi kükredim, Alplar başın doğradım, Şimdi beni kim tutar?
Tokış içre urıştım, **Ulug birle karıştım,** **Töküz atın yarıştım,** **Aydım, emdi al Utar!** (185/158)	Savaş içre vuruştum, Yağı başıyla karşılaştım, Alnı ak atla yarıştım, Bağırdım: "Al bakalım Utar!"
Alp erenni üḍürdüm, **Boynın anıŋ kaḍırdım,** **Altun kümüş yüḍürdüm,** **Sūsi kalın, kim öter?** (186/159)	Düşman askerini dağıttım, Başbuğunun boynun kanırttım, Altını gümüşü yüklettim, Geçemiyordum, her taraf asker.
Tıgraklanıp sekirtti, **Erin atın yügürtti,** **Bizni kamug eŋitti,** **Andag sūke kim yeter?** (404/314)	Dayanıp üstümüze seğirtti, Erini, atını koşturttu, Bizi, hepimizi şaşırttı, Böyle bir orduya kim yeter?
Küçi teŋi tokıştı, **Oguş konum okuştı,** **Çerig tapa yakıştı,** **Bizke kelip öç öter.** (320/262)	Güç yettiğince savaştılar, Soy sop, oba çağırıştılar, Ordumuza doğru yaklaştılar, Bize gelip öç almak ister.
Tīnı yeme öçükti, **Eri atı içikti,** **İşı takı çülükti,** **Sözin anıŋ kim tutar?** (327/266)	Sonunda nefesi kesildi, Erleri, atları teslim oldu, Durumu da bozuldu, Artık sözünü kim tutar?

Kānı akıp yoşuldı,	Kanı akıp saçıldı,
Kābı kamug teşildi,	Vücut kabı deşildi,
Ölüg bile koşuldı,	Ölülere karıldı,
Togmış küni uş batar! (332/269)	İşte güneşi batar!
Bāşı anıŋ alıktı,	Yarası onun, azıp aktı,
Kānı yüzüp turuktı,	Kanı yayılıp birikti,
Bālıg bolup tagıktı,	Yaralanıp dağa çıktı,
Emdi anı kim yeter? (105/96)	Şimdi ona kim yeter?
Tapdu maŋa ilindi,	Tapdu elime düştü,
Emgek körü ulındı,	Çok zorluk görüp bıktı,
Kılmışıŋa ilendi,	Yaptıklarına lanet etti,
Tutgun bolup ol katar. (111/100)	Tutsak oldu, derdi artar.
Emdi üdın oḍundı,	Ancak uyandı uykudan,
Kidin telim ökündi,	Neden sonra oldu pişman,
İl bolgalı igendi,	Direndi, kaçtı barıştan,
Andag erig kim utar? (109/98)	Böyle eri kim üter?
Keldi berü arturu,	Çalımla geldi üstümüze,
Bīrdi īlin ertürü,	İli ganimet oldu bize,
Munda kalıp olturu,	Burda kaldı, geldi dize,
Bükri bolup ün büter. (117/105)	Bel bükülür ses biter.

Hakanın ipekten otağı kurulmuştur. Çok korunaklı bir otağdır; hem sıcağa, hem yağmur ve kara karşı korunaklı. Böyle otağlara "korvı çuvaç" denilir. Tuğlar dikilmiş, savaş davulları vurulmuştur. Düşman askerleri ot gibi biçilecektir. Beylerinin kaçmasına da imkân yoktur. Hakanın askerleri onu mutlaka yakalayacaktır.

Savaş başlamış, erler iyice kabarmıştır. Öç almak istemekte, birbirlerine büyük bir kinle bakmakta, birbirlerinin sakallarını tutup çekmektedirler. Göğüslerinden âdeta ateş çıkmaktadır.

Savaş kızışmıştır. Erler birbirlerine arka verip destek olmaktadırlar. Bir yandan da Dede Korkut kahramanlarının tasvirlerinde olduğu gibi birbirlerini överek maneviyatlarını yükseltmektedirler. Ölüme filan aldırdıkları yoktur. Oklar arka arkaya atılmaktadır.

Kahramanlardan biri yağı üstüne büyük bir öfkeyle saldırır. Âdeta bir aslan gibi kükremiş, önüne çıkan yağı alplarının başlarını doğramıştır. "Artık beni kimse tutamaz." diye haykırmaktadır.

Bir başka kahraman, yağının lideriyle karşı karşıya gelmiştir. Yağı başlarından biri olan bu adamın adı Utar'dır. Kahramanımız, alnı akıtmalı atını Utar'ın üstüne sürmüş, hedefe yaklaşınca da "Al bakalım Utar!" diye bağırarak okunu fırlatmıştır. Tabii ki ok hedefe ulaşmıştır.

Belki aynı kahraman, belki de ileri gelenlerden bir başka bey, "Yağının askerlerini darmadağın ettim, başlarının da boynunu kanırttım." demektedir. Ganimet olarak ellerine pek çok altın ve gümüş geçmiştir. Bunları da atlara yükletmiştir. Fakat yağının askeri hâlâ kalabalıktır ve yüklü hayvanlarla aralarından geçmekte zorlanmıştır.

Yağı hâlâ direnmektedir. Askerleri ve atlarıyla üzerimize öyle bir hamle yapmıştır ki hepimizi şaşırtmıştır. Bir an için "Böyle bir orduya kim karşı koyabilir?" diye düşündük. Son gayretleriyle savaşmaya devam etmektedirler. Bütün soy sop, oba ve oymaklarını da yardıma çağırmışlardır. İyice yaklaşmışlar, öçlerini almak için üzerimize çullanmışlardır. Fakat sonunda yağı başının nefesi kesilmiştir. Adamlarıyla, atlarıyla bize teslim olmak zorunda kalmıştır. Kendisi de perişan hâldedir. Artık onun sözünü kimse dinlemeyecektir.

Yağının ileri gelenlerinden biri de öldürülmüş ve adamın kanı bedeninden fışkırırcasına akmıştır. Onun bedeni dolu bir tulum gibidir; tulum delik deşik edilmiş, içindeki de akmıştır. Artık o da ölüler arasına katılmış, doğmuş olan güneşi batmış, talihi ve hayatı sönmüştür.

Bir başka ileri gelen yağının kanı soğumuşken yarası yeniden azmış ve yaralı olarak bir dağa kaçmıştır. Fakat artık onun yardımına kimse yetişemeyecektir.

Yağı başlarından biri de Tapdu adını taşımaktadır. İşte bu Tapdu da tutsak olmuş ve kahramanımızın eline düşmüştür. Öyle bir ıstırap içine düşmüştür ki hayattan bezecek hâle gelmiş, âdeta yaralı bir kurt gibi ulumuştur. Yaptıkları aklına gelmiş ve lanet okumuştur. Şimdi artık tutsaktır ve derdi iyice artmıştır.

Aklı başına yeni gelmiş, uykudan yeni uyanmıştır. Şimdi pişman olmuştur ama son pişmanlık fayda vermez. Vaktiyle barış görüşmeleri yapılırken inat etmeyecek ve bize il olmayı, bağlanmayı kabul edecekti. Kahramanımız övünüyor, "Böyle inatçı bir düşman liderini benden başka kimse yenemezdi." diyor ve devam ediyor: "Arkasına büyük bir ordu alıp büyük bir çalımla üzerimize gelmiş, iyice kibirlenerek haddini aşmıştı. Sonunda bütün ilini bize armağan etti. Belini büktü, sesini kesti ve aramızda oturup kaldı."

* * *

On dört dörtlükten oluşan şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak bazı mısralar 2+2+3 duraklıdır: *Eren arıg ürpeşür, Alplar arıg alkışur, Tapdu maŋa*

ilindi, Kidin telim ökündi. Arıg ve *telim* kelimeleri fiillerin zarfı, *maŋa* ise yer tamlayıcısıdır ve bu görevleri dolayısıyla ilk kelimelerle birlik oluşturmazlar.

Kafiye sesleri sırasıyla şöyledir: 1. dörtlük: *r*, 2: *tş* (İlk mısrada sadece *ş*), 3: *l(r)kş*, 4: *g(k)r*, 5: *r*, 6: *ḍr*, 7: *k (g, ŋ)rt* (üçüncü mısrada *r* yok), 8: *kş*, 9: *çk* (üçüncü mısrada arada *l* de var), 10: *ş*, 11: *k*, 12: *ln*, 13: *k(g)n* (birinci mısrada sadece *n*), 14: *r(l)tUr*.

Bağlantı mısralarının kafiye sesi *t*'tir. *Tutar* kelimesi üç kez (1,4, 9. dörtlükler) kullanılmıştır; üçüncüde bir anlam farkı olduğunu kabul edebiliriz. İki kez kullanılan *öter* (6, 8. dörtlükler) kelimesinden birincisi *öt-* "geçmek", ikincisi *öte-* "ödemek" fiiliyle ilgilidir. İki kez kullanılan *utar* (5, 13. dörtlükler) kelimelerinden birincisi kişi adıdır.

Şiir boyunca çatı, zaman ve şahıs ekleri (*-l-*, *-DI*, *-Ur*, *-DIm*, *-(A)r*) ile zarf-fiil ekleri (*-U*) redif olarak kullanılmıştır.

Şiir boyunca *k* ve *t* seslerinin çok sık kullanılması (aliterasyon) bir savaş şiirinin ahengini vermek bakımından önemlidir; bunlar âdeta kılıçların kalkanlara ve bedenlerin birbirlerine vurma seslerinin yankılarıdır. *Al Utar, uş batar* gibi ünlem sözleri ile *kim tutar, kim yeter, kim utar* gibi soru ifadeleri ise göğüs göğüse vuruşmayı sanki gözlerimizin önüne getirmektedir.

TANGUT – KATUN SINI SAVAŞLARI

Taŋut sūsin üşikledi,	Tangut'u soğukta bastı,
Kişi īşın elükledi,	Hâlleriyle alay etti,
Erin atın belekledi,	Eri atı ganimet tuttu,
Bulun bōlup başı tıgdı. (155/134)	Tutsak olup baş eğdi.
Begim ōzin ogurladı,	Beyim kendini gizledi,
Yarag bilip ugurladı,	Düşünüp fırsat gözledi,
Ulug Teŋri agırladı,	Ulu Tanrı azizledi,
Anın kut kıw tozı togdı. (152/132)	Ondan bahtın tozu doğdu.
Yagı begdin uḍıkladı,	Bey gelirken yağı uyukladı,
Körüp sūni aḍıkladı,	Görünce orduyu, şaşaladı,
Ölüm anı konukladı,	Ölüm yağıyı konukladı,
Agız içre agu sagdı. (592/485)	Ağızlarından zehir sağdı.

Anı yitip süŋüledi,	Ona yetip mızrakladı,
Başın yandru yaŋıladı,	Yaralarını yeniledi,
Eren bāyup meŋiledi,	Erler nimetle zenginledi,
Anıŋ alpın kıra bogdı. (620/515)	Yiğitlerini kırıp boğdu.
Katun Sını çogıladı,	Bağrışmada Katun Sını,
Taŋut bēgin yagıladı,	Yağı bildi Tangut beyini,
Kanı akıp jagıladı,	Çağlayan gibi aktı kanı,
Boyun süwın kızıl sagdı. (586/480)	Boynundan kızıl kan sağdı.
Taŋut ḫānı yubıladı,	Tangut hanı hile yaptı,
Ölüm birle töpüledi,	Öldüresiye tepeledi,
Kaḍaşları tapaladı,	Dostlar, yeniği ayıpladı,
Ölüm körüp yüzi agdı. (587/481)	Ölümü gördü, yüzü soldu.

DLT'de Tangut – Katun Sını savaşlarıyla ilgili altı dörtlük vardır.[62] Bunlardan üçünde Taŋut veya Katun Sını kelimeleri geçmektedir. 152/132'deki dörtlükte geçen "begim" sözünü de KM, Tangut beyi olarak açıklamaktadır. KM'nin açıklamalarına göre "Katun Sını, Tangut ile Çin arasında bir şehrin adıdır ve o ikisi savaşmıştır. Tangutlar, Katun Sını halkını bozguna uğratmıştır." Bu açıklama 586/480'deki dörtlük için yapılmıştır. Ancak bir dörtlükte (155/134) Tangutların yenildiği görülmektedir: "Düşman, Çin yakınlarında bir vilayet olan Tangut'un ordusuna gece baskını yaptı; zafere ulaşmasınlar diye onları şiddetli soğukta bıraktı. Sonra onları maskara etti. Tâ atlarını ve adamlarını bize hediye edinceye ve çektikleri sıkıntıdan dolayı başlarını eğinceye kadar."

Tangutların baskına uğrayıp yenildiği savaşla ilgili bu parçayı ilk dörtlük olarak düşündüm. Bence olaylar sonra şöyle devam etmiştir:

Yenilgiden sonra Tangutların beyi "pusuya" yatarak gizleniyor ve fırsat kolluyor. Tanrı ona bu fırsatı veriyor ve Katun Sını'na saldırıyor. (Tangut) beyi gelirken (Katun Sını) uykudadır. Saldıran orduyu görünce şaşırıp kalmışlardır. Ağızlarına zehir sağılır gibi olmuşlar ve ölüme gitmişlerdir. (Tangutlar), (Katun Sını) askerlerini mızraklamış, yaralarını yenilemiş ve onları kırıp öldürmüştür. (Tangut) askerleri yağmaladıkları mallarla zenginleşip nimete gark olmuşlardır. Katun Sını halkında ise bir bağrışma bir velvele kopmuştur. Tangut beyini yağı

62 1985'te aynı kafiye kullanıldığı için 14 dörtlüğü bu savaşla ilgili bulmuştum (Ercilasun 1985: 124). Tekin'de "Tangutlara Karşı Savaş" 11 dörtlüktür (Tekin 1989: 16-23). Köprülü, "*Tangkut* emîrine ait" parçaları "19 kıt'a" kabul eder (Köprülü 1966: 117).

bilmişlerdir ama kanları çağlayan gibi akmış, boyunlarından kızıl kan sağılmıştır. "Tangut hanı, Katun Sını hükümdarına hile" yapmış ve onlara "ölümcül darbeler" vurmuştur. Bozguna uğrayan Katun Sını hükümdarı, kardeşleri tarafından "ayıplanmış", ölümü görmüş ve yüzünün rengi solmuştur.

* * *

Şiir, 4+4=8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.[63]

Kafiye sesleri: 1.dörtlük: *lk* (ilk mısrada sadece *k*), 2: *gr*, 3: *ḍk* (üçüncü mısrada sadece *k*), 4: *ŋ*, 5: *g*, 6: *tp* (ilk mısrada sadece *b*); bağlantı mısraı: *g*. *-lAdl* ve *-dı* ekleriyle yapılan redifler ahengi güçlendirmektedir.

Ağızdan içeriye zehir sağmak, alpları kırarak boğmak, kanın çağıl çağıl akması, boyundan kızıl su (kan) *fışkırması, ölüm ile tepelemek* gibi söyleyişler, savaşın şiddetini çok güçlü bir şekilde yansıtan ifadelerdir.

YABAKULAR KARAHANLILARA KARŞI

Ertiş Suwı Yimek'i,	İrtiş Suyu Yimeği,
Sıgtap tutar bileki,	Sıvadılar bileği,
Kür met anıŋ yüreki,	Pektir onların yüreği,
Kelgeli met irkişür. (163/142)	Gelmek için toplaşır.
Usıtgan kuyaş kapsadı,	Bastırdı susatan güneş,
Umunçlug aḍaş tepsedi,	Gelmedi[64] umulan arkadaş,
Ertiş Suw'ın keçsedi,	Düşmanca geçilmekte İrtiş,
Boḍun anın ürküşür. (88/79)	Boylar bu yüzden ürküşür.
Bıçgas bitig kılurlar,	Bir sözleşme yazıyorlar,
And key yeme birürler,	Üstüne ant veriyorlar,
Ḫāndın basut tilerler,	Handan yardım diliyorlar,
Basmıl Çomul tirgeşür. (231/200)	Basmıl Çomul üşüşür.

63 Stebleva ve Tekin'e göre şiir aruzla ve 2 *mefâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır (Stebleva 1976: 140-141; Tekin 1989: 16). Stebleva'nın aruz delili olarak kullandığı *suwın, özin* kelimelerinin uzun hecelere denk gelen yerlerde vav'la yazılmış olmasını Tekin de kullanır.

64 Aslında kıskandı (kıskanıp gelmedi).

Kelse apaŋ terkenim,	Hakanım gelse eğer,
Etilge met törkünim,	Düzelir aşiretler,
Yaḍılmagay terkinim,	Dağılmaz cemaatler,
Emdi çerig çergeşür. (222/191)[65]	Artık saflar yerleşir.
Yandı erinç ugragı,	Niyetinden döndü gibi,
Keldi berü tugragı,	Habercisi geldi beri,
Ȫzi kuyı ugragı,	Uğrağı vadinin dibi,
Alplar kamug tirgeşür. (472/378)	Bütün alplar saflaşır.
Buḍraç yeme kudurdı,	Budraç yine kudurdu,
Alpagutın üḍürdi,	Yiğitlerini ayırdı,
Sǖsin yana kadırdı,	Ordusunu yine döndürdü,
Kelgeli met irkişür. (83/74)	Gelmek için toplaşır.

Yabakular, Karahanlılara saldıracaktır. Kıpçak boylarından Yimekler, İrtiş ırmağı dolaylarında yaşamaktadırlar ve Yabakuların müttefikidirler. Karahanlı sınırında oldukları için ilk önce onlar hazırlanmışlar, kolları sıvamışlardır. Üstelik pek yürekli, cesur insanlardır. Saldırmak için toplanmaya başlamışlardır.

Öte yandan güneş, tepeden bastırmıştır. İrtiş'in berisindeki boylar bunalmakta, susuzluk çekmektedirler. Yardım bekledikleri dostları da onları kıskandığı için yardıma gelmemişlerdir. İşte düşman da İrtiş'i geçmektedir. Bir yandan sıcak, bir yandan gelmeyen yardım, bir yandan da İrtiş'i geçmekte olan düşman. Bütün bunlardan dolayı, İrtiş yakınındaki boylar ürküntü içindedirler.

Ürküntü içindeki bu boylar, Karahanlı meliğine karşı gelmeyeceklerine dair, "bıçgas bitig" denilen bir ahit ve biat sözleşmesi hazırlıyorlar ve bu konuda yemin vererek hakandan yardım istiyorlar. Yimeklere ek olarak şimdi Basmıl ve Çomullar da savaş için toplanmıştır.

İrtiş berisindeki boyların beyi umudunu Karahanlı hanına bağlamıştır. "Eğer hakanım gelirse boylarım, obalarım düzelir; oymaklarım dağılmaz, evleri yıkılmaz; işte saflar düzüldü; hakan bir an önce gelse bari." diye düşünmektedir.

O sırada bir posta atı, bir haberci gelmiştir. Habere göre yağı, galiba niyetinden dönmüş, vadinin göbeğine yerleşmiştir. Fakat bir yandan da kahramanları savaş saflarını düzmektedirler.

Hayır, saldırma niyetinden dönülmemiştir. Budraç kudurmuş, yiğitlerini ayırıp seçmiş, ordusunu geri çevirmiştir. Karahanlıların üzerine gelmek üzere toplanmışlardır.

* * *

65 Aynı dörtlük 371/293'te de var: *Kelse apaŋ terkenim / Ītilge met törkünüm / Tarılmagay törkünüm / Emdi çerig çergeşür.*

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. İkinci dörtlüğün ilk iki mısraı ise 5+3=8'li hece ölçüsündedir. Bu mısralarda baştaki *u* sesinin kısa oluşu, bir hecelik fazlalığı bence telafi etmektedir. *s*'den önceki dar ünlülerin bugün bazı örneklerde düşmüş olması onların normalden kısa oluşuna bağlıdır.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *ek*, 2: *psA* (Üçüncü mısrada sadece *se*), 3: *l(r)*, 4: *rkn*, 5: *grag*, 6: *d(ḍ)r*; bağlantı mısraı: *rk(g)*. Redif olarak kullanılan ekler de ahengi artırmıştır.

Şiirde t, k, s seslerinin tekrarı da savaş ahengini yansıtır.

KARAHANLI ORDUSU YABAKU SEFERİNDE

Tünle bile köçelim,	Geceleyin göçelim,
Yamar Suwı'n keçelim,	Yamar Suyu'nu geçelim,
Terŋük suwın içelim,	Kaynak suyunu içelim,
Yuwga yagı uwulsun. (266/234)	Yufka yağı ufalansın.
Taŋ ata yortalım,	Tan atınca at salalım,
Budruç kanın irtelim,	Budraç'tan öç alalım,
Basmıl begin örtelim,	Basmıl beyini yakalım,
Emdi yigit yewülsün. (600/492)	Artık gençler toplansın.
Kıkrıp atıg kemşelim,	Nara atıp at sürelim,
Kalkan, süŋün çömşelim,	Kalkan, mızrakla dalalım,
Kaynap yana yumşalım,	Kaynayalım, durulalım,
Katıg yagı yuwılsun. (221/191)	Katı düşman yumuşasın.
Tegre alıp egrelim,	Çevresini sarıp eğirelim,
Attın tüşüp yügrelim,	Attan inerek yüğürelim,[66]
Arslanlayu kökrelim,	Aslan gibi kükreyelim,
Küçi anın kewilsün. (270/237)	Böylece gücü gevşesin.
Endik kişi têtilsün,	Ahmak kişi akıllansın,
Īl törü yetilsün,	Ülke, töre düzenlensin,
Toklı böri katılsun,	Kuzu kurt birlikte gezsin,
Kaḍgu yeme sawılsun. (66/52)	Kaygı da bizden savulsun.

66 Koşalım.

Bu şiir de Karahanlı – Yabaku savaşına aittir. Fakat kafiye farklıdır, dolayısıyla farklı bir şiirdir. Ancak önceki şiirin devamı gibidir. Önceki şiirde sınırdaki boylar ve düşmanın hazırlığı anlatılmıştır. Bu şiirde ise Karahanlı ordusundaki yiğitler konuşmaktadır.

Yabaku komutanı Böke Budraç'ın ordusu gelirken Karahanlı ordusu da Gazi Arslan Tigin komutasında ilerlemektedir. Erler, belki de erlerin içinde bir ozan, ordunun maneviyatını yükseltmek için çalıp söylemektedir.

"Geceleyin yol alarak Yamar ırmağını geçelim ve kaynak sularından içelim. "'Ta ki belamıza uğrayan düşman elimizde ufalansın.'"

"Şafak sökünce tekrar atlara binip sürelim. Budraç'ın kanını isteyip öcümüzü alalım. Yabakuların öldürdüğü Basmıl beyini de yakalım. Şimdi gençlerin toplanma zamanıdır."

"Naralar atıp atlarımızı sürelim. Kalkanlarla, mızraklarla yağının üstüne çökelim. Önce kaynayalım, sonra sakinleşelim. Düşman barış isterse biz de sakinleşir ve onların yumuşamasını sağlarız."

"Yağıyı çepeçevre kuşatalım. Sonra atlarımızdan inip yaya olarak üzerlerine koşalım. Arslanlar gibi öyle kükreyelim ki düşmanın maneviyatı bozulsun, gücü kalmasın."

Son dörtlüğün ilk mısraı için KM "Kılıçla üzüntüyü dağıtalım ki ebleh uyansın." açıklamasını yapmasaydı bu dörtlüğü -vezin ve kafiyece aynı olmasına rağmen- belki de farklı bir şiir kabul etmek gerekecekti. Ancak dörtlükte bulunmamasına rağmen KM'nin durumu kılıçla düzeltmekten söz etmesi bu dörtlüğü de bu şiir içine almamıza yol açtı.

Erler içinde bir ozan çalmaya devam ediyor: "Artık savaşı kazandık; ahmakların akıllanma zamanıdır. Savaşı kazandığımıza göre artık ülke de barışa kavuşmalı; kurtla kuzu birlikte yürümelidir. Böylece kaygı ve keder de bizden uzaklaşmalıdır."

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. İkinci dörtlüğün ilk mısraı ile son dörtlüğün ikinci mısraında bir hece eksiktir. *Īl* kelimesindeki uzunluk bence eksikliği telafi etmektedir.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *ç*, 2: *rt*, 3: *mş*, 4: *g(k)r*, 5: *t*; bağlantı mısraı: *w*. Koşmadaki *-AlIm* ve *-(Il)sUn* redifleri emir kipine ait eklerdir. Düşman üstüne yürüyen kahramanların bağırarak övünmelerine ait sesler, art arda gelen bu eklerin tekrarıyla meydanı doldurmaktadır. Üçüncü dörtlük savaşın da şiirin de doruk noktasını oluşturur. Naralar, kalkanlar, mızraklar birbirine karışmıştır; kahramanlar kaynamaktadır.

Öteki savaş şiirlerinde olduğu gibi bu şiirde de *t, k* ünsüzlerinin tekrarı, savaş seslerini duyurmaktadır. *Tegre alıp egrelim* mısraındaki *egre* seslerinin tekrarı, savaşın gürültü ve gümbürtüsünün yansıması gibidir.

Yamar Suwı'n keçelim / Terŋük suwın içelim, Budruç kanın irtelim / Basmıl begin örtelim, Tegre alıp egrelim / Attın tüşüp yügrelim örneklerinde görülen söz dizimi benzerlikleri de ahengi artırmaktadır.

BASMILLAR KARAHANLILARA KARŞI

Basmıl süsin komıttı,	Basmıl ordusunu coşturdular,
Barça kelip yomıttı,	Hepsi de gelerek toplaştılar,
Arslan tapa emitti,	Arslan'a doğru yönelіştiler,
Korkup başı tezginür. (421/330)	Korkudan başları dönüyor.

Karahanlılara karşı Yabakuların yanında savaşa katılan Basmıllarla ilgili bir dörtlük de DLT'de yer almıştır. Basmıllar, savaşa katılmak üzere askerlerini coşturuyorlar; hepsini bir araya topluyorlar ve Karahanlı ordularının komutanı Gazi Arslan Tigin'in üzerine yürütüyorlar. Fakat Arslan Tigin'in ordusunu görünce gözleri kararıyor ve korkudan başları dönüyor.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.
Kafiye sesleri *mt*'dir. Geçmiş zaman eki redif olarak kullanılmıştır.

SAVAŞIN SONU

Savaşın nasıl bittiğiyle ilgili ayrı şiir parçaları yoktur. Ancak 231/200'deki dörtlüğün açıklamasında KM, "Şu anda Basmıl ve Çomul tayfaları bizimle savaşmak için toplanıyorlar." dedikten sonra, dörtlükte belirtilmediği hâlde savaşın sonucunu söyler: "Bunun üzerine hakan onlara yetişti ve onları yağmalayıp esir aldılar."

Basmıllarla ilgili son dörtlüğün anlamını verirken de KM şöyle söylüyor: "(Basmıllar) bizi gördüklerinde gözleri karardı; korkudan başları döndü."

Savaşla ve Basmılların âdeta şoka uğramalarıyla ilgili ayrıntılı bilgiyi KM, **böke** maddesinde verir:

"**Böke:** büyük yılan... Kahramanlar da bununla adlandırılabilir. Mesela Yabaku ulularından bir büyük (kişi) Böke Budraç olarak adlandırılmıştı. Gâzi Arslan Tigin bunlarla savaştığında Yüce Tanrı bunları bozguna uğrattı. Müslümanlar 40.000 idi; Böke Budraç ile olan kâfirler ise 700.000 idi."

"Mahmud diyor ki: Bu savaşı görene sordum; dedim ki: 'Bu kadar kalabalık olmalarına rağmen kâfirlerin bozgunu nasıl oldu?' Dediler ki: 'Biz de buna şaşırdık ve kâfirlere sorarak onlara dedik ki, bu muazzam kalabalıkla nasıl bozguna uğradınız?' Dediler ki: 'Davullar vurulup borular çalındığında başımızın hizasında ufku kapatan yeşil bir dağ gördük. İçinde, hepsi de açık olan ve bize kıvılcımlar fırlatan sayısız kapı gördük. Bundan dehşete düştük ve böylece bizi yendiniz.' Dedim ki: 'Bu da peygamber (s.a.v)in, Müslümanlar arasında kalan mucizelerindendir." (545-546/446).

Bu kayıtlar bence Basmılların niçin gözlerinin karardığını ve başlarının döndüğünü açıklıyor. Tabii ki bu bir efsanedir. Günümüzde bile, Müslümanların savaşında gökten meleklerin veya yeşil elbiseli ermişlerin yardıma geldiğine inanılıyor. Yukarıdaki dörtlük de bu inançla yazılmış olmalıdır. Efsane bir yana savaşın görgü şahitlerinden birini KM görmüş ve ondan bilgi almıştır. Yani savaş KM'nin yaşadığı dönemde veya ondan hemen önce olmuştur. Bu kadar kısa zamanda da savaşla ilgili efsane ve şiirler oluşmuştur.

UYGUR SEFERİ

Kimi içre oldurup	Gemi içre oturup
Ila suwın keçtiınız;	Ila suyunu geçtik;
Uygur tapa başlanıp	Uygurlara yönelip
Mıŋlak Īlin açtımız. (549/448)	Mıŋlak elini açtık.
Beçkem urup atlaka,	Perçem takıp atlara,
Uygur'dakı Tatlaka,	Uygur'daki Tatlara,
Ogrı, yawuz ıtlaka	Hırsız, uğursuz itlere
Kuşlar kipi uçtumız. (243/211)	Kuşlar gibi uçtuk.
Kudruk katıg tügdümiz,	Kuyrukları bağladık,
Teŋrig üküş ögdümiz,	Yüce Tanrı'yı öğdük,
Kemşip atıg tegdimiz,	Atla saldırıp değdik,
Aldap yana kaçtımız. (237/206)	Sonra hile için kaçtık.

Tünle bile bastımız,	Gece üzeri bastık,
Tegme yaŋak bustımız,	Dört bir yana pustuk,
Kesmelerin kestimiz,	Perçemlerini kestik,
Mıŋlak erin bıçtımız. (218/187)	Mıŋlak erlerni biçtik.
Kelŋizleyü aktımız,	Sellercesine aktık,
Kendler üze çıktımız,	Kentler üstüne çıktık,
Furḫan ewin yıktımız,	Buda evini yıktık,
Burḫan üze sıçtımız. (173/149)	Putlar üstüne sıçtık.
Agdı kızıl batrak,	Yükseldi al bayrak,
Togdı kara toprak,	Kalktı kara toprak,
Yetşü kelip Ugrak,	Yetip geldi Ugrak,
Tokşıp anın kiçtimiz. (525/426)	Vuruşup ondan geciktik.

İli ırmağı, Müslüman Karahanlılarla Burkancı (Budist) Uygurlar arasında sınırdır. Uygurlar üzerine akın yapan Karahanlıların İli suyunu geçmeleri gerekir. Gemilerde oturarak İli ırmağını geçiyorlar. Gemilerden indikten sonra Uygur ülkesine yönelip en yakında bulunan Mıŋlak elini fethediyorlar. Buradaki "gemi"-lerin, pek çok insanın oturacağı ve atların sığacağı büyük sallar veya gemicikler olduğunu düşünebiliriz.

O dönemde her kahramanın bir alameti, bir nişanı vardır; bunlara Oğuz Türkleri ***berçem***, Karahanlılar ***beçkem*** demektedirler. Beçkemler ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılır ve atlara takılır. Karahanlı akıncıları da atlarına beçkemlerini takmışlar ve Uygurlara doğru kuşlar gibi uçmuşlardır. Uygurlara "Tat" yani "kâfir" demekte, onları "hırsız uğursuz" diye aşağılamaktadırlar.

Saldırıya geçmeden önce atların kuyrukları sıkı bir şekilde bağlanır. Karahanlılar da öyle yapmışlardır. Saldırıya geçince "Allah Allah" veya "Allahu ekber" diye haykırmakta, tekbir getirmektedirler. Atlar şaha kalkmış, Uygurlara ulaşılmıştır. Sonra birden geri dönüp kaçmışlardır. Bu meşhur Turan taktiğidir; "sahte ric'at" diye de bilinir. Şiirin anlamını verirken KM bu taktiği şöyle anlatıyor: "Üzerlerine saldırıp hile ve oyun için atları çevirerek onlardan kaçtık. Peşimizden gelsinler ki onlara hücum edip yenelim."

Nihayet Mıŋlak şehirlerine yaklaşmışlar, dört bir yana pusu kurmuşlardır. Geceleyin baskın yapıp şehirlere girmişlerdir. Mıŋlak atlarının alınlarındaki perçemleri kesmişler, erlerini de kılıçtan geçirmişlerdir. Buradaki perçemin, 243/211'de geçen "alamet" anlamındaki "perçem"le ilgisi yoktur. Oradaki kelime ***beçkem***, buradaki kelime ***kesme***'dir. Arapça karşılıkları da farklıdır.

Karahanlı akıncıları seller gibi akıp şehirlerin üstüne çıkmışlardır. Burada büyük bir ihtimalle surlar üzerine çıkış kastedilmektedir. Sonra da şehirlerin içlerine girmişler, Buda mabetlerini yıkmışlar, Buda heykellerinin üzerlerine pislemişlerdir. KM şöyle diyor: "Bu bir âdettir. Müslümanlar kâfirlerin ülkelerini aldıkları zaman, onları küçük düşürmek için putlarının başına pislerler."

Müslüman Karahanlı askerleri kırmızı renkli bayrağı yükseltmişlerdir. O arada yerden de kapkara toz bulutları kalkmıştır. Karahanlıların müttefikleri olan Uğrak atlıları da yetişip gelmişler ve kâfire karşı birlikte savaşmışlardır. Ordunun içinde bulunan ozan, "Uğraklar da gelince birlikte savaştık ve bu sebeple geciktik." diyor.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Üçüncü dörtlüğün ilk iki mısraı, 2+5 veya 2+2+3 duraklıdır. Son dörtlüğün ilk üç mısraı birer hece eksiktir. Fakat ben bu mısralarda ihtiyari vurgu ve tonlama ile *-rak* hecelerinde sesin yükseldiğini ve *a*'nın uzatıldığını duyar gibi oluyorum. Şiir ses demektir, ses akışıyla sağlanan ahenk demektir. Şiirin içine nüfuz edebilmek için bu ahengi ve akışı duymak gerekir. *Kimi içre, Uygur tapa, tünle bile, kendler üze* gibi edat gruplarını ve *Ila suwın, Mıŋlak īlin, Furḫan ewin* gibi belirtisiz isim tamlamalarını parçalayıp bu mısralardaki durakları 2+2 kabul etmek doğru değildir. Son dörtlüğün ilk iki mısraında duraklar 2+4 (5), üçüncü mısrada 4+2 (3), dördüncü mısrada 2+2+3 biçimindedir.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *ç*, 2: *t*, 3: *g*, 4: *s*, 5: *k*, 6: *rak*; bağlantı mısraı: *ç*. Kafiye seslerinden sonra gelen ekler rediftir. İlk dörtlüğün birinci ve üçüncü mısraı serbesttir; buna göre kafiye şeması x, a, x, a'dır; koşma için ilk dörtlüklerde bu şema normaldir.

İlk dörtlükteki *s, ş, r, w* seslerinin sızıcılık ve akıcılıkları ile ç sesi, gemilerin su üzerindeki akışını ve hışırtısını veriyor gibidir. İkinci dörtlükte birden ortaya çıkan *t* ve *k* sesleri ile atların nal seslerini duymaktayız. Bugünkü Uygurcada da görülen çokluk ekindeki *r* sesinin düşmesi sanki nal seslerini duraklatmamak, yumuşatıp kesintiye uğratmamak içindir. Üçüncü dörtlükte *k* ve *t* patlayıcılarının verdiği savaş sesi devam etmektedir. Bunlara *g* patlayıcısı da katılmıştır. Dördüncü dörtlükteki *s*'lerle pusu sesini duyar gibi oluyoruz. Beşinci dörtlükte yeniden yoğun biçimde ortaya çıkan *k, t* sesleri şiiri ve savaşı doruğa ulaştırır.

Yukarıda belirttiğimiz edat grupları, belirtisiz isim tamlamaları ile kurulan söz dizimlerindeki benzerlikler ve *Agdı kızıl batrak / Togdı kara toprak* mısralarındaki söz dizimi benzerliği de ahengin oluşmasında rol oynamaktadır.

UĞRAKLAR

Ugrak eri tıgrak,	Dayanıklıdır Uğrak,
Yīmi anıŋ oglak,	Yiyecekleri oğlak,
Sūti üze sagrak,	Kımız üstünde sağrak,
Yiri takı aglak. (235/204)	Topraklarıysa çorak.

Bir önceki şiirin son dörtlüğünü açıklarken KM, Uğrakların, Karahanlıların müttefiki olduğunu ve Uygur seferinde atlılarıyla yetişip kendilerine katıldıklarını anlatmaktaydı. Bu dörtlüğü açıklarken de Uğrakları "cömertlik ve kahramanlıkla nitelendiriyor." demektedir. İlk mısra Uğrakların sert ve dayanıklı olduklarını belirterek onların kahramanlığına vurgu yapmaktadır. Üçüncü mısraı KM, "Kımızları üzerinde sürekli büyük bir kadeh bulunur." cümlesiyle açıklamıştır. Burada da onların cömertliğine vurgu yapılmaktadır. İkinci mısra Uğrakların çoğunlukla oğlak etiyle beslendiklerini, dördüncü mısra da yaşadıkları yerin çorak ve ıssız olduğunu anlatmaktadır.

* * *

Şiir, 4+2=6'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye sesleri *gr(l)ak*'tır. Dörtlük a, a, a, a şeklinde kafiyelenmiştir. Kafiye seslerinin çokluğu (zengin kafiye) yanında aynı seslerin *Ugrak* kelimesinde de tekrarlanması, üçüncü mısradaki *s*'ler dörtlükte güçlü bir ahenk oluşturmaktadır.

YAMAR SUYU KIYISINDAKİ YİĞİT

Anıŋ īşın keçürdüm,	Onun işini bitirdim,
Īşin yeme kaçurdum,	Arkadaşını kaçırdım,
Ölüm otın içürdüm,	Ölüm otunu içirdim,
İçti, bolup yūz torı. (35/22)	İçti, ekşitip yüzünü.
Körüp neçük kaçmadıŋ,	Görüp niçin kaçmadın,
Yamar Suwı'n keçmediŋ,	Yamar Suyu'n geçmedin,
Tawarıŋnı saçmadıŋ?	Mallarını saçmadın?
Yīsü seni ār böri.	Yesin sırtlanlar seni.

Yabaku savaşlarında da geçen Yamar Suyu'nun ötesinde Basmıl, Çomul, Yimek, Yabaku gibi henüz Müslüman olmamış Türk boyları yaşamaktadır. Buradaki

düşmanlar muhtemelen o boylardan birine mensuptur. Belki av, belki yağma için Yamar'ı geçip Karahanlı topraklarına girmişlerdir. Karahanlı bir yiğit de onları görmüştür. Onlar da Karahanlı yiğidini görmüşler, fakat kaçmamışlardır.

Ozan, Karahanlı yiğidinin ağzından konuşmaktadır. Yiğit düşmanın işini bitirmiş, arkadaşını da kaçırmıştır. Kaçan kişi birden fazla da olabilir. Çünkü eski metinlerde çokluk eki olmadan da çokluk bildirilebilir. Yani burada "îşin" kelimesine "arkadaşını" yerine "arkadaşlarını" anlamı da verilebilir.

Karahanlı yiğidi Yamar ötesinden gelen kişinin arkadaşını veya arkadaşlarını kaçırmıştır. Karşısında tek bir düşman kalmıştır. Karahanlı yiğidini gördüğü hâlde kaçmamıştır. Eğer kaçıp Yamar'ı geçseydi veya elindeki malları, belki de avladıklarını fidye olarak verseydi kurtulacaktı. Ama bunları yapmamış ve ölümü hak etmiştir. "Ölüm otu (ilacı)" burada mecaz olarak kullanılmıştır. Arada fidye pazarlığı da olduğuna göre rakipler karşı karşıyadır ve yağı, muhtemelen kılıçla öldürülmüştür. Karahanlı yiğidi, "Şimdi seni sırtlanlar yesin!" diyerek yağının ölmüş bedenini bozkırda bırakmıştır.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Dördüncü ve beşinci mısralar 2+5 duraklıdır.

Kafiye sesleri ilk dörtlükte *çr*, ikinci dörtlükte *ç*'dir. Bağlantı mısraı ise *Orı* sesleriyle kafiyelenmiştir. Geçmiş zaman ve şahıs ekleriyle olumsuzluk eki redif olarak kullanılmıştır. Şiirde *k* ve *ç* sesleri yanında *r* sesinin tekrarı da dikkat çekmektedir.

AKILLI YİĞİT

Meniŋ bile kėŋeşdi,	Benim ile kengeşti,[67]
Bilgi maŋa teŋeşdi,	Aklı benimle denkleşti,
Eren bile süŋüşdi,	Erler ile vuruştu,
Alplar başın ol yuvar. (615/510)	Alplar başını yuvarlar.
Uḍu barıp soŋdadı,	Peşinden gidip vardı,
Tegre turup aŋdıdı,	Dolanıp tuzak kurdu,
Saçın kıra meŋdedi,	Saçını kesip yoldu,
Arjulayu er awar. (618/514)	Adamı çakallar gibi sarar.

67 İstişare etti.

Şiirde konuşan tecrübeli bir savaşçıdır. Genç bir savaşçı için şöyle diyor:

Benimle istişare etti ve bundan dolayı aklı benimle denk oldu. Savaşta her türlü oyun ve hileyi öğrendi. Artık o erlerle dövüşmekte, onların başını top gibi yuvarlamakta, adamlarıyla birlikte kaçanların peşine düşmektedir.

Savaştığı bir düşman beyi de kaçmıştır. Kahramanımız atına binip adamlarıyla birlikte onun peşinden gitmiştir. Düşmana ulaşmışlardır, fakat birden bire ona saldırmayı tercih etmemişlerdir. Önce kendilerini göstermemişler, çevresinde dolanıp uygun anı kollamışlardır. Sonra da çakallar gibi etrafını sarmışlar ve adamın saçını kesip yolmuşlardır.

Düşmanın saçını kesip yolmak bir âdet midir yoksa burada mecazi bir kullanım mı vardır? "***Saçın***" kelimesindeki teklik üçüncü kişi iyelik eki (***-ı***), kahramana mı düşmana mı gönderme yapmaktadır. Bu mısra düşmanın etrafının sarılmasından önce geldiğine göre kahramana gönderme yapılmış olması da mümkündür. O zaman kahraman (ve arkadaşları) niçin saçlarını yoluyorlar? Şimdilik bu soruların cevabını veremiyoruz.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. İkinci mısra 2+2+3 duraklıdır.

Kafiye sesleri birinci dörtlükte *ŋş*, ikincisinde *ŋd*'dir. Bağlantı mısraı ise *v (w)* ile kafiyelenmiştir. Geçmiş ve geniş zaman ekleri rediftir. Şiirde bir savaş sahnesi tasvir edilmediğini *t, k* gibi patlayıcı sesler yerine *m, ŋ* gibi akıcı seslerin sıkça kullanılmasından da anlayabiliyoruz.

ÖVÜNGEN YİĞİDİN SONU

Eren alpı okıştılar,	Erler, alplar çağrıştılar,
Kıŋır közin bakıştılar,	Kızgın gözlerle bakıştılar,
Kamug tulmun tokıştılar,	Bütün pusatlar tokuştular,
Kılıç kınka küçün sıgdı. (181/154)	Kılıç kına güçlükle sığdı.
Telim başlar yuwuldı met,	Nice başlar yuvarlanıp düştü,
Yagı andın yawaldı met,	Yağının öfkesi ondan yatıştı,
Küçi anıŋ kewildi met,	Gücü kuvveti ondan gevşedi,
Kılıç kınka küçün sıgdı. (200/171)	Kılıç kına güçlükle sığdı.

Özin ögnüp onladı,
Yırak yirig karıladı,
Atıg kemşip onladı,
Uwut bōlup töpü agdı. (156/135)

Kendini övüp şişirdi,
Uzak yere arşın vurdu,[68]
Atı saldırtıp haykırdı,
Utanç içinde tepeden ağdı.

Aga büktir üze yordım,
Barık yakıpkıya kördim.
Anı bilip takı bardım,
Tükel yagı tozı togdı. (229/198)

Çıkıp dağ büklümüne yürüdüm,
Yara yaklaşınca karaltı gördüm,
Onu tanıyıp ileri vardım,
Yağının tozu tümüyle doğdu.

Kodı kıkrıp oguş tirdim,
Yagıkaru kiriş kurdum,
Tokış içre uruş birdim,
Eren körüp başı tıgdı. (310/ 255)

Aşağı bağırıp obayı derdim,
Yağıya doğru yayımı kurdum,
Savaş içinde vuruş vurdum,
Erlerimi görüp yağı baş eğdi.

Eren īḍıp söke turdı,
Başı, boynın söke turdı,
Uwut bolup büke turdı,
Uḍu kılma tipen yıgdı. (547/447)

Yollanan erler diz çöküp oturdu,
Başları, boynuna sövüp durdu,
Utanç içinde iki büklüm durdu,
"Kovalama!" deyip yalvardı.

Apaŋ kolsam uḍu barıp,
Tutar erdim süsin tārıp,
Bulun kılıp başı yārıp,
Yulug barça maŋa yıgdı. (201/172)

İstesem peşinden varırdım,
Tutar, ordusunu dağıtırdım,
Tutsak eder, başını yarardım,
Fidyeyi bütün, önüme yığdı.

Ewin barkın satıgsadı,
Yulug bīrip barıgsadı,
Tirig erse turugsadı,
Aŋar sākınç küni togdı. (590/483)

Evini barkını satmak istedi,
Fidye vererek gitmek istedi,
Ömrü oldukça durmak istedi,
Onun için kaygı güneşi doğdu.

Iḍu bīrip boşuttum,
Tawar yulug taşuttum,
Eren essin eşüttüm,
Yükin barça özi çıgdı. (113/102)

Serbest bırakıp gönderdim,
Fidye malını taşıttırdım,
Kötülüklerini örttürdüm,
Yükünü hep kendisi bağladı.

68 Uzun mesafeleri arşınladı: Bu dağları ben yarattım dercesine oradan oraya at koşturdu.

İki ordu savaşmakta, erler bağrışmakta, gözler öfkeyle bakışmaktadır. Düşman ordusunun erleri art arda ölmeye başlayınca gücü kuveti azalmıştır. Kılıçlar o kadar adam öldürmüştür ki üzerlerinde kurumuş kan yüzünden kınlarına sığmamaktadırlar.

Yağının başı çok kibirlidir. Atını oradan oraya koşturup küçük dağları ben yarattım dercesine yerleri arşınlamakta, kendini övüp şişinmektedir. Atını saldırtıp haykırmıştır ama sonunda, utanç içinde tepeden aşağı doğru kaçıp gitmiştir.

Övüngen düşman beyi kaçınca galip tarafın komutanı tepenin sivri büklümüne çıkmış, uçuruma yaklaşınca kaçan düşmanı görmüştür. Askerleriyle birlikte kaçmakta, atların tozu dumanı ortalığı kaplamaktadır. Galip komutan aşağı seslenip obasını çağırmış, kaçanın peşine düşmüştür. Okunu düşmana fırlatmış, komutanın erleri de arkadan yetişmiştir. Gelen erleri gören düşman baş eğmek zorunda kalmıştır.

Övüngen yiğit, adamlarını galip komutana göndermiştir. Gelen adamlar diz çöküp oturmak zorunda kalmışlardır. Başlarındaki övüngen ise boynuna sövüp durmaktadır. Utanç içindedir. İki büklüm olarak âdeta kaybolmuş, "Beni takip etme!" diye yalvarmaktadır.

Galip komutan, "İstesem peşinden gider, tutup başını yarar, ordusunu da perişan ederdim." demektedir. Ancak yenilen bey fidye yığıp onu durdurmuştur. Bütün evini barkını satıp fidye olarak vermek ve ömrü oldukça yaşamak istemektedir. Galip komutan da onu serbest bırakmıştır. Ancak fidyeyle kurtulan övüngen yiğit için, hem yenilmiş, hem de bütün malını mülkünü vermiş olmaktan dolayı artık kaygılı günler başlamıştır.

Galip komutan adamı serbest bırakıp göndermiş, vereceği fidyenin getirilmesi için emir vermiştir. Övüngen kişinin ve adamlarının pek çok fenalığı vardı; fidye verdiği için artık kötülüklerini sayıp dökmeye gerek yoktu; komutan, "Bütün kötülüklerini yerin altına gömdürdüm." diyor. Bu övüngen adam o hâle geldi ki çevresinde kimse kalmadı, fidye yükünü hazırlamak için bile adam bulamadı ve bütün yükü kendisi hazırlayıp bağlamak zorunda kaldı.

* * *

Şiir, 4+4=8'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.[69] Dördüncü dörtlüğün 1, 2 ve 4. mısraları ile sekizinci dörtlüğün dördüncü mısraı, 2+4+2 duraklı; altıncı dörtlüğün ikinci mısraı, 2+2+4 duraklıdır. Son dörtlüğün ilk üç mısraı ise 4+3=7'li hece ölçüsündedir.

---

69 Köprülü, Brockelmann, Tekin, bu şiirdeki birçok dörtlüğü, ölçü ve kafiye benzerliği sebebiyle "Tangut – Katun Sını Savaşları" ile birleştirmişlerdir. 1985'te ben de aynı şeyi yapmıştım (bk. 62 nu.lu dipnot). Burada konuların akışını dikkate alarak iki şiiri ayırdım.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *kş*, 2: *wl*, 3: *rı*, 4: *r*, 5: *r*, 6: *k*, 7: *ar*, 8: *r* (ilk mısrada sadece redif var), 9: *şt;* bağlantı mısraı: *g*. Bağlantı mısralarında ikişer kez kullanılan *togdı* ve *yıgdı* kafiyeleri, anlam farkları dolayısıyla bir sorun oluşturmamaktadır. İlk iki dörtlükte bağlantı mısralarının aynı olması, bir değişke (varyant) ile karşı karşıya bulunduğumuzu gösterir.

Öteki savaş şiirlerinde olduğu gibi bu şiirde de *t, k* ünsüzlerinin tekrar edildiğini görüyoruz. Şiirdeki redifler de ahengin oluşmasına yardımcı olmaktadırlar. Beşinci dörtlükte kafiye sözlerinden önce gelen *oguş, kiriş, uruş* kelimelerindeki *ş* sesi sanki ikinci bir kafiye oluşturmaktadır. Altıncı dörtlükteki cinaslı kafiye (*söke turdı*), *b* sesinin tekrarı ve yardımcı fiille oluşturulan uzun redif de dikkate değer. Yardımcı fiillerle oluşturulan analitik biçimler de halk şiirine ait özelliklerdendir.

KAÇAK

Sü keldi yir yapa,	Ordu geldi yerleri örte örte,
Kazar kar (tuyag)[70] **tepe,**	Kazar karı toynaklar, tepe tepe,
Kaçtı aŋar Alp Apa,	Kaçtı bundan korkarak Alp Apa,
Uwut bolup ol yaşar. (536/438)	O, utanç içinde kalıp gizlenir.

Şiir tek dörtlükten ibarettir. Alp Apa adlı düşman, adamlarıyla birlikte savaş meydanındadır. Karlı bir gündür. Dost kuvvetlerin ordusu karşıdan görünmüştür. Atlarının toynakları karı tepe tepe gelen ordu hızla yaklaşmaktadır. Kalkan kar âdeta bir dağ olmuş, her yeri kapatmıştır. Alp Apa bunu görünce korkuya kapılmış ve kaçmıştır. Artık o utanç içinde saklanmaktadır.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. İlk mısra, 3+3=6'lıdır. İkinci mısra sorunludur.

Şiirde redif yoktur; kafiye sesleri *ApA*'dır. Koşma tarzında kafiyelenmiş olan bu şiire ait başka dörtlükler de olmalıdır.

70 Bu kelimenin yeri metinde boş bırakılmıştır. Verilen anlamdan hareketle *tuyag* "toynak" kelimesini ayraç içinde ben koydum.

TAT

Keldi maŋa Tat,	Geldi bana Tat,
Aydım: Emdi yat!	Dedim: Şimdi yat!
Kuşka bölüp et,	Kuşlara böldüm et,
Seni tiler us böri. (30/16)	Seni bekler akbaba, kurt.

Bir savaşçı konuşuyor: Karşıma bir Tat, yani kâfir bir Uygur çıktı. Ona yat (geber!) diye bağırdım. Kuşlara et olsun diye parça parça böldüm. "Şimdi akbabalar ve kurtlar seni beklemektedirler." deyip orada bıraktım.

* * *

Şiirin ilk üç mısraı 5'li, son mısraı 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye sesleri *At*'tır. Bu şiir de koşma tarzındadır ve dolayısıyla başka dörtlükleri de olmalıdır.

4. AĞITLAR

ALP ER TONGA AĞITI

Alp Er Toŋa öldi mü,	Alp Er Tonga öldü mü,
İsiz ajun kaldı mu,	Yaman dünya kaldı mı,
Ödlek öçin aldı mu,	Felek öcünü aldı mı,
Emdi yürek yırtılur. (33/19)	Artık yürek yırtılır.
Ödlek yarag közetti,	Felek fırsat gözetti,
Ogrı tuzak uzattı,	Alttan tuzak uzattı,
Begler begin azıttı,	Beyler beyini şaşırttı,
Kaçsa kalı kurtulur? (383/301)	Kaçsa, nasıl kurtulur?
Ulşıp eren börleyü,	Kurtlar gibi uluşur erler,
Yırtıp yaka orlayu,	Yaka yırtıp feryat ederler,
Sıkrıp ŭni yurlayu,	Islığa dönüşür tiz sesler,
Sıgtap közi örtülür. (104/95)	Ağıtlardan gözler örtülür.

Begler atın argurup,	Yordu atlarını beyler,
Kaḍgu anı torgurup,	Zayıflattı onları keder,
Meŋzi yüzi sargarıp,	Bet beniz sararıp gider,
Kürküm aŋar türtülür. (244/212)	Sanki safran sürtülür.

Öḍlek küni tawratur,	Hızlanır günleri zamanın,
Yalıŋuk küçin kewretür,	Gevşetir gücünü insanın,
Erdin ajun sewritür,	Bitirir erlerini acunun,
Kaçsa takı ertilür. (431/337)	Kaçsalar dahi yetişilir.

Ögreyüki mundag ok,	Böyledir feleğin yasası,
Munda aḍın tıldag ok,	Bahanedir bundan ötesi,
Atsa ajun ugrap ok,	Gelip ok atsa acun okçusu,
Taglar başı kertilür. (90/81)	Dağlar başı bile kertilir.

Bilge bügü yunçıdı,	Bilge bilgin perişan,
Ajun anı yençidi,	Çiğnedi onları zaman,
Erdem eti tınçıdı,	Çürüdü erdem eti aman,
Yerke tegip sürtülür. (577/474)	Yerlere değip sürtülür.

Öḍlek arıg kewredi,	Gevşedi iyice zaman,
Yunçıg yawuz tawradı,	Güçlendi zayıf yaman,
Erdem yime sewredi,	Seyreldi hüner erdem,
Ajun begi çertilür. (462/366)[71]	Acun beyi yok olur.

Köŋlüm için örtedi,	Gönlüm yaktı içini,
Yatmış başıg kartadı,	Kaşıdı yatmış çıbanı,
Keçmiş ödüg irtedi,	Aradı geçmiş zamanı,
Tün kün keçip irtelür. (128/113)	Geçmiş günler aranılır.

Kâşgarlı Mahmud'a göre Alp Er Tonga, Şehname'deki Afrâsiyab'dır. DLT 605/496'da "Türklerin büyüğü olan hükümdar Afrâsiyab, Toŋa Alp Er olarak adlandırılır." cümlesi bunu açıkça belirtir. Bu ağıtla ilgili dörtlüklerin Arapça anlamı verilirken de Alp Er Toŋa daima Afrâsiyab olarak açıklanır.[72]

---

71 Bu dörtlük 64/50'de şöyledir: Öḍlek kamug kewredi / Erdem arıg sewredi / Yunçıg yawuz tawradı / Erdem begi çertilür.

72 Fuat Köprülü'den itibaren bazı araştırıcılar, Alp Er Tonga'nın Afrâsiyab olamayacağı görüşündedir. Köprülü'ye göre Alp Er Tonga, "Orhun Kitâbeleri"nde geçen Tunga Tigin'lerden biri veya "tarihçe

Ağıt, Afrâsiyâb'ın ölümüyle ortaya çıkan boşluğu ve ıstırabı anlatan mısralarla başlar. Mısra sonlarındaki *-mU*'lar soru eki değil geçmiş zaman ekiyle birlikte *"-ınca"* anlamı veren pekiştiricidir.

Şöyle diyor: Alp Er Tonga (Afrâsiyab Han) ölünce, hırçın ve kötü dünya onsuz kalınca, felek ondan öcünü alınca Türkler feleğe lanet okurlar, Alp Er Tonga'nın saltanat günlerini hatırlarlar ve ıstırap içinde yürekleri parçalanır.

Kahpe felek fırsat kollamış ve gizli bir tuzak hazırlamış, tuzağın iplerini yerin altına döşemiştir. Böylece beyler beyini yani Afrâsiyâb'ı şaşırtmıştır. Burada, Şehname'de anlatılan, Afrâsiyâb'ın hileyle öldürülmesi olayına telmih vardır. İnsanlar ölümden, feleğin tuzağından ne kadar kaçarlarsa kaçsınlar asla kurtulamazlar.

Üçüncü ve dördüncü dörtlükte yoğ töreni anlatılmaktadır. Yoğ'da ölenin cesedi çadıra konulur ve atlılar çadırın çevresinde hızla atlarını sürüp dolanırlar. Bu arada feryat edip saçlarını başlarını yolar, yüzlerini kılıçla kesip kanatırlar. İşte bu törenin ağıttaki anlatımı:

Afrâsiyâb'ın ölümüne üzülen insanlar çadırın çevresinde atları üzerinde hızla dolanmaya ve kurtlar gibi ulumaya başlamışlardır. Feryat ve figan edip yakalarını yırtmaktadırlar. Bir yandan da törendeki ağlayıcı ağıtçılar feryat etmektedir. Çadırın çevresinde dönenler, tıpkı ağıtçılar gibi, ıslığa benzer tiz sesler çıkarmakta, âdeta kendilerinden geçmektedirler. O kadar ağlıyorlar ki gözlerinden dökülen yaşlar gözlerini örtüyor.

Beyler o kadar çok at sürmüşlerdir ki atları iyice yorulmuştur. Kendileri de üzüntüden iyice zayıflamışlardır. O kadar ki betleri benizleri sapsarı olmuştur. Sanki yüzlerine sarı safran sürülmüştür.

Afrâsiyâb'ın ölümü üzerinden zaman geçmiştir. Günler hızla ilerlemektedir. Zaman âdeta insanların gücünü gevşetmek için hızlanmıştır; dünyayı er kişilerden, iyi ve erdemli insanlardan boşaltmaktadır. KM burada "Afrâsiyab ve etrafındakileri kastediyor." diye not düşmüştür. İnsanlar ölmektedir ve tabii ki ölümden kaçmak mümkün değildir. Ölüm insanların peşinden gider ve mutlaka onlara yetişir.

Zaten zamanın yasası, âdeti de böyledir. Ölüm bir gerçektir ve gerisi hep bahanedir. Devran bir okçu gibi gelip okunu atarsa bundan kurtulmanın imkânı yoktur. Devranın okuyla değil insan, dağların başı bile kertilir, aşınır.

Zamanın yasası yüzünden bilgeler ve bilginler de perişan olmuş, zaman hepsini dişleri arasına alıp çiğnemiştir. Bilginler bu hâle gelince bütün hünerlerin,

---

henüz bilinmeyen diğer bir Tunga-Tigin"dir (Köprülü 1966: 118-119). Tekin de "*Alp Er Tonga*, büyük bir ihtimalle, 713'te Beşbalık (Pei-t'ing) seferine çıkan Kapgan Kağan'ın 714 yılında şehir surları önünde pusuya düşürülerek öldürülen ve ölümü Türkleri derin üzüntü içinde bırakan oğlu Tonga Tigin'den başkası değildir." demektedir (Tekin 1989: 4). Atsız (1943: 11), Togan (1970: 36) ve Banarlı (1971: 13) ise *Alp Er Tonga*'nın M.Ö. 624'te hile ile öldürülen Afrâsiyab olduğu görüşündedirler.

edepli ve güzel işlerin, erdemin eti çürümüştür. O kadar ki erdemin eti yerlerde sürünüp durmaktadır.

Zaman iyice gevşemiştir. O kadar gevşemiştir ki ne kadar zayıf ve kötü insan varsa onlar güçlenmiştir. Dünya beyinin ölümü ile (KM yine "yani Afrâsiyab" diye not düşüyor.) erdem denilen güzel işlerden eser kalmamıştır.

Şimdi artık insanlar o musibeti, Alp Er Tonga'nın ölümünü düşünmekte ve bunun elemiyle gönüllerini dağlamaktadırlar. Artık geçmiş olan yarayı, yeniden kaşımaktadırlar. Geçmiş olan güzel günleri düşünmektedirler. Zaten geçmiş güzel gün ve geceler her zaman aranır ve istenir.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Üçüncü, sekizinci ve dokuzuncu dörtlüklerin ilk mısraları 2+5 duraklıdır. *Begler begi, taglar başı, erdem eti, ajun begi* gibi belirtisiz isim tamlamalarını; *ulşıp eren, yırtıp yaka, yerke tegip, tün kün keçip* gibi zarf-fiil gruplarını; *yatmış baş, keçmiş ö̤d* gibi sıfat tamlamalarını parçalayıp bunların geçtiği mısraları 2+2+3 duraklı kabul etmek doğru değildir.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *l*, 2: *zt*, 3: *r*, 4: *rgr*, 5: *wr*, 6: *dag*, 7: *nçI*, 8: *wrA*, 9: *rtA*; bağlantı mısraı: *rt*. Altıncı dörtlükte *dag* seslerinden oluşan kafiye sadece ilk iki mısrada vardır. Ancak bu mısralarda redif olarak kullanılan pekiştirme enklitiği *ok* ile üçüncü mısranın sonundaki *ok* (silah) arasında cinaslı kafiye yapılmıştır. Tekin bunu "ustaca" olarak nitelendirmiştir (Tekin 1989: 5). Pekiştiricilerden ve bir kısmı uzunca eklerden oluşan redifler de şiirde güçlü bir ahenk sağlamaktadırlar.

İkinci dörtlükteki *tuzak uzattı*, dördüncü dörtlükteki *meŋzi yüzi*, altıncı dörtlükteki *mundag – munda* kelimelerinde görülen ses tekrarları ile üçüncü dörtlüğün ilk iki mısraında ve son dörtlüğün 2 ile 3. mısralarında görülen söz dizimi benzerlikleri de şiirin ahengini sağlayan unsurlardır. *Emdi* ve *kalı* gibi zarflarla *ok* gibi pekiştiriciler de şiirdeki ağıt havasını güçlendirmektedir.

CÖMERT YİĞİDİN ARDINDAN AĞIT

Erdi aşın taturgan,	Yemeğini tattıran idi,
Yawlak yagıg katargan,	Pis düşmanı döndüren idi,
Boynın tutup kaḍırgan...	Boynun tutup kanırtan idi...
Bastı ölüm agtaru. (306/253)	Ölüm bastı, devirdi.

Erdi aşın taturgan,	Yemeğini tattıran idi,
Yawlak yagıg kaçurgan,	Pis düşmanı kaçıran idi,
Ugrak sūsin kaytargan...	Uğrakları döndüren idi...
Bastı ölüm axtaru. (257/225)	Ölüm bastı, devirdi.
Yagı ōtın öçürgen,	Savaş ateşini söndüren,
Toydun anı köçürgen,	Yerinden düşmanı süren,
Işlar üzüp keçürgen...	İşleri evirip çeviren...
Tegdi okı öldürü. (260/227)	Felek oku öldürdü.
Turgan ulug ışlaka,	Ağır işlere giren,
Tirgi urup aşlaka,	Aş dolu sofra kuran,
Tumlug kadır kışlaka...	Sert kışlarda doyuran...
Kodtı erig umduru. (294/248)	Erleri hasrette kodu.

Cömert ve kahraman bir bey ölmüştür. Arkasından yakılan ağıtta hem onun vasıfları sıralanmakta, hem de ölümünden doğan üzüntü anlatılmaktadır.

O, kurduğu sofralarla bütün konuklara aşlar, yiyecekler ikram ederdi. Aynı zamanda kahraman bir adamdı ve kötü düşmanları püskürtür, onların boyunlarını kanırtıp kırardı. Fakat ne yazık ki ölüm gelmiş, onu devirip yere çalnuştır.

İkinci dörtlükte sadece bir iki küçük fark vardır. Sanki önceki dörtlüğün bir eş metnidir. Burada düşmanı geri döndürüp püskürten yerine "kaçıran" kelimesi kullanılnuştır. En önemli farklılık ise düşmanın adının verilmesidir. Düşman Uğrak boyunun askerleridir.

Ölen kahraman, savaşın ateşini söndüren bir yiğitti. Savaşın zaferle sonuçlanmasında en önemli rolü oynayan kişiydi. Savaşı kazanır ve düşmanı karargâhından söküp atardı. Aynı zamanda çok becerikli bir adamdı. Bütün işleri planlar, evirip çevirirdi. Yazık ki feleğin oku ona ulaştı ve onu öldürdü.

O her zaman büyük işlere girişir ve onların altından kalkardı. Sürekli olarak üzerleri çeşitli aşlarla dolu sofralar kurardı. Kışın sert ve dondurucu günlerinde de sofralar kurup insanları doyururdu. Yazık ki insanları terk etti ve onları iyi işlerine, cömertliğine hasret bıraktı.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. 1, 2 ve 4. dörtlüğün ilk mısraları 2+5, 3. dörtlüğün ikinci mısraı 2+2+3 duraklıdır.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *t(ḍ)r*, 2: *tr*, 3: *ç*, 4: *ş*; bağlantı mısraı: *t(d)r*. *-gan, -ürgen, -laka* ekleri rediftir. İkinci dörtlükteki ikinci mısrada kafiye yoktur; ancak bu dörtlük zaten ilk dörtlüğün bozuk bir değişkesidir. Bozuk olmasına rağmen *Ugrak* boy adı geçtiği için bu dörtlüğü de şiir içinde göstermeyi gerekli buldum. Bağlantı mısralarında kafiye zayıftır; *-dur* geçişlilik ekleri redif olmakla birlikte *-tar* ile *-dUr* ekini redif saymak bence doğru değildir; bunlar farklı geçişlilik ekleridir; dolayısıyla bağlantı mısralarında da *t(d)r* seslerine dayalı zayıf bir kafiye ortaya çıkmaktadır.

5. BİLGİ – BİLGELİK – ERDEM

BİLGİ

İḍimni öger men,	Tanrımı öğerim,
Biligni yüger men,	Bilgiyi yığarım,
Köŋülni tüger men,	Gönülü bağlarım,
Erdem üze türlünür. (387/304)	O, erdemle dürülür.
Biligni irdedim,	Bilgiyi istedim,
Bügüni üḍürdüm,	Bilgeyi diledim,
Özümni aḍırdım,	Kendimi ayırdım,
Yalgıl atım yazlınur. (546/446)	Ak yeleli atım çözülür.
Biligni tiler men,	Bilgiyi dilerim,
Tawarın yöler men,	Malla desteklerim,
Tilekni bular men,	Dileği bulurum,
Yılkım aŋar üplenür. (481/385)	Yılkım yağma olur.

İlk iki mısrayı KM şöyle açıklıyor: "Allah'ın nimetlerine hamdederim. Onun cömertliğiyle erdem toplarım." Buradaki *bilig* kelimesinin KM tarafından her türlü erdem, hüner, güzel iş ve edebi içine alacak şekilde yorumlandığı anlaşılıyor. Zaten dördüncü mısradaki *erdem* sözü de "güzel işler (menâkıb) ve edepler (âdâb)" olarak Arapçaya çevrilmiştir. Şiir şöyle devam ediyor: Kalbimi de bu erdemler üzerine düğümlerim; benim kalbim bu erdemleri kaplayarak dürülür.

İkinci dörtlükteki *bilig* sözünü de KM "hikmet ve ilim" kelimeleriyle tercüme etmiştir. Şair hikmet ve ilmi istediğini bunun için de akıllı, bilge kişilerin yanında olmayı seçtiğini, diğer insanlardan kendini ayırdığını anlatıyor ve bütün bunlar için ak yeleli atım çözülmektedir, diyor. Eski dönemlerde ilim tahsili için insanlar, şöhretini duydukları bilginlerin yaşadığı yerlere giderlerdi. Tabii atlarıyla. Şair de atıma bindim ve bilginlerin peşine düştüm, demek istiyor.

Üçüncü dörtlüğün ilk kelimesi DLT'de *biligni* yerine *ulugnı* olarak yazılmıştır. Oysa Arapça çeviride açıkça "ilim" yazmaktadır. Buna göre ilk kelimeyi *biligni* olarak düzelttim. Zaten bağlam da bunu gerektirmektedir. Şair "Ben ilim isterim ve bunu malla da desteklerim." diyor. Yine eski dönemlerde ilim peşinde koşan insanların bu maksatla mal ve mülklerini harcadıklarını biliyoruz. Dördüncü mısra da bunu anlatmaktadır: İlim uğruna at sürülerim, malım mülküm yağmalanır. Üçüncü mısrayı KM açık şekilde çevirmemiş, "Burada, istenen parlak gelecek kastediliyor." demekle yetinmiştir. İlim peşinde olan kişinin "dilek"i elbette parlak bir bilgin olmaktır. Üçüncü mısrada kelime kelime "Dileği bulurum, dileğe erişirim." deniliyor. Ancak DLT'de *bulmak* fiilinin geniş zamanı *bul-ur* şeklinde yapılmaktadır. *Bul-ar*, daha sonraki dönemlerin geniş zamanıdır. Belki de istinsah döneminin (1266 tarihi) bir yansıması söz konusudur. Burada, geniş zamanı *bula-r* şeklinde olan *bulamak* fiili de düşünülebilir. *Bulamak* fiiline KM "buğu üzerinde pişirmek" anlamını vermiştir. Böyle düşünürsek "Dileği pişiririm, yani olgunlaştırırım." anlamı da çıkabilir.

* * *

Şiir, 3+3=6'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır. Bağlantı mısraları 4+3=7'lidir.[73]

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *ü(ö)g*, 2: *ḍr (rd)*, 3: *l*. *-(A)r men, -dIm / -dUm* ekleri rediftir. İkinci dörtlüğün ilk mısraında kafiye açık biçimde görülmemekle birlikte rediften önceki *rd* seslerini diğer mısralardaki *ḍr* ile kafiye saymakta bence beis yoktur. DLT'de birkaç örneği daha bulunan bu tür kafiyeye "göçüşmeli kafiye" demek mümkündür. İlk iki dörtlüğün bağlantı mısralarında sadece redif (*lInUr*) vardır. Ancak üçüncü dörtlükte *-nür* redifinden önceki ek farklıdır ve diğer iki dörtlükle kafiye oluşturmaktadır.

Üç dörtlüğün de ilk üç mısralarında görülen benzer söz dizimleri (nesne – yüklem) de şiire ahenk katan önemli bir unsurdur.

73 Tekin, şiirin *feûlün feûlün*, son mısraların *fâilâtün fâilün* (Eserde dizgi hatası veya dalgınlıkla *fâilâtün fâilâtün* çıkmış.) kalıbıyla yazıldığını belirtir (Tekin 1989: 156). Öte yandan Stebleva'yı eleştirirken bir şiirin iki ayrı aruz kalıbıyla yazılamayacağını, bunun "garip bir iddia" olduğunu yazar (Tekin 1989: 29-30, 34).

HİKMET

Küçendi bilekim,	Ağırlaştı bileğim,
Yagudı tilekim,	Yaklaştı dileğim,
Telindi biligim,	Açıldı biliğim,
Tegrüp aŋar çertilür. (341/275)	Oldum ama ömür biter.

Şiir hayli yoğundur. Bunun için KM'nin açıklamasını veriyorum: "Bileğim bana ağır gelmeye başladı ve çok hikmet yazdığım için bana yük oldu. Şimdi ilimde muradıma ermek üzereyken göğsümdeki hikmet pınarları delindi. Zaman beni tam bu noktaya getirince ömrüm de artık tükeniyor."

Dörtlükte, kalemiyle sürekli bir şeyler, hikmetler yazan yaşlanmış bir bilgin anlatılmaktadır. Artık dileğine ermiş, olgun bir bilgin olmuş, bilgi ve hikmetlerini insanlara dağıtacak duruma gelmiştir ama ne yazık ki ömrü de sona yaklaşmıştır.

KM'nin açıklamaları, şiirin DLT'de verilmeyen diğer parçalarını da bildiğini gösteriyor. Bu dörtlüğü de belki yukarıdaki şiir içinde değerlendirmek gerekiyor. Fakat *çertilür*, yukarıdaki koşma kafiye ve rediflerine (*türlünür, yazlınur, üplenür*) pek uymuyor. Bu dörtlükteki söz dizimi de farklıdır.

* * *

Şiir, 3+3=6'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır. Son mısra 4+3=7'lidir.

Kafiye sesleri *lek (lig)*'dir. Burada da benzer seslerin (*k-g*) kafiye yapılabildiğini görüyoruz. İyelik ekleri ise rediftir.

İlk üç mısradaki söz dizimi benzerliği de (yüklem – nesne) ahenk unsuru olarak değerlendirilmelidir.

ESKİ BİLGİNLERİ HATIRLAMAK

Erdi oza erenler,	Ne erler vardı eskiden, ne yiğitler,
Erdem begi, bilig tāg;	Erdemli, bilgileri dağ gibi yüce;
Aydı üküş ögütler,	Söylemişlerdi nice nice öğütler,
Köŋlüm bolur aŋar sag. (57/43)	Gönlüm arınır onları yad edince.

Şair eski devirlerin bilginlerini hatırlayarak "Eski zamanlarda ilim ve hikmetleri dağ yüceliğinde olan erdem sahibi adamlar vardı. Öğüt verici çok şeyler söylediler. Onları yad edince gönül arınır." diyor.

* * *

Kafiye şeması dolayısıyla şiir, beyit olarak da düşünülebilir. Ancak yazmada dört mısraın arasına da kırmızı nokta konmuştur. Dörtlük, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır; üçüncü mısra 2+5 duraklıdır.

Kafiye şeması, x a x a'dır. Birinci mısra ile üçüncü mısrada *-ler* redifi bulunmaktadır. Kafiye sesleri ise *ag*'dır.

GERÇEKÇİ OLMAK

Kardunı yinçü sakınmaŋ,	Buz parçasını inci sanmayın,
Tuzgunı mançu sizinmeŋ,	Armağan aşı mançu sanmayın,
Bulmaduk nēŋke sewinmeŋ,	Bulunmayan şeye sevinmeyin,
Bilgeler anı yirer. (211/181)	Bilge kimseler bunları yerer.

Dörtlüğü tam anlayabilmek için KM'nin *kardu, tuzgu, mançu* kelimelerine verdiği anlamları kaydedelim.

Kardu: Zemheride suyun üzerinde yüzen fındık büyüklüğünde buz taneleri.

Tuzgu: Yoldan geçen tanıdık ve akrabalara armağan olarak çıkarılan yemek.

Mançu: Sadece hüner ve san'at sahiplerine verilen ücret.

Şiirde işte bu somut nesneler üzerinden gerçekçi olmak gerektiği vurgulanıyor. Üçüncü mısrada da bulmadığınız yani henüz elinize geçmemiş olan şeye de sevinmeyin, deniliyor. Bilge kimseler bu gibi gerçekçi olmayan durumları hoş görmezlermiş.

* * *

Şiirin ölçüsü karışıktır. İlk iki mısra 3+5=8'li, üçüncü mısra 5+3=8'li hece ölçüsüyle, son mısra ise 3+4=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Şiirde ahenk *-nmAŋ* redifiyle ve bir de redifin bulunduğu kelimelerden önce gelen ve bence bir tür kafiye sayılması gereken *nçU* sesleriyle sağlanmıştır. Tekin, mısra sonu kelimelerinin üçünün de başında bulunan *s* sesini de "bir tür baş uyak" saymaktadır (Tekin 1989: 130). İlk iki mısradaki söz dizimi benzerliği de ahengi sağlayan unsurlardandır.

GÜVEN VE İYİLİK

Yāy körkiŋe ınanma,	Bahar güzelliğine inanma,
Suwlar üze tayanma,	Suların üzerine dayanma,
Esizlikig anunma,	Kötülük için hazırlanma,
Tılda çıkar eḍgü söz! (515/414)	Güzel sözler çıkar dilinden!

Yāy kelimesi aslında "yaz" demektir; ancak DLT'de birkaç yerde "ilkbahar" anlamında da kullanılmıştır. KM ilk iki mısrayı biraz genişçe açıklamıştır. Şöyle diyor: "Baharın çiçeklerinden ve onların renklerinin güzelliğinden hayır bekleme ve onu bekleyip güvenme. Su üzerine dayanma. Çünkü dünyanın nimetlerine ve baharın esintisine güvenen, suya dayanan gibidir." KM "*eḍgü söz*"ü de "insanları razı edecek güzel sözler" olarak açıklamıştır.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.[74]

Dörtlükteki kafiye sesleri *(a)n*'dır. *-ma* rediftir; dönüşlülük eki olan *n*'leri de redif saymak mümkündür.

6. AŞK VE SEVDA

AŞK VE AYRILIK

Üḍig mini komıttı,	Coşturdu beni sevgi,
Sakınç maŋa yomıttı,	Bende toplandı kaygı,
Köŋlüm aŋar emitti,	Gönlüm ona yöneldi,
Yüzüm meniŋ sargarur. (47/32)	Yüzüm benim sararır.
Köŋlüm aŋar kaynayu,	Gönlüm ona kaynayıverdi,
İçtin aŋar oynayu,	Evde onunla oynaşıp durdu,
Keldi maŋa boynayu,	Geldi bana, boynunu gerdi,
Oynap mini argurur. (120/107)	Oynayıp beni yordurur.

74 Tekin bu dörtlüğün de iki ayrı aruz kalıbıyla yazıldığını söyler: *müstef'ilün feûlün*, son mısra *müstef'ilün fâilün* (Tekin 1989: 136).

Kördi meni emleyü,	Gördü beni, emledi,[75]
Baktı maŋa imleyü,	Baktı bana, imledi,[76]
Kaldım köŋül tumlıyu,	Kalakaldım buz gibi,
Kaḏgu meni torgurur. (573/472)	Kaygı beni bitirir.
Bardı közüm yarukı,	Gözümün ışığı gitti,
Aldı özüm konukı,	Gidişi ruhumu kabzetti,
Kanda erinç kanı kı,	Nerdedir nerde ah şimdi
Emdi üdın oḏgurur. (35/21)	Uykudan beni uyandırır.

Âşık, sevgilisine duyduğu özlem ve sevgiden dolayı coşmuş, heyecanlanmıştır; gönlü ona doğru yönelmiştir, onunla birlikte olmak istemektedir. Fakat birlikte değildir ve bundan dolayı keder ruhunu kaplamış, kaygı âdeta âşığın bedeninde toplanmıştır. Bu yüzden de benzi sararmaktadır.

Daha sonra âşık sevgilisiyle bir araya gelir. Evin içinde onunla oynaşırlar. Oynaşmak âşığı coşturmuştur, gönlü kaynamaktadır. Sevgili boyun gererek, kibirli bir eda ile âşığın üzerine gelmektedir. Sevgilinin âşıkla bu kadar oynaması âşığı yormuştur.

Aslında sevgilinin görüp gelmesi, hatta bakışı, âşığın tedavi olmasına yetmiştir. Fakat sevgili nazlıdır, kalıcı değildir. Bakışıyla âşığa işmar etmiş ve gitmiştir. Zavallı âşığın gönlü buz gibi soğumuş, öylece kalakalmıştır. Sevgilinin gidişinin verdiği kaygı onu bitirmektedir.

Sevgilinin gidişiyle âşığın gözünün ışığı da artık gitmiştir. Sevgili giderken sanki onun özündeki konuğu yani ruhunu da alıp götürmüştür. Şimdi âşık "Sevgilim neredlast!" diye ah etmekte, "Burada olmalı, beni uyandırmalıydı." diye iç geçirmektedir.

* * *

Şiir 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Duraklar çoğunlukla 2+5'tir. Birinci dörtlüğün dördüncü, ikinci dörtlüğün üçüncü, üçüncü dörtlüğün birinci ve ikinci, son dörtlüğün üçüncü mısraları 4+3 duraklıdır.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *mlt*, 2: *yna*, 3: *m*, 4: *(u)k*; bağlantı mısraı: *r*, *gr*. Redif olarak *-tI*, *-yu*, *-leyü/-lıyu* ekleri kullanılmıştır.

İlk dörtlükte *mlt* olarak belirlediğim seslerden *t*, ettirgenlik eki sayılabilir. Ancak DLT'de *komı-* fiilinin bulunmasına karşılık *yom(ı)-*, *em(i)-* fiilleri yoktur. Son dörtlüğün ilk iki mısraındaki *uk* kafiyesi, redif olan *ı* sesiyle birlikte üçüncü

75 Tedavi etti.
76 İşaret etti.

mısradaki *kanı kı* kelimeleriyle kafiye oluşturmuştur. Bağlantı mısralarındaki *r* sesi sadece ikinci ve üçüncü dörtlükte kafiye oluşturmaktadır, son dörtlükte bu kafiye sesi yoktur. Ancak ilk dörtlükteki *gar* sesleri ettirgenlik eki değildir. *Oḍgur-* fiilindeki *-gur* da köken olarak ettirgenlik eki olsa bile o dönemde bu konuda bir bilginin olamayacağı açıktır. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü dörtlüklerde birbirleriyle redif oluşturan *gur* sesleri, ilk ve son dörtlüklerdeki *gar, gur* sesleriyle kafiye oluşturur.

Çok sık kullanılan *ŋ* aliterasyonu ile son dörtlükte bulunan *közüm – özüm* kelimelerindeki ses tekrarları şiire güçlü bir ahenk katmaktadır. Özellikle *ŋ* sesinin, şiirin anlattıklarına uygunluğu dikkati çekmektedir.

SEVGİLİNİN TASVİRİ

Yelwin anıŋ közi,	Büyülüdür gözü,
Yelgin anıŋ ȫzi,	Bir yolcudur özü,
Tōlun āyın yǖzi,	Dolunaydır yüzü,
Yardı meniŋ yürek. (458/362)	Yardı yüreğimi.

KM'nin açıklaması şöyledir: "Sevgilisini niteleyerek diyor ki: Onun gözü büyülüdür; onunla avlar. Kendisi ise yolcudur. Yüzü dolunay gibidir. O bana bir göz attı ve onunla kalbimi yardı."

* * *

Şiir 6'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır. Üçüncü mısra dışındaki mısralar 2+4 duraklıdır.

Kafiye sesi *z*'dir. *y, l, a, n, ŋ* aliterasyonları ve özellikle ilk iki mısrada bunların dikey bir paralellik göstermesi şiire güçlü bir ahenk katmaktadır.

SEVGİLİYE YALVARIŞ

Bīriŋ maŋa sözkiye,	Bana bir kelimecik söyle,
Meŋlig kara tuzkıya,	Ey güzel, ey benleri kara!
Yelwin tutar közkiye,	Tutuldum büyülü gözlere,
Muŋum meniŋ biliŋ e! (601/493)	Benim derdimi de bilsene!

KM'nin açıklaması: "Diyor ki: Bir hazırlık yap ve bana bir sözcük söyle! Ey kara benli! Ey av tutan büyülü gözlere sahip güzel! Benim bu aşkla neler çektiğimi de bil!"

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye sesi *z*'dir. *-kIyA* küçültme ekinin oluşturduğu redif ve *ŋ* aliterasyonu şiirin ahengini güçlendirmektedir.

GÜZELE YALVARIŞ

İkledi meniŋ adak,	Üzerine bastım aman,
Körmeḍip ogrı tuzak,	Gizli tuzağı görmeden,
İgledim andın, uzak,	Hastalandım uzun zaman,
Emlegil emdi, tuzak! (191/163)	Ey güzel, em ol yarama!

Sevgili âşığa tuzak kurmuştur. Dörtlükte tuzak, yerin altına gömülmüş somut bir araç olarak ifade edilmiştir. Âşık da o tuzağı görmemiş ve üstüne basmıştır. Ondan dolayı, yani sevgilinin kurduğu tuzağa düşmekten dolayı âşık uzun süren bir hastalığa (aşk hastalığına) yakalanmıştır. Şimdi sevgilinin gelip kendisini tedavi etmesi için yalvarmaktadır. Hastalığın tedavisi ancak sevgiliye kavuşmakla mümkündür.

* * *

Şiir 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. İlk iki mısra 3+4, son iki mısra 5+2 duraklıdır. Dörtlüğün kafiye şeması aaaa'dır.

Kafiye sesleri *zak*'tır. *Adak* kelimesindeki *d (ḍ)* de o dönemde peltek *z* gibi okunmaktaydı. İlk *tuzak* sözü bildiğimiz anlamda, ikinci *tuzak* sözü "güzel" anlamındadır; dolayısıyla ikinci mısra ile dördüncü mısra arasında cinaslı kafiye bulunmaktadır. *İkledi – igledim, emlegil – emdi* kelimeleri arasındaki ses benzerlikleri de dikkat çekicidir.

SEVGİLİNİN HAYALİ

Bulnar mini öles köz,	Mest eder beni baygın gözler,
Kara meŋiz, kızıl yüz,	O kara benler, kızıl yüzler,
Andın tamar tükel tüz,	Bütün güzellik ondan damlar,
Bulnap yana ol kaçar. (42/28)	Mest edip beni yine kaçar.
Awlap meni koymaŋız,	Avlayıp beni koymayın,
Ayık ayıp kaymaŋız,	Sözler verip de caymayın,
Akar közüm uş teŋiz,	Gözüm yaşı denizleyin,
Tegre yöre kuş uçar. (289/246)	Çevresinde kuşlar uçar.
Yıglap uḏu artadım,[77]	Ağlayıp ardından kötüleştim,
Bagrım başın kartadım,	Yüreğimin yarasını deştim,
Kaçmış kutug irtedim,	Kaçmış bahtın peşine düştüm,
Yagmur kibi[78] **kan saçar.** (139/122)	Gözüm yağmur gibi kan saçar.
Yüknüp maŋa imledi,	Eğilip bana göz etti,
Közüm yāşın yamladı,	Gözümdeki yaşlar gitti,
Bagrım bāşın emledi,	Gönül yaramı sağalttı,
Elgin bolup ol keçer. (479/383)	Yolcudur o, gelip geçer.

KM, *öles köz* için "baygın bakan göz. Sarhoş gözü gibidir." açıklamasını yaptıktan sonra ilk dörtlüğü örnek olarak verir. Demek ki sevgilinin gözü sarhoşların gözü gibi baygın bakmakta imiş. Yine KM, *kızıl yüz* sözlerini "parlak yüz" olarak Arapçaya çeviriyor. Demek ki sevgilinin parlak bir yüzü ve kara benleri varmış. Ve sanki sevgilinin yanaklarından güzellik damlamakta imiş. Şair, son mısrada sevgilisi için "Beni kendimden geçirir. Beni mest ettikten sonra da kaçar." diyor.

Sevgilisi gitmiştir; şimdi şair yalvarmaktadır: Beni avladıktan sonra ne olur bırakıp gitme. Söz vermiştin, ne olur sözünden cayma. Bak, gözyaşlarım deniz olmuş akıyor. KM'nin burada da bir açıklaması var: "Denize benzetmesinin sebebi gözyaşında tuz olmasıdır." Şair devam ediyor: Bak, kuşlar gözyaşımın çevresinde uçuşmakta, dönüp durmaktadırlar. Burada da deniz üstünde uçuşan martılar göz önünde canlanıyor.

---

77 Metinde irtedim.

78 Metinde küni / köni.

Kendisini terk etmiş olan sevgilisinin ardından şair yakınmaya devam ediyor: Vücudum bozuluncaya, hasta oluncaya kadar ağladım. İyileşmiş olan yüreğimin yarasını yeniden kaşıyıp deştim. Talihim kaçıp gitmiş, onu arayıp durdum. Gözlerimden kanlar yağmur gibi saçılmaktadır.

Şair ıstırap içindedir. Ağlamaktan gözleri buğulanmıştır; hayal görmektedir. Gözlerinin önünden sevgilisinin hayali geçmektedir. Ve hayal eğilip ona selam vermekte, âdeta gel diye işaret etmektedir. Sevgilinin hayali bile âşığın gözyaşlarını dindirmiş, gözlerindeki çer çöpü temizlemiş, yüreğinin yarasını iyileştirmiştir. Fakat heyhat! O bir hayal, bir yolcudur; işte gelmiş ve geçip gitmiştir.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *z*, 2: *y*, *ŋIz*, 3: *rtA*, 4: *m*; bağlantı mısraı: *ç*. İkinci dörtlüğün ilk iki mısraında *y*, kafiye sesi, *ma-ŋız* rediftir. Ancak bu mısralardaki *ŋız* redif sesleri, üçüncü mısradaki *teŋiz* kelimesinin *ŋiz* hecesiyle kafiyelenmiştir. İlk dörtlükteki *m*, *l*, *t*, ikinci dörtlükteki *a* aliterasyonları da ahengi artırır. Son dörtlükte *yāşın*, *bāşın* kelimeleri âdeta ikinci bir kafiye oluşturur.

DEDİM – DEDİ

Aydım aŋar: Sewük!	"Ey sevgili!" dedim ona,
Bizni tapa nēlük	"Nasıl geldin bizden yana"
Keçtiŋ yazı kerik;	"Geçerek yazı yayla;"
Kırlar eḍiz beḍük? (59/45)	"Dağlar yüce, dağlar yüksek?"
Aydı seniŋ uḍu	Dedi ki senin izince
Emgek telim īḍu,	O kadar çektim ki çile,
Yumşar katıg öḍü;	Yumşadı sert dağlar bile;
Köŋlüm saŋa yügrük. (68/54)	Gönlüm sana yel yepelek.

Âşık sevgilisinin hayalini görüyor ve ona sesleniyor: "Ey sevgili! Bu engin ovaları, yaylaları, yüce dağları nasıl aşıp da bize doğru gelebildin?"

Hayal cevap veriyor: "Senin ardından koşarak o kadar sıkıntı, o kadar çile çektim ki o katı dağlar bile yumuşadı. Benim çektiğim sıkıntı yanında dağların

katılığının sözü bile olmaz. Gönlüm sana doğru yel yepelek koştu ve öylece geldim işte."

* * *

Şiir, "dedim – dedi" tarznın ilk örneklerindendir. 6'lı hece ölçüsüyle yazılmıştır. Kafiye sesleri ilk dörtlükte *(ü)k*, ikinci dörtlükte *ḍU*'dur. Bağlantı mısraları da *ük* sesleriyle kafiyelenmiştir.

7. İNSAN İLİŞKİLERİ

KALIN / BAŞLIK

Birdim saŋa kalıŋ,	Verdim sana kalın,
Emdi munı alıŋ!	İşte bunu alın!
Emgek meniŋ biliŋ!	Emeğimi bilin!
Ugrar tüŋür bargalı. (607/498)	Dünür uğrar gitmek için.

Dörtlükte güveyi ile kaynata arasındaki bir konuşma aktarılmaktadır. Önce güveyi konuşuyor ve şöyle diyor: Size başlık verdim, şimdi bunu alın! Alın ama bu malı biriktirmek için ne kadar emek harcadığımı ve neler çektiğimi de bilin! Bunu üzerine kaynata şu cevabı veriyor: Kaynata gitmeye hazırlanmıştır ve gitmek üzeredir.

Yazma 603'te "tüŋür" kelimesine KM "Kadının yakınları. Bunlar da kardeşler, baba ve annedir." karşılığını vermiştir. Dolayısıyla son mısrada "dünür, gitmek için uğrar." denilirken, istenen kızın babası yani kaynata kastedilmektedir. Güveyin biraz da küstahça ifadesine karşı kaynata "Haydi bana eyvallah!" demektedir.

* * *

Şiirin ilk üç mısraı, 4+2=6'lı, son mısraı 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. İkinci ve üçüncü mısralarda kafiye sesi *l*'dir. İlk mısradaki *kalıŋ* kelimesinin *lıŋ* hecesi, sonraki mısraların kafiye sesi ve redifiyle kafiye oluşturmuştur. Şiirde *m, n, ŋ* aliterasyonu da vardır.

HİLEKÂR ORTAK

Ortuk bolup bilişdi,	Ortak oldu, tanıştı,
Meniŋ tawar satışdı,	Mallarımı satıştı,[79]
Biste bile yaraştı,	Biste[80] ile anlaştı,
Kizlep tutar tayımı. (474/379)	Gizliyor benim tayımı.
Tüŋür kaḍın boluştı,	Dünür kayın anlaştı,
Kırkın takı koluştı,	Kız aldı, kız verişti,
Emdi tışım kamaştı,	Şimdi dişim kamaştı,
Altı Turumtayımı. (323/263)	Aldı Turumtay'ımı.
Yarag bulup yaguşdı,	Yanaşıp fırsat buldu,
Ortuklukın söküşdi,	Ortaklıktan ayrıldı,
Kulun kapup ketişdi,	Tayımı kapıp çaldı,
Sürdi meniŋ kōyumı. (314/258)	Sürdü koyunlarımı.
Toḍgurmadı ıtımnı,	Doyurmadı itimi,
Torgurgalır atımnı,	Zayıflattı atımı,
Sürdi meniŋ kutumnı,	Kovdu benim bahtımı,
Kāz takı kordayımı. (355/283)	Kazlarımı, kuğumu.
Aydım aŋar sawulma,	Yönelme dedim ona,
Kulbak uḍu yuwulma!	Düşme Kulbak ardına!
Yuwga suwun suwalma!	Sığ sularla sulanma!
Kaptı meniŋ Kayımı. (478/382)	Çaldı benim Kay'ımı.
Nelük aŋar biliştim,	Ne diye onu bildim,
Kuçşup takı kawuştum,	Kucaklaşıp dost oldum,
Tüzünlükin kayıştım?	Yumşaklıkla göz yumdum?
Alktı meniŋ yāyımı. (527/428)	Mahvetti benim yazımı.
Kelse saŋa yolgıra,	Sana rastlarsa eğer,
Ūḍun anı oḍgur a!	Uykudan onu uyar!
Barsun naru kaḍgura,	Üzülsün üzüldüğü kadar,
Sattı meniŋ ayımı. (363/288)	Sattı benim ayımı.

79 Mallarımı satmada yardım etti.

80 *Biste* ve şiirdeki diğer terimlerle özel isimler için aşağıdaki açıklamaya bk.

Şiir zengin bir tüccarın ağzından yazılmıştır. Tüccarın çeşitli ticaret malları, koyun sürüleri, atları, köleleri vardır. Bölgeler arası ticaret yapmakta, mallarını bisteler aracılığıyla satmaktadır. KM, ilk dörtlüğün anlamını verirken *biste* terimini açıklar: "Tüccarı ağırlayanın adıdır. Tüccar onun evine iner; o da (biste) malını satar ve koyunlarını toplar; kaldığı sürece onu ağırlar. Misafirin gitme zamanında her yirmi koyundan bir koyun alır. Bu, Toxsı, Yağma, Çigil âdetidir." Zengin tüccarın bir de ortağı vardır. Üstelik ona kız vermiş ve ondan kız almıştır.

Zengin tüccar hilekâr ortağından şikâyet edip şöyle diyor: Benimle tanıştı ve ortak oldu. Mallarımı satmada bana yardım etti. Fakat adam hilekâr çıktı; evine indiğim biste ile anlaştı ve benim tay(lar)ımı sakladı.

İkinci dörtlükte tüccar ile ortağının dünür – kayın oldukları anlatılmaktadır. Zengin tüccar şöyle diyor: O benden kız istedi, ben ondan kız istedim; böylece dünür ve kayın olduk. Fakat hilekâr ortak benim Turumtay adlı kölemi alıp gitti. Bu yüzden dişim kamaştı. "Diş kamaşmak", "aldatılmaktan dolayı canı sıkılmak" anlamında bir deyim olmalıdır.

Hilekâr ortak bir fırsat bulup önce bana yanaştı. Sonra da ortaklığı bozdu. Birlikte kazandığımız malların bir kısmını sakladı. Tayımı çaldığı gibi koyunlarımı da önüne katıp gitti.

Ava gideceği zaman atımı, köpeğimi, av kuşlarımı ona ödünç verdim. Fakat adam hiçbir şey yakalayamadığı gibi av köpeklerimi de doyurmadı. Atım da zayıflıktan neredeyse ölecekti. Bu ortak, kazlarımı, kuğularımı, her şeyimi sürüp kovduğu gibi benim talihimi de kovdu. KM, bu dörtlüğün açıklamasında "bir avcıyı niteleyerek" demekte ve bundan, sanki hilekâr ortaktan değil de başka birinden söz ediliyormuş gibi bir anlam çıkmaktadır. Fakat vezin ve kafiye diğer dörtlüklerle aynı olduğu için DLT'deki şiirleri bir araya getiren çalışmalarda bu dörtlük de aynı şiir içine alınmaktadır. Avcı ile hilekâr ortağın aynı kişi olması akla yakındır. Eğer böyleyse zengin tüccar, av hayvanlarını da zaman zaman ortağına ödünç veriyor demektir.

Hilekâr ortağın Kulbak adlı bir dostu vardır. Zengin tüccar, Kulbak'ın güvenilmez biri olduğunu bilmekte ve ortağını uyarmaktadır. Şöyle yakınıyor: Ona "Şu Kulbak adlı adama meyletme, onun peşine düşüp yuvarlanma, aslı olmayan su ile sulanma." dediğim hâlde beni dinlemedi, Kulbak'a uydu ve benim Kay kabilesinden getirilmiş olan kölemi çaldı. "Yufka su ile sulanmak" bir deyim olmalı. KM "yuwga" kelimesini "aslı olmayan" diye tercüme etmiş. Sığ ve çok zayıf dereler veya su birikintileri kastediliyor olmalı. Deyim olarak "güvenilmez insanlarla dostluk etmek" anlamı var.

Zengin tüccar nihayet pişmanlığını dile getirmekte ve hilekâr adamla tanışmasına lanet okumaktadır: Ne diye bu adamla tanıştım, tanıştığım güne lanet! Ne diye onunla kucaklaşıp yakınlaştım. Üstelik onun kusurlarını görmedim ve yumuşak davranıp onu hep kayırdım. Sonunda yazın yapacağım tatilimi bu adam mahvetti.

Zengin tüccar pişman olmakla hızını alamıyor ve bir arkadaşına da seslenerek hilekâr adamla karşılaşırsa ne yapacağını da söylüyor: Onu gaflet uykusundan uyandır ve yaptığı kötülükleri ona anlat. Anlat ki biraz vicdanı varsa yaptıklarından dolayı üzülsün ve üzüntü içinde def olup gitsin. O herif benim aya benzeyen hizmetçimi de satmıştır.

* * *

Şiir, 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. Bağlantı mısraları, dördüncü dörtlük hariç 2+5 duraklıdır; dördüncü dörtlüğün bağlantı mısraı ise 3+4 duraklıdır.

Kafiye sesleri: 2. dörtlük: *l*, 4: *t*, 5: *w*, 7: *gra*; bağlantı mısraı: *y*, üçüncü dörtlük hariç *ay*. 1, 3 ve 6. dörtlüklerde sadece redif vardır. O dönemde şairin *ş*'leri ek gibi algılamamış olduğu da düşünülebilir; böyle olunca bu dörtlüklerdeki *ş* sesini kafiye saymak mümkündür. 3, 5, 6, 7. dörlüklerin bağlantı mısralarında görülen söz dizimi benzerliği de şiirin ahenk unsurlarındandır.

VEFASIZ GENÇ

Kança bardıŋ ay ogul?	Ey oğul, ne diye gittin?
Erdiŋ mende inç amul.	Burda huzur içindeydin.
Attın emdi sen tüŋül!	Ümidini kes artık attan!
Kıldıŋ erse kılmagu. (50/35)	Yapılmayacak işi ettin.
Bardıŋ, nelük aymadıŋ,	Gittin, ne diye sormadın,
Kirü körüp kaymadıŋ,	Dönüp ilgi göstermedin,
Köŋül berü yaymadıŋ?	Gönlünü bize vermedin?
Bolduŋ erinç bolmagu. (553/456)	Olmayacak durumda oldun.

KM'nin açıklaması şöyledir: "Eskiden yanında bulunan, sonra atını bırakarak kendisini terk eden, tekrar gelip atını isteyen çocuğu, sözünden çıktığı için atı geri vermeyi reddederek azarlıyor ve şöyle diyor: Benim yanımda selamet ve

sükûnet içinde, iyi durumda ve endişesiz idin; niçin bana yüz çevirdin?" Üçüncü mısraın anlamı açıklamanın baş kısmına gizlenmiş ve son mısraın anlamı verilmemiş gibidir. Şiirde gence "Artık attan ümidini kes, çünkü sen yapılmaması gereken işi yapıp bizi terk ettin." denmektedir.

Adam genci azarlamaya devam ediyor: Niçin bize hiçbir şey söylemeden ve sormadan gittin? Üstelik arkanı dönüp bakmadın bile. Bizim yanımızda bu kadar durduğun, rahat ve huzur içinde olduğun hâlde bize hiç gönül vermedin. İşte şimdi olmaman gereken bir duruma düştün.

* * *

Şiir, 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır. İkinci dörtlüğün birinci ve üçüncü mısraları 2+5, şiirin diğer mısraları 4+3 duraklıdır.

Kafiye sesleri: 1. dörtlük: *Ul,* 2: *ay*; bağlantı mısraı: *l. -madıŋ* ve *-magu* ekleri rediftir. İlk dörtlükte *n, ŋ, m*, ikinci dörtlükte *k, b* aliterasyonları dikkat çekicidir.

DOSTLUĞUN BOZULMASI

Urunçak alıp yermedi,	Emanet almaktan üzülmedi,
Alımlıg körü armadı,	Alacaklı görmekten bozulmadı,
Adaşlık üze turmadı,	Dostlukta sebat üzre olmadı,
Kalın eren tirgeşür. (85/76)	Büyük bir ordu toplamaktadır.

Şiirde müttefik olan iki boy beyi anlatılmaktadır. Bunlardan biri ittifakta sebat göstermemiş ve anlaşmayı bozmuştur. Üstelik aldığı emanetlerden dolayı üzülüp mahcup olmadığı gibi alacaklıları görmekten de yorulmamış, bıkıp usanmamıştır. Anlaşıldığına göre ittifak dolayısıyla kendisine bazı emanetler ve borç verilmiştir. Bunlara aldırmadığı gibi şimdi de büyük bir ordu toplamış, müttefikinin üzerine doğru yürümektedir.

* * *

Şiirin ilk üç mısraı 5+3=8'li, son mısraı 4+3=7'li hece ölçüsüyledir.

Kafiye sesi *r*'dir. *-mAdI* eki rediftir.

BEYİTLERLE YAZILMIŞ ŞİİRLER[81]

1. TERKEN KATUN'A ARZ

Terken Katun kutıŋa tegür mindin koşug,
Aygıl siziŋ tapugçı ötnür yaŋı tapug. (189/161)

Tutçı yagar bulıtı altun tamar arıg,
Aksa anıŋ akını kandı meniŋ kanıg. (189/161)

Urmış ajun busugın kılmış anı bālıg,
Em sem aŋar tilenip sizde bulur yakıg. (205/175)

Terken Katun hazretlerine bu şiiri arz et,
De ki sizin kulunuz diler sizden yeni hizmet.

Sürekli yağmada bulutu, som altın damlar,
Aksa onun yağmuru, gönlüm sevinçle dolar.

Kurmuş felek pusuyu, vurmuş ona yarayı,
Yaraya ilaç diledim, sizde buldu devayı.

KM: Sultan Hatun'a benden bir kaside götür ve "kulunuz size yeni bir hizmetle armağan ediliyor" de.

KM: Sultan Hatun'un cömertliğini tasvir ederek diyor ki: Onun cömertlik bulutu som altın yağdırıyor. Eğer onun yağdırdığından üzerime aksa zindeleşir ve sevince doyarım.

KM: Durumunu tasvir ederek diyor ki: Zaman beni mihnet tuzağına düşürdü ve beni yaraladı. Onun için (gönlüm) ilaç istedi ve devayı sende buldu.

* * *

81 Aruzla yazılmış şiirlerdeki manzum aktarmalar bana aittir. KM kısaltmasından sonraki açıklamalar, Kâşgarlı Mahmud'un yaptığı açıklamalardır.

Şair, Terken Katun'a bir koşug (kaside) yazarak ondan kendisi için bir hizmet makamı istiyor. Terken Katun, Karahanlı hükümdarı Tamgaç İbrahim Han'ın veya onun kardeşi İsa Han'ın kızı ve Selçuklu sultanı Melikşah'ın eşidir.[82] Şiir, Selçukluların zirvede olduğu dönemde, Melikşah'ın eşine yazılmış olmasıyla dikkati çekiyor. Karahanlı bir şair, Karahanlı hükümdar sülalesinden olan ve Selçuklu sarayında Melikşah'tan sonra en önemli mevkilerden birini işgal eden imparatoriçeden (DLT: el-ḫâtun el-melike) yarasına merhem olmasını talep ediyor. Bunun için de "yağmur" ve "som altın" benzetmeleriyle onun cömertliğine vurgu yapıyor. Ömer Faruk Akün'e göre bu koşuğun şairi doğrudan doğruya Kâşgarlı Mahmud olabilir (Akün 2002: 14).

Şiirin ilk beyti, *koşug* maddesine örnek olarak verilmiştir. KM *koşug* kelimesine üç karşılık vermiştir: şiir, recez, kasâyid. Beytin anlamını verirken de *koşug* sözünü doğrudan doğruya "kasîde" ile karşılamıştır. Bu karşılıklar Karahanlı döneminde *koşug* kelimesinin anlamlarının ne olduğunun belirlenmesi açısından önemlidir.

* * *

Kaside, aruzun *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûl* ölçüsüyle yazılmıştır. Tekin'in dediği gibi ilk mısradaki vezin bozukluğu, *tegür* ve *mindin* (Tekin'de *mendin*) kelimelerinin yerini değiştirmek suretiyle düzeltilebilir (Tekin 1989: 124). Üçüncü beyitteki bālıg kelimesinde asli uzunluk vardır; KM hem bu sebeple hem de Uygur imlasına uyduğu için uzunluğu elif ile göstermiştir. Ancak KM, uzunlukların kısaldığını birçok kez belirtir; "en doğru ve en fasih" şeklin kısa telaffuz olduğunu ifade eder. Bu bakımdan asli uzunluk taşıyan bālıg sözünün de Karahanlı döneminde daha çok kısa telaffuz edildiğini ve vezni bozmadığını düşünebiliriz.

Kasidenin kafiye şeması *aa / aa / aa* biçimindedir; yani bütün mısralar birbirleriyle kafiyelidir. Kafiye sesleri ilk beyitte *-ug*, diğer beyitlerde *-ıg*'dır. İlk iki beyitte *t* ve *k* sesleriyle aliterasyon yapılmıştır.

82 Terken Katun'un kimliği hk. bk. Hunkan 2007: 341.

2. İYİLİK – ERDEM – ÖĞÜT

İYİ İNSAN OL!

Öç kek kamug kişiniŋ yalŋuk üze alım bil;
Eḍgülüküg ugançа elgiŋ bile telim kıl. (34/20)

Külse kişi yüziŋe körklüg yüzin körüngil;
Yawlak küḍez tılıŋnı, eḍgü sawıg tilengil. (463/367)

Ündep ulug taparu tawrak kelip yügürgil;
Kurgak yılın boḍun kör kanda tüşer, kodı il. (473/379)

Bulmış neŋin sewer sen, akrun aŋar sewingil;
Barmış neŋig sakınma, azrak aŋar öküngil. (602/494)

Kelse kalı katıglıg, erter teyü seringil;
Öḍlek ışın bilip tur, ança aŋar tirengil! (548/448)

Öç, kin, herkesin insanlardan alacağıdır, bil;
Elinin yettiğince çok fazla iyilikler kıl.

Gülse biri yüzüne, güzel yüzle ona görün;
Sıkı tut dilini, iyi söz ara, iyi olsun sözün.

Çağırınca yaşlı biri hemen koşarak gel;
Kıtlık yılında sen de in nereye inerse el (halk).

Elde olan malı seversin, sevinme çok fazla;
Çok pişman olup üzülme elden çıkmış mala.

Gelirse eğer bela, geçer deyip sabret;
Zamanın işlerini bil, sonra ona ayak diret!

KM: Öç, bir borç gibi senden istenir, bunun için ondan sakın ve dikkatli ol; yabancı ve yolculara gücün yettiği kadar iyilik et.

KM: Bir adam senin yüzüne gülerse sen de onu güzel bir yüzle karşıla; dilini sıkı tut; konuşmada ve açıklamada güzel söz ara!

KM: Bir yaşlı seni çağırırsa onun davetine icabet et ve ona koş! Kıtlık yılında kavim nereye iniyor, ona bak ve onlarla in! Yani onlara gelen her felakette onlara uy!

KM: Elde olan malı seviyorsun. Ona yavaş yavaş sevin! Onunla gururlanma! Ola ki senden uzaklaşır. Giden malı umursama ve ona az hayıflan! Çünkü hayıflanmak, onu sana geri döndürmez.

KM: Sana bir bela veya bir şiddet gelirse ona sabret ve "o geçer" de! Zamanın işlerini bil ve her musibetten sonra kendini korkuyla telef etme!

* * *

Şiir, iyilik yapmayı, güler yüzlü, güzel sözlü ve sabırlı olmayı, yaşlılara hizmet etmeyi, mala mülke önem vermemeyi öğütlemektedir. Aruzun *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır.

Şiir mesnevi tarzında yani her beyit kendi içinde kafiyelenmiştir: *aa / bb / cc / çç / dd*. Kafiye sesleri birinci ve üçüncü beyitte *ll*, ikinci ve dördüncü beyitte *n*, beşinci beyitte *rin/ren*'dir. İkinci, dördüncü ve beşinci beyitlerde *-gil* redifi vardır. İlk beyitte *bil / kıl* kafiyelerinden önce *alım* ve *telim* sözleri de kafiyelendirilerek güçlü bir ahenk oluşturulmuştur. Dördüncü beyitte de kafiye sözlerinden önceki dikey ahenk (*akrun aŋar / azrak aŋar*) dikkati çekmektedir. İkinci, dördüncü ve beşinci beyitlere ait mısralarda ilk iki cüzden sonra gelen duraklar da, heceyle yazılmış şiirlerde olduğu gibi ahenk sağlayan unsurlardır. Bu beyitler halk şiirinin 4+3=7'li duraklarına da benzemektedir.

Baştan sona öğütlerle dolu olan bu hikemi şiirde emir kipinin kullanılmış olması son derece tabiidir. Şiir, açık ve somut bir üslupla yazılmıştır. *Körklüg yüz* (güzel yüz), *eḍgü saw* (iyi söz); *yawlak küḍez-* (sıkı korumak), *tawrak kelip yügür-* (hızla koşmak), *akrun sewin-* (gizlice sevinmek), *azrak ökün-* (az pişman olmak) gibi isimleri ve fiilleri niteleyen sıfatlarla zarflar günlük dilin sık kullanılan, sanat ve gösterişten uzak tabii kelimeleridir. Sadece ilk beyitte "öç"ün "borç, alacak" olarak ifade edilmesi, soyut bir benzetme olarak dikkati çekmektedir.

GÜLÜMSE!

Algıl ögüt mindin ogul erdem tile,
Boyda ülug bilge bolup bilgiŋ üle. (37/24)

Külse kişi atma aŋar örter kül e,
Bakkıl aŋar eḍgülükün agzın küle. (77/65; 277/241)

Tegme īwet ışka körüp turgıl ele;
Çakmak çakıp īwse kalı uḍnur yula. (455/358)

Oğul, benden öğüt al, erdem dile,
Boyda ulu bilge ol, bilgini üle.

Sana gülen kişiye atma sıcak kül,
Ona iyilikle bak, gülümse ve gül.

İşe hızla girişme, bir bak, dur hele;
Söner kandil, çakmak çakarsan aceleyle.

KM: Ey oğlum, benden öğüt al ve terbiyeye talip ol ki kavmin büyüğü olasın ve onlara hikmet ve terbiye dağıtasın.

KM (77/65): Birisi sana gülerek gelirse onun yüzüne sıcak kül atma. Ona iyilikle ve güler yüzle bak. (277/241): Bir insanı sana gülüyor görürsen onun yüzüne sıcak kül atma; sen de ona gülümseyerek bak. Bu atasözünde kastedilen şudur: İyiliğe iyilikle karşılık ver.

KM: Bir işe aceleyle gitme; onun girişine bak; dur ki onun nasıl olduğuna karar veresin. Çakmağı yakıp (kandili) aceleyle yakmak isterse aceleden kandil söner.

* * *

Şiir, erdemli ve terbiyeli olmayı, insanlara iyilikle ve güler yüzle bakmayı, acele etmemeyi öğütlemektedir. Aruzun *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. *ūlug* ve *īwet* kelimelerinde bulunan asli uzunluklar vezne

göre kısa hecelere denk gelmektedir. Ben bunu zihaf (aruz hatalarından biri) kabul etmiyorum. Çünkü asli uzunlukların 11. yüzyılda çoğunlukla kısaldığını KM, "doğru ve fasih olanı kısa olandır" diyerek sık sık belirtir. Bu şiirde ayrıca hecenin 4+4+4 durakları da sezilmektedir.

Kafiye şeması *aa / aa / aa'* dır. Kafiye sesleri *IlA / UlA*'dır. İkinci beyitte cinaslı kafiye vardır: *kül e* (kül ey!) / *küle* (gülerek). Birinci beyitte *g, b, m, n*; ikinci beyitte *k*; üçüncü beyitte *t, k* seslerinin aliterasyonu dikkati çekmektedir.

Tekin son mısraın *Çakmak çakıp iwse yula udnur* (İnsan acele ile çakmak çakarsa alev söner) şeklinde bir atasözü olabileceğini belirtir (Tekin 1989: 128). Kâşgarlı Mahmud da ikinci beyti "atasözü" olarak anmıştır. Demek ki bu şiirde bir veya iki kez irsâl-i mesel sanatı yapılmıştır.

GÜÇ BOZMASIN SENİ!

Uluglukug bulsa sen edgü kılın;
Bulgıl kişig begler katın yaxşı ūlan. (44/30)

Ululuk bulunca huyunu güzel kıl;
İnsanla bey arasında iyi aracı ol.

KM: "Güç ve saltanat bulduğun zaman huyunu güzelleştir. İnsanların işlerini beylere iyi bir şekilde getirerek hayırlı aracı ol."

* * *

Şiirde, daha 11. yüzyılda, bir tür güç zehirlenmesi kavramına temas edilmesi ilgi çekicidir. İkinci mısradaki arabuluculuk da modern zamanlarda süregelen bir kavramdır.

Beyit, *müstef'ilün müstef'ilün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. *Kılın* ve *ūlan* kelimelerindeki *l* ve *n* sesleri ile kafiye yapılmıştır. Çatı eki olan *n* sesi redif de kabul edilebilir. *Ūlan*'daki asli uzunluk burada da kısa heceye denk gelmektedir. Şiirde *l, g* seslerinin aliterasyonu vardır.

MAĞRUR OLMA!

Erdem tile ögrenipen bolma küwez;
Erdemsizin ögünse eŋmegüde eŋer. (131/115)

Erdem dile, öğrenip de mağrur olma;
Erdemsiz övünse, sınavda şaşırır.

KM: Hikmet ve ilmi iste ve onu öğren; öğrenmekte kibir göstermе. Öğrenmeden edep ve hikmet iddia eden kimse imtihan sırasında şaşırır.

* * *

Karahanlı döneminde erdem kelimesinin "marifet, hüner, bilgi, hikmet, fazilet, edep" gibi çeşitli anlamları vardır. Burada daha çok ilim ve edep anlamında kullanıldığı anlaşılıyor. Çünkü bir "sınav"dan bahsediliyor. Elbette bu "hayat imtihanı"dır ve erdemsiz insanlar bu imtihanda başarılı olamazlar. Hele bir de erdemsiz olduğu hâlde mağrur olup böbürlenirlerse o insanlar, hayatın karşılarına çıkardığı sınavlarda şaşırmaya mahkûm olurlar.

Beyit *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak Tekin'in de belirttiği gibi (Tekin 1989: 138) ikinci mısrada bir hece fazladır. *Eŋmegü* kelimesi *eŋgü* olursa vezin düzelir. Esasen DLT'de *eŋ-* "hayret etmek", *eŋtür-* "hayrete düşürmek" demektir. Bu durumda *-gü* ekiyle yapılacak olan "hayret, şaşırma" anlamındaki bir türevin olumsuz *eŋme-* gövdesinden değil olumlu *eŋ-* kökünden türetilmesi gerekir. Büyük bir ihtimalle *eŋmegü* bir istinsah yanlışıdır.[83]

Beyit, *xa / xa...* şeklinde kafiyelenmiş bir gazele ait olmalıdır.

83 Herhangi bir açıklamada bulunmadan Clauson da kelimenin bozuk (corrupt) olduğunu belirtmiştir (1972: 168).

3. KONUKSEVERLİK – CÖMERTLİK

KONUĞU BEKLETME!

Kelse kalı yarlıg bolup yunçıg üme,
Keldür anuk bolmış aşıg tutma uma. (59/44)

Yoksul, perişan bir konuk gelse eğer,
Bekletme, hazırda olan aşı çıkar.

KM: Sana hâli perişan ve kederli bir misafir gelirse ona hazır yemekleri çıkar; yardımında gecikme.

* * *

Türklerde konukseverlik önemli bir özelliktir. Bu beyitte de Türk'ün bu özelliğine vurgu yapılmakta, konuğun bekletilmemesi gerektiği öğütlenmektedir. Konuğa aş hemen çıkarılmalı, konuk umut içinde bekletilmemelidir.

Beyit *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır.
Beyit *aa* şeklinde kafiyelenmiş olup kafiye sesleri *UmA*'dır.

KONUĞU AĞIRLA!

Koşnı konum ogışka, kılgıl aŋar agırlık;
Artut alıp anungıl, edgü tawar ugurluk. (70/56)

Kelse üme tüşürgil tınsun anıŋ arukluk;
Arpa saman yagutgıl, bulsun atı yarukluk. (423/331)

Kolsa kalı ugrapan birgil takı azukluk;
Kargış kılur ümeler yunçıg körüp konukluk. (140/123)

Akrabalarını, yakınlarını ağırla;
Armağan alınca iyi bir karşılık hazırla.

Gelse konuk içeri al, gitsin ondan yorgunluk;
Arpa saman yaklaştır, bulsun atı aydınlık.

Eğer biri gelip isterse, azık ver ona;
Lanet eder konuklar, kötüyse ağırlama.

KM: Yakınlarına iyilik et ve onları ağırla. Hediye kabul ettiğin zaman güzel bir şeyle karşılığını hazırla.

KM: Sana misafir gelirse onu indir (içeri al) ki dinlensin. Arpa ve saman yaklaştır ki atı dinlenmenin ışığını bulsun (rahatlasın).

KM: Eğer bir misafir senden yiyecek isterse ve onun için sana gelirse ona ver; çünkü ağırlama kötü ise misafir ev sahibine lanet eder.

* * *

Bu şiirde de Türklerin konukseverliğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca Türklerdeki hediyeleşme âdeti de dile getirilmektedir. İkinci beyitte 11. yüzyıldaki hayat tarzını da gözlemlemekteyiz. Konuklar genellikle atlıdır, atlarıyla konukluğa gelmektedirler. Konuk, evde ağırlandığı gibi atı da beslenmeli ve dinlendirilmelidir. Üçüncü beyitten anladığımıza göre konuğun ev sahibinden memnun kalmaması da Türklerde hoş karşılanmaz, hatta uğursuzluk sayılır.

Şiir, *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak üçüncü beytin ilk mısraında *müstef'ilün fâilün müstef'ilün feûlün* ölçüsü kullanılmıştır. Şiirde 7 (4+3) + 7 (4+3) hece durakları da hissedilmektedir. Elbette bu duraklar da şiirin ahengini sağlayan unsurlardandır.

Şiir, *aa / bb / cc* şeklinde kafiyelenmiştir. Kafiye sesleri birinci beyitte *gır/gur*, ikinci beyitte *aruk*, üçüncü beyitte *uk*'tur. Bütün şiirde *-luk* redifi bulunmaktadır. Birinci ve üçüncü beyitlerdeki *k* aliterasyonu dikkati çekmektedir.

ADIM CÖMERTLİK

Kođgıl maŋa akılık bolsun maŋa ayag a!
Iđgıl meni tokışka, yöwgil maŋa ulag a! (520/419)

Bırak ki cömertlik olsun bana lakap ad, ey!
Gönder beni savaşa, ver de bana bir at, ey!

KM: Beni bırak, cömertlik yapayım ki lakabım cömert olsun! Beni savaşa gönder. Burada beni savaşa ulaştıracak bir at ver demek istiyorum.

* * *

Cömertlik kavramı, ad olarak kullanılmasını isteyecek kadar önemli sayılmaktadır. Birinci ve ikinci mısralar arasındaki anlam bağlantısı çok açık değildir. Sanki şair, "önce cömertlik benim adım olsun, sonra da hızlı bir atla savaşa gideyim." demektedir. DLT'de *ulag*, "beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at" anlamındadır. Acaba burada beğ ile cömertlik arasında bir ilgi mi kurulmaktadır? Yoksa savaşta elede edilecek ganimetle cömertlik yapılması mı anlatılmak istenmektedir? Tekin ise cömertliğin "savaşa giden bir erin atına" benzetildiğini yazmaktadır (Tekin 1989: 140).

Beyit, *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye şeması *aa*'dır; kafiye sesleri *ag a*'dır. Ünlem olan *a*'yı redif saymak da mümkündür. Bu beyitte de 7 (4+3) + 7 (4+3) durakları sezilmektedir.

CÖMERT OL, ÜNÜN YAYILSIN!

Bakmas bodun sewügsüz yudkı yuđı saranka;
Kazgan olıç tüzünlük, kalsun çawıŋ yarınka.[84] (391/306)

Körklüg tonug özüŋke, tatlıg aşıg ađınka;
Tutgıl konuk agırlıg, yađsun çawıŋ bođunka. (34/21)

Birmiş seniŋ bil, yalŋuk tapar karınka;
Kalmış tawar ađınnıŋ kirse kara orunka. (543/443)

---

84 Bu beyit DLT'de dörtlük gibi noktalanmıştır.

Yüzü asık, iğrenç olan cimriye bakmaz millet;
Yumuşak huy edin yavrum, kalsın yarına şöhret.

Güzel giyimi kendine, tatlı aşı başkasına;
Konuğu ağır tut, yayılsın ünün halk arasına.

Sana verilen senin, mideye hizmet eder insan;
Kalan mal başkasınındır mezara girdiğin zaman.

KM: Oğluna öğüt vererek diyor ki: Yüzü asık, iğrenç cimriye insanlar iyi bakmaz. Ey oğul, yumuşak huy edin ki adın yarına kalsın.

KM: Güzel elbiseyi kendin giy; lezzetli yemeği başkasına yedir; misafiri ağırla; böylece bunlar ününü insanlar arasında yaysın.

KM: Sana verilen ve yediğin bil ki senindir. Zaten insan karnına hizmet eder. Terkettiği mal da, insan kabre girince başkasının olur.[85]

* * *

Cömertliği öven, cimriliği yeren bu şiirde yumuşak huy ve konukseverlik de öğütlenmektedir. Cömertlik ve insanları doyurmak övülürken güzel elbise giyilmesinin tavsiye edilmesi ilgi çekicidir. Demek ki cömert olunacak ama üste başa, kılık kıyafete de dikkat edilecektir. İnsanın karnına hizmet etmesi de ilgi çekici bir düşüncedir.

Şiir, *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak üçüncü beytin ilk mısraında iki hece eksiktir. Tekin mısraı *Birmiş seniŋ (turur) bil...* şeklinde tamamlamıştır (Tekin 1989: 132).

Kafiye şeması, *aa / aa / aa*'dır. Kafiye sesleri ilk beyitte *aran/arın*, ikinci beyitte *ḍın/ḍun*, üçüncü beyitte *rın/run*'dur. Yönelme hâli eki *-ka* rediftir. Bu şiirde de 7 (4+3) + 7 (4+3) durakları hissedilmektedir.

85 KM bu beyti "mezar" anlamını verdiği *kara orun* maddesine örnek olarak vermiştir. Beytin anlamından sonra *kara orun*'un aslında "karanlık yer" anlamında olduğunu da belirtmiştir.

4. TALİH – BEYLİK

TALİHLİ KUL

Kut kuwıg birse iḏim kulıŋa,
Künde ışı yüksepen yokar agar. (161/140)

Ügür sürüg kōy tewe yundı bile,
Yumurlayu erkenin sūtin sagar. (196/168)

Baht talih verse Tanrı'm kuluna,
Her gün işi yükselip yukarı ağar.

Koyun, deve, at sürülerini
Toparlayıp erkenden süt sağar.

KM: Allah kuluna baht ve talih verirse onun işi her gün yükselir.

KM: Koyun, deve ve at sürülerine sahip olan kimse sütlerini sağmak için onları toplar ve onlardan faydalanır.

* * *

Şiir, Tanrı'nın kut verdiği insanın işlerinin devamlı yükseleceği teması üzerine kurulmuştur. Talihli insan her gün yükselir; sürülerinden devamlı süt sağar. Buradaki sürüleri bir metafor olarak düşünebilir ve beyti talihli insanın elindeki mal ve para devamlı yenilerini getirir, şeklinde yorumlayabiliriz.

İlk beytin vezni *fâilâtün fâilâtün fâilün*, ikinci beytin vezni *mefâilün fâilâtün fâilün*'dür. Birinci beyitte bir hece eksik vardır; eksiklik *(bu) kulıŋa* şeklinde tamamlanabilir.

Şiirin kafiye şeması, *xa / xa*'dır; kafiye sesleri *ag*'dır. Geniş zaman eki *-ar* rediftir.

BEĞ VARLIKLI OLMALI!

Tawar kimniŋ üklise beglik aŋar kergeyür,
Tawarsızın kalıp beg erensizin emgeyür. (182/155)

Mal kimde çoğalırsa beylik ona gerek olur,
Malsız kalan bey, adamsızlıktan, sıkıntı bulur.

KM: Kimin malı çoksa beylikte o tercih edilir. Eli boş kalırsa, bey adam toplamakta zorluk çeker. Çünkü onlar (adamlar) mala tamah ettikleri için onun yanında bulunurlar.

* * *

Beyitte, beğin malının çok olması gerektiği vurgulanmaktadır. Adamlarını besleyemeyen beğ sıkıntı çeker, çünkü adamlar kendisinden uzaklaşır. Buradaki beğ, bugünkü anlamda bir unvan (bey) değildir. Eski Türklerde beğ, "emîr" demektir; DLT'de de "emîr" anlamı verilmiştir. Buna göre beğ, bir boyun veya boylar birliğinin başıdır ve babadan oğula geçer. Dolayısıyla bu beyitte malı çok olanın beğ (emîr) olabileceği gibi bir anlam yoktur; beğ olanın malının çok olması gerektiği beyitte vurgulanmaktadır. Beğ olan kimsenin çeşitli sebeplerle malı mülkü azalabilir; o zaman çevresindeki insanlar ondan uzaklaşır.

Beyit, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Vezni bozan *kimniŋ* kelimesi yazmada sükûnlu mim ile yazılmıştır. Sükûnun sonradan konduğunu düşünürsek kelime *kimiŋ* de okunabilir[86] ve o zaman vezne uygun düşer. İkinci mısrada da *kalıp beg* sözleri vezne uymamaktadır. Eğer bu sözler *kalsa beg* biçiminde düzeltilirse vezne uygun düşer.

Beyit *aa* biçiminde kafiyelenmiştir; kafiye sesleri *ge*'dir; geniş zaman eki *-yür* rediftir. Birinci mısrada *k* aliterasyonu, ikinci mısrada *e* asonansı vardır.

---

86 Kelime Tekin tarafından *kimiŋ* okunmuştur (Tekin 1989: 146).

5. ÖĞÜTLER

BİLGE SÖZÜ UYGULANMALI!

Bilge erig eḍgü tutup sözin işit,
Erḍemini ögrenipen ışka sür e! (215/185)

Bilge eri iyi tutup sözünü işit,
Erdemini öğrenerek tatbik et!

KM: Âlim, akıllı ve bilge kişiyi iyi tut ve sözünü dinle. Onda bulunan edep ve erdemi öğren ve öğrendiklerini kullan.

* * *

Kâşgarlı Mahmud tarafından buradaki *bilge* sözü "âlim, âḳil ve hakîm" olarak Arapçaya çevrilmiştir. Yani Eski Türkçede *bilge*, sadece bilgili demek değildir. Şair, böyle bir kişinin iyi tutulmasını ve sözlerinin dinlenilmesini öğütlüyor. Asıl ilgi çekici olan ise onların sözlerinin dinlenilmekle kalınmayıp uygulanmasını öğütlemesidir. Onların erdemi, yani edep ve hünerleri öğrenilmeli ve hayatta uygulanmalıdır.

Beyit, *fâilâtün fâilâtün fâilâtün* ölçüsüyle yazılmıştır. Beyitte 4+4+4 durakları da sezilmektedir.

Kafiye şeması *xa / xa*... olan bir gazelin parçası olmalıdır. İlk mısradaki *g* aliterasyonu dikkati çekmektedir.

BİLGİ

Oglum ögüt algıl, biligsizlik kiter;
Talkan kimniŋ bolsa aŋar bekmes katar. (221/191)

Bulgak üküş bolsa kaçan bilgiŋ yiter;
Yaŋşak telim sayrap anın tamgak katar. (235/204)

Oğlum, öğüt al, bilgisizliği gider;
Kavutu olan, ona pekmez katar.

Fitne çok olunca bilgin kaybolur;
Yavşak çok saçmalarsa damak kurur.

KM: Ey oğlum! Öğüdü al ve nefsinden boşluğu (cehaleti) uzaklaştır. Kavutu olan ona pekmez katar. Bunun gibi aklı olan da öğüdü kabul eder.

KM: Halk arasında fitne çoğalırsa aklın şaşar; düzelemez. Hezeyan şeklinde konuşma artarsa ağzın kurumasından damak sertleşir. Burada konuşmayı azaltma tavsiye ediliyor.

* * *

Birinci beyitte akıl ile kavut (kavrulmuş ve döğülmüş tahıl) ve öğüt ile pekmez arasında ilgi kuruluyor. Kavuta pekmez katılırsa tatlı olur; akıl da öğüt alarak işe yarar. İkinci beyitte de fitne ile boş ve çok konuşma arasında ilgi kuruluyor. Nasıl boş ve çok konuşan insanın damağı kurursa fitnesi çok olan insanın da bilgisi gider. Fitnenin bilgiye zarar vereceği anlayışı, önemli ve dikkate değer bir yaklaşımdır.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Burada da *kimniŋ* sözü vezni bozmaktadır. Yazmada bulunan mim üzerindeki sükûn dikkate alınmazsa kelime *kimiŋ* okunabilir[87] ve o zaman vezin düzelir.

Şiirin kafiye şeması, *aa* / *aa*'dır; kafiye sesleri, *it*/*at*'tır. Geniş zaman eki *-Ar* rediftir. *Katar* kelimelerinde cinaslı kafiye vardır. Birinci *kat-*, "eklemek" anlamında, ikinci *kat-*, "katılaşmak, kurumak" anlamındadır. Birinci mısradaki *g* aliterasyonu, ikinci beyitteki *ak*/*ka* seslerinin tekrarı da ahenk sağlayıcı unsurlardır.

UYUM

Eştip ata anaŋnıŋ sawlarını kadırma;
Neŋ kop bulup küwezlik kılnıp yana kuturma. (253/222)

Koldaş bile yaraşgıl, karşıp adın üdürme;
Bek tut yawaş takagu, süwlin yazınederme. (449/352)

Agruk agır ışıŋnı aḍnaguka yüḍürme;
Açrup özüŋ öşerip aḍnagunı toḍurma. (473/379)

87 Bu kelime de Tekin tarafından kimiŋ okunmuştur (1989: 134).

Ata ananın sözlerine karşılık verme;
Malı çok bulunca gururlanıp kudurma.

Arkadaşına uy, karşı çıkıp başkasını seçme;
Sıkı tut uysal tavuğu, kırda sülün peşine düşme.

Ağır işlerini başka insanlara buyurma;
Açlıktan gözün kararırken gayrıyı doyurma.

KM: Anne babanın sözlerini duyarsan onların sözlerine karşılık verme. Bol mal bulursan da küstahlaşma; kibir ve şımarıklığa kapılma ve haddini aşma.

KM: Öğüt vererek diyor ki: Bir adamla beraber olursan ona saygılı ol. İşlerde ona uy; ona karşı gelme. Başkasını ondan üstün tutma. Eğer kaçacağını hissedersen evindeki tavuğu koru; dışarıda sülün arama.

KM: Kendi yükünü başkasına yükleme. Başkasını doyurmak için, açlıktan gözlerin kararıncaya dek kendini aç bırakma!

* * *

Şiirde ana baba sözü dinleme, kibirden uzak durma, arkadaşlığa sadık kalma, başkalarına ağır iş yüklememe ve kendisi aç iken başkalarını doyurmama öğütleniyor. İlk iki beyitte mısraların anlamca ilişkili olduğunu düşünüyorum. İlk beyitteki ilişki şöyledir: İnsan büyüyüp de mal mülk sahibi olunca kibire kapılıp küstahlaşabilir ve ana babasının sözlerini dinlemeyebilir. Beyitte böyle olunmaması tavsiye ediliyor. İkinci beyitteki ilişki daha açıktır; arkadaş ile uysal tavuk; başkası ile sülün arasında ilgi kurulmuştur. Eski bir arkadaşını bırakıp başkalarıyla, daha alımlı ve zengin insanlarla arkadaş olmaya kalkışmak evdeki tavuğu bırakıp dışarıda sülün aramak gibidir. Bu beyitte koldaş (arkadaş) ile takagu (tavuk) ve adın (başkası) ile süwlin (sülün) arasında leff ü neşir sanatı vardır. Ayrıca ikinci mısrada irsâl-i mesel sanatı da yapılmıştır. Atasözünün aslı DLT'de anlamıyla birlikte şöyledir:

Yazıdakı süwlin eḑergeli ewdeki takagu ıçgınma. (224/194): Sülün avlamaya çıkıp da evdeki tavuğu elden kaçırma. Bu, insanın, olmayan bir şeyi

elde etmek uğruna elinde bulundurduğu şeyleri harcamaktan vazgeçmesi için söylenir.[88]

Şiir, *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirde ayrıca 7+7 durakları da sezilmektedir.

Kafiye şeması, *aa / aa / aa* biçimindedir. Kafiye sesleri, *Dır* (*DUr*, *Der*)'dır. *-mA* olumsuzluk eki rediftir. Birinci mısrada *a*, ikinci mısrada *k*, üçüncü mısrada *ş* seslerinin tekrarı da dikkat çekmektedir.

BİLGEDEN AYRILMA!

Oglum saŋa koḍur men erdem ögüt xumaru;
Bilge erig bulup sen yakkıl anıŋ taparu. (634/529)

Ögren anıŋ biligin künde aŋar bāru;
Kotkılıkın tapıngıl koḍgıl küwez naru. (337/273)

Oğlum sana miras bırakıyorum erdemi;
Yaklaş ona doğru, bulup akıllı adamı.

Onun bilgisini öğren, her gün git ona;
Tevazuyla hizmet et, kibri koy bir yana.

KM: Ey oğul sana erdem ve edep bırakıyorum. Akıllı bir âlime rastlarsan ona yaklaş ve ondan faydalan.

KM: Oğluna öğüt vererek diyor ki: Bilge ve bilgin bir adama rastlarsan ona her gün git ve ondan hikmet öğren. Alçakgönüllülükle ona hizmet et; kibiri bırak.

* * *

Şiirde oğluna öğüt veren bir baba konuşmaktadır. Ancak bu tür şiirlerdeki baba-oğul kavramlarını anonim olarak düşünmek gerekir. Şair, insanlara vereceği

88 İrsâl-i mesel'den bahsetmeden Tekin de mısra ile bu atasözü arasında ilişki kurmuştur. Ayrıca bu mısraın "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olma!" atasözünü hatırlattığını da belirtmiştir (Tekin 1989: 129).

öğüdü, bir baba ağzından vermektedir. Bu şiirde verilen öğüt, insanların bilgili ve akıllı insanlara yaklaşıp onlara hizmet etmeleri ve onlardan yararlanmalarıdır. Bilgili insana karşı kibir olmaz, onlara hizmet edilir.

Şiir, *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır. İkinci beytin sonunda *feûlün* yerine *fa'lün* cüzü kullanılmıştır. Bu şiirde de 7+7 durakları sezilmektedir.

Kafiye şeması, *aa / aa,* kafiye sesleri *aru*'dur.

ÖĞÜDE KOŞ!

Us es körüp yüksek kalık kodı çokar;
Bilge kişi ögüt birip tawrak ukar. (464/368)

Akbaba avı görünce dalış yapar;
Öğüt verilince bilge, hemen kapar.

KM: Akbaba av görürse yüksek gökten inerek üzerine kapanır. Hikmetli adamın da avı öğüttür; onu işitince ezberleyip anlar.

* * *

Şiirde öğüdün önemi anlatılıyor. Akbaba ile bilge kişi, av ile öğüt, üzerine kapanmak ile hemen anlamak arasında ilgi kurulmuştur; bu kelimeler arasında leff ü neşir sanatı yapılmıştır. Akbaba avı görünce nasıl üzerine dalıp kapanırsa bilge kişi de öğüdü görünce hemen kapıp ezberler.

Beyit, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirde 4+4+4 durakları da sezilmektedir.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesi *k*'dir. Geniş zaman eki *-ar* rediftir. Birinci mısrada *s* ve *k* sesleriyle aliterasyon yapılmıştır.

GÜZEL SÖZ, ÖZE SİNER

Bilge eren sawların algıl ögüt;
Edgü sawıg edlese özke siner. (512/411)

Bilgelerin sözlerini öğüt say;
Güzel söz değerlense öze siner.

KM: Akıllıların sözlerini öğüt olarak al; çünkü insan güzel sözü yetiştirip büyütürse hikmet, kalbine siner.

* * *

Şiirde bilgelerin sözlerinin öğüt kabul edilmesi tavsiye ediliyor. Çünkü o sözler zamanla değerlenir ve insanın içine siner; insanlar onları bir hayat düsturu hâline getirir.

Beyit, *fâilâtün fâilâtün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye düzeni, *xa*'dır, muhtemelen bir gazelin parçasıdır. Birinci mısrada *l*, ikinci mısrada *s* aliterasyonları vardır.

YETİŞKİN OĞUL

Tegür meniŋ sāwımnı bilgeleke ay;
Tınur kalı atatsa kısrak sanı tay. (112/101)

Tegür meniŋ sāwımı bilgeleke ay;
Tınar kalı atatsa kısrak sanı tay. (514/412)

Benim sözümü bilgelere ilet;
Kısrak dinlenir, tayı olunca at.

KM: Sözümü ilet ve akıllılara de ki: Tayı atlar sırasına (sınıfına) geçtiği zaman kısrak dinlenir.

KM (514/412): Akıllılara sözümü ulaştır. Onlara "eğer tay attan sayılırsa kısrak dinlenir" de. Çünkü anası yerine ona binilir.

* * *

Aynı beyit DLT'nin iki yerinde geçmektedir; ikincisinde harekeler bozuktur. Şair "sav"ının bilgelere ulaştırılmasını istemektedir. DLT'de *saw / sāw* kelimesinin birçok anlamı vardır: söz, şöhret, haberler, hikâye, kıssa, risale, atasözü.

Kâşgarlı Mahmud *saw* kelimesini burada "söz (kelâm)" olarak çevirmiştir. Ancak kelimeyi burada "atasözü" olarak da düşünebiliriz. Çünkü ikinci mısra DLT'deki şu atasözü içinde yer almaktadır:

Tay atatsa at tınur, ogul eredse ata tınur. (112/100): Tay, at olunca, at, üzerine binilmekten kurtulduğu için dinlenir; oğul erkekten sayılınca baba dinlenir; çünkü o, babasının zenginliğini artırır. Atasözünün beyitte bulunmayan kanadı metaforu anlamamıza yardımcı oluyor. Yani asıl söylenmek istenen, yetişkin oğulun, babanın yükünü azaltmasıdır. Kâşgarlı belki de burada, artık yetişmiş olan gençleri dikkate almayan bilginlere sitem etmekte, "Artık dinlenin ve gençlere yol açın." demektedir.

Beyit, *müstef'ilün feûlün müstef'ilün fa'* ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye düzeni *aa,* kafiye sesleri *ay*'dır. İkinci mısrada *t, k, s, a* seslerinin tekrarı da ahenk unsuru olarak kullanılmıştır.

TANRI'DAN KORK!

Tün kün tapun Teŋrike, boynamagıl;
Korkup aŋar eymenü oynamagıl! (609/501)

Asi olma, ibadetle geçir günü geceyi;
Çekinerek Tanrı'dan kork, bırak eğlenceyi!

KM: Gece gündüz yüce Tanrı'ya ibadet et ve isyan etme! Ondan ürk ve kork; ona karşı hayâ ve korku içinde ol ve oynama!

* * *

Beyitte Tanrı'dan korkmak ve ona ibadet etmek öğütlenmektedir. Kullar Tanrı'ya isyan etmemeli, vakitlerini oyun ve eğlence ile geçirmemelidir.

Beyit, *müstef'ilün müstef'ilün feûlün (fâilün ?)* ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye düzeni *aa,* kafiye sesleri *oyna*'dır. Pekiştirmeli olumsuzluk eki *-magıl* rediftir. Birinci mısrada *t* ile ikinci mısrada geniz sesleri ile aliterasyon yapılmıştır.

6. DÜNYA – ZAMAN

HAYAT, ZAHMETTİR

Közüm yaşı sawrukup kodı akar,
Bilnip ajun emgekin tükel ukar. (380/299)

Emgeksizin turgu yōk munda ye mü?
Eḍgülüküg körmeḍip ajun çıkar. (211/182)

Gözüm yaşı savrulup akar aşağıya,
Dünya zahmetini bilip anlar ve görür.

Sıkıntısız kalmak yoktur dünyada,
Daha iyilik görmeden biter ömür.

KM: Dünyanın sıkıntılarını öğrenince gözyaşlarım (yağmur gibi) akıyor.

KM: İnsanın burada yorulmadan kalacağı tasavvur edilemez. İnsan iyiliği görmeden vakti geçer ve ölür.

* * *

Şiir, hayatın sıkıntı ve zahmetlerle dolu olduğu teması üzerine kurulmuştur. Daha bir iyilik bile görmeden insan ömrü bitiverir. İnsan hayatın sıkıntılarını bilirse sürekli ağlar. Aslında burada şair insanlara gerçekçi olmayı tavsiye etmektedir. Dünya hayatı böyledir ve bunu böyle bilip ona göre davranmak gerekir. Aksi takdirde (hayatın böyle olduğu gerçeği kabul edilmezse) insan hiçbir şey yapamaz ve sürekli gözyaşı döker.

Üçüncü mısradaki *ye mü* "e mi, değil mi?" anlamındadır (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 182).

Şiir, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirde 7 (4+3) + 4 durakları sezilmektedir.

Kafiye şeması, *aa / xa;* kafiye sesi *k*'dir. Geniş zaman eki *-ar* rediftir.

ZAMANIN OKU DURDURULAMAZ

Atsa okın kezgerip kim tur anı yıgdaçı?
Tāgıg atıp ugrasa özi kuyı yırtılur. (488/390)

Atsa okunu gezleyip kim engel olabilir?
Dağı hedefleyip atsa vadinin dibi yırtılır.

KM: Zamanı niteleyerek diyor ki: O, okunu gezleyip atarsa ve onunla bir dağı hedef alırsa o vadinin ortasıyla dibi parçalanır.

* * *

Beyitte özne belirtilmemiştir. Ancak Kâşgarlı Mahmud çeviride özneyi "zaman" olarak belirtmiştir. Bu kelimeyi "devran, kader" olarak da yorumlayabiliriz. Devran okunu bir kere attı mı onu kimse durduramaz. Dağı hedef alsa dağ, vadinin dibine kadar paramparça olur. Zaman hükmünü icra eder, insan yaşlanır ve ölür. Bunun önüne geçmek mümkün değildir. İlk mısrada devran okunun durdurulamayacağı soru ile belirtilmiş, böylece istifham sanatı yapılmıştır.

Beyit *müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirde 7 (4+3) + 7 (4+3) durakları da sezilmektedir.

Kafiye düzeni, *xa*'dır, muhtemelen bir gazelin parçasıdır. Beyitte *k, g* damak sesleriyle aliterasyon yapılmıştır.

ZAMAN, EZİP GEÇEN YOLCUDUR

Ajun tüni kündüzi yelgin keçer;
Kimni kalı satgasa küçin kewer. (570/470)

Dünyanın gecesi gündüzü bir yolcu;
Kimi ezip geçerse gevşetir gücü.

KM: Zamanın günleri ve geceleri yolcu gibi geçer. O, kimin üzerine uğrayıp karıştırırsa onu zayıflatır.

* * *

Şiirde gece ile gündüz, teşbih sanatı yapılarak bir yolcuya benzetiliyor. Geceyle gündüz ile kastedilen de zamandır. Zaman bütün insanların üstünden geçmekte, onları ezmekte, güçlerini zayıflatmaktadır. Burada yaşlanma sürecine işaret edildiği açıktır. Şiirde zaman yerine gece ve gündüz kelimelerinin kullanılması, kavramın daha somut olarak ifade edilmesidir. Türk dilinin bu somut ifade tarzı ve şiire yansıyan somut benzetme Âşık Veysel'in ünlü mısralarında devam eder: *İki kapılı bir handayım / Gidiyorum gündüz gece.*

Beyit, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirde 7+4 durakları da sezilir.

Kafiye şeması *aa*'dır. *-er* redifinden önceki *keç* ve *kew* sesleri, *ç-w* seslerinin aykırılığına rağmen güçlü bir kafiye oluşturmuştur. Şiirde *k* aliterasyonu da vardır.

7. MALA DÜŞKÜNLÜK – CİMRİLİK

MAL, KİŞİNİN DÜŞMANI

Sewünmegil yund ügür aḏgır anın,
Altun kümüş bulnupan agı tawar. (343/277)

Tawar yıgıp suw akın indi sakın;
Korum kipi iḏişin kodı yuwar. (471/376)

Yagı erür yalŋukuŋ nēŋi tawar;
Bilig eri yagısın nēlük sewer? (612/505)

Sevinme at sürüsüyle, aygırla,
Bulunca altın, gümüş, ipekliler.

Yığılan mala seller indi sanki;
Malını kayalar gibi yuvarlar.

Düşmandır insana malı davarı;
Aklı olan, düşmanını nasıl sever?

KM: At sürüsü, aygır, kısrak ve bunlarla beraber gümüş, altın ve ipek bulunca sevinme. Yani bunlardan kendine bir iş yarat demek istiyor.

KM: Mal biriktirmeyi niteleyerek diyor ki: Onu biriktiren şöyle zannetsin (zannetmelidir): Sanki dağ başından sel indi ve kayayı nasıl yuvarladıysa onun malını da öyle yuvarladı.

KM: İnsanoğlunun malı kendisine düşmandır. Akıl sahibi bir insan düşmanını niçin sever (ki)?

* * *

Şiirde mal biriktirme ve cimrilik yerilmektedir. Güçlü bir selin kayaları yuvarlaması gibi mal da bir gün yok olup gidebilir. Mal, insanın düşmanıdır ve akıllı bir insan nasıl düşmanını sevmezse, malı da sevmemelidir. Aslında şiir, doğrudan doğruya malın değil, malı işletmemenin aleyhindedir. Kâşgarlı'nın birinci beyit için yaptığı "Yani bunlardan kendine bir iş yarat." açıklaması bunu gösterir.

Şiir, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. *Müstef'ilün* cüzleri birçok yerde *mefâilün* gibi de görünmektedir. Beyitlerde 7+4 durakları da sezilmektedir.

Şiirin kafiye düzeni, *xa* / *xa* / *xa*'dır. Kafiye sesi *w*'dir; geniş zaman eki *-Ar* rediftir. *Anın, akın, sakın, yagısın* kelimelerindeki *(k)*ın ses tekrarları da şiirde güçlü bir ahenk yaratmaktadır.

MALA ÜŞÜŞEN AKBABALAR

Eren kamug artadı nēŋler uḍu,
Tawar körüp uslayu eske çokar. (272/238)

Yakın yaguk körmeḍip nēŋni küḍür;
Kaḍaş tapa ıt **kipi kıŋru bakar** (454/356)

İnsanlar hep bozuldu mal peşinde,
Mal görünce akbaba gibi üşer leşe.

Yakınlarını görmeyip mal güder;
İtmiş gibi, kızgın bakar kardeşe.

KM: Mala tamah edince insanların ahlakı bozuldu. Malı gördüklerinde, akbabanın leşe çullandığı gibi onun üzerine çullandılar.

KM: İnsanlar arasında vefanın azlığını niteleyerek diyor ki: İnsan yakınlarından ve kardeşlerinden hürmet görmüyor; onların mala önem verdiklerini görüyor. Kardeşine kızgın gözlerle bakıyor. Sanki o, başkasından kemiği koruyan bir köpektir.

* * *

Şiir, mala düşkünlüğü yermektedir. Mal peşinde koşmak yüzünden insanların ahlakı bozulmuş, insanlar akraba ve kardeşlerini unutmuş, hatta onlara it gibi kızgın gözlerle bakar olmuştur. Şiir aruzla yazılmış olsa bile henüz bozkır hayatını sürdüren eski Türklerde hayvanlarla ilgili benzetmelerin kullanılması tabiidir. Akbaba, köpek gibi hayvanlar, onların her zaman rastladıkları, hatta iç içe oldukları hayvanlardır. Us (akbaba) ve es (leş / av) benzetmesi, "Öğüde Koş" (464 / 368) başlığını koyduğum şiirde de geçer. Orada olumlu bir yaklaşımla akbabanın avı üzerine dalış yapması, akıllı ve hikmet sahibi adamın öğüde dalmasına benzetilmiştir. Burada ise aynı benzetme, insanların olumsuz bir huyu için kullanılmıştır.

Şiir, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. 7 (4+3) + 4 duraklan da hissedilmektedir.

Kafiye düzeni, *xa* / *xa*'dır. Kafiye sesi *k*'dir; *-ar* rediftir. İkinci beyitteki *k* aliterasyonu dikkati çekmektedir.

CİMRİLİK

Neŋin tutar bekleyü özi yīmes;
Saranlıkın sıgtayu altun yıgar. (251/221)

Tawar üçün Teŋrini eḏlemeḏip
Uya kadaş oglını çınla bogar. (55/41)

Togup takı kalmadı meŋgü eren;
Ajun küni yulduzı tutçı togar. (609/502)

Malını sımsıkı tutar, yemez;
Cimrilikten ağlayıp altın yığar.

Mal için Tanrı'ya aldırmayıp
Kardeş oğlunu bile boğar.

Doğup da ebedî kalmaz insanlar;
Güneş ve yıldızlarsa her zaman doğar.

KM: İnsanların huylarını anlatarak diyor ki: Adam malda cimrilik yapar; onu sıkıca bağlar; cimrilikten ona ağlar; altın toplar ve sonra da onu başkasına bırakır.

KM: Kardeşler arasındaki merhametsizliği vasfediyor: Adam malını görünce, Allah'a aldırmadan kardeşi oğlunu bile bu mal yüzünden boğabilir.

KM: Zamanı niteleyerek diyor ki: Doğan, sonsuza kadar yaşamamıştır. Dünyanın güneş ve yıldızları ise her zaman doğar ve yıpranmazlar.

* * *

Şiirde cimrilik yerilmekte, insan ömrünün sonsuz olmadığı vurgulanmaktadır. Beyitte ifade edilmediği hâlde Kâşgarlı'nın, biriktirilen malın sonunda "başkasına" kalacağını belirtmesi, ilk beytin üçüncü beyitle bağlantılı olduğunu göstermektedir. İkinci beyitte mal hırsı yüzünden insanların yeğenlerini bile boğabileceği, üçüncü beyitte insanların ölümsüz olmadığı, dolayısıyla mal biriktirmenin anlamsızlığı vurgulanmıştır. Üçüncü beyitte ayrıca insan ile güneş ve yıldızlar arasında benzetme yapılmıştır. Sonluluk – sonsuzluk açısından kurulan ilgi bence özgün bir benzetmedir. Beyitte müşevveş (karışık) leff ü neşir sanatı yapılmıştır.

Şiir, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. 7 (4+3) + 4 durakları da hissedilmektedir.

Kafiye düzeni, *xa / xa / xa*'dır. Kafiye sesleri *(o)g*'dur, *-ar* rediftir. İlk beyitteki söz dizimi benzerliği (*bekleyü - yīmes / sıgtayu - yıgar*) de bir ahenk unsuru olarak dikkati çekiyor.

KONUKSEVMEZLİK

Bardı eren konuk körüp kutka sakar;
Kaldı yawuz oyuk körüp ewni yıkar. (55/40)

Bardı eren konuk bulup kutka sakar;
Kaldı alıg oyuk körüp ewni yıkar. (193/165)

Ötrük utun ogrılayu yüzke bakar;
Elgin tüşüp birmiş aşıg başra kakar. (63/50)

Konuğu görüp uğur sayan erler yok oldu;
Korkuluk görüp konuk diye ev yıkanlar kaldı.

Konuğu bulup uğur sayan erler yok oldu;
Kötü hayal görüp konuk diye ev yıkanlar kaldı.

Hilekâr, konuğa hırsız diye bakar;
Yolcuya verdiği aşı başa kakar.

KM: Bir misafir bulunca onu devlet ve uğur sayanlar gitti; çölde bir işaret taşı veya korkuluk görünce, kendilerine misafir inmesin diye korkularından çadırlarını yıkanlar kaldı.

KM: Misafiri uğur sayanlar gitti. Bir hayal gördükleri zaman, o gelmesin diye çadırlarını yıkanlar kaldı.

KM: Bugün sadece hilekâr ve adi adamlar kaldı. Konuğunun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuğunu minnet altında bırakır.

* * *

Şiir, konuk istememeyi ve konuğa kötü davranmayı eleştirmekte, zamaneden şikâyet etmektedir. Türklerde konukseverlik esastır ve konuk uğur sayılır. Şiirde ise bu anlayışın yok olduğundan yakınılmaktadır. İlk iki beyit aynı şiirin değişkeleridir. *Oyuk* sözünü Kâşgarlı Mahmut birinci beyitte "işaret taşı veya korkuluk" olarak, ikinci beyitte "hayal" olarak çevirmiştir. *Oyuk* maddesinde verilen anlam şöyledir: "Oğuz

lehçesinde bostan korkuluğu ve yollara işaret için konulan taş." (55/40). Bu anlamdan ve şiirden o dönemde yollara işaret taşları konulduğunu öğreniyoruz. *Ew* kelimesine verilen "çadır" anlamı da o dönem bozkır yaşayışını gösteriyor. *Oyuk* kelimesinin "Oğuz lehçesinde" diye açıklanmasından bu şiirin bir Oğuz şairine ait olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca *ötrük* kelimesi de "Oğuzca" olarak belirtilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'dan öğrendiğimize göre 11. yüzyılda Oğuzlar *ew* değil *ev* demeke idiler (27/12). Şiir bir Oğuz şairine ait olduğuna göre *ev* kelimesi, burada üç noktalı f ile değil vav ile yazılmalıydı. Bunu Kâşgarlı'nın bir ihmali olarak düşünebileceğimiz gibi Oğuz asıllı şairin, döneminin ölçünlü dilini kullandığını da düşünebiliriz.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirde 4+4+4 durakları da açıkça fark edilmektedir.

Kafiye düzeni, *aa / aa*'dır. Kafiye sesleri, *(a)k*'tır; *-ar* rediftir. İlk mısrada *k*, son mısrada *ş* aliterasyonu vardır. İlk beyitteki söz dizimi benzerliği de ahenge katkı sağlamıştır.

CİMRİ

İltip tarıg koḍmadı sıçgan takı sıkırkan;
Kizlep nelük küter sen? Emdi anı kısırkan! (398/310)

Sıçanlar tahılı götürdü, hiç bırakmadı;
Niye saklayıp beklersin? Şimdi sakla, hadi!

KM: Çocuklarına cimrilik eden ve yiyeceklerini sıçan ve farelerin bozduğu bir adamı ayıplayarak diyor ki: Sıçanlar yiyecek bir şey bırakmadı. Şimdi (malını) tut ve çocuklarına harcama. (ABE: Haydi bakalım, şimdi malını tut da görelim.)

* * *

Şiir, cimri için yazılmış bir hicivdir. Cimri zahiresini çocuklarından bile saklamış, fakat sonunda tahıl, farelere yem olmuştur. Şair, "Şimdi malını sakla da görelim!" diyerek cimri ile alay etmektedir. Şiirdeki sorulu, ünlemli konuşma üslubu dikkati çekmektedir.

Beyit, *müstef'ilün feûlün müstef'ilün feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır. Tekin'in de belirttiği gibi (1989: 140) *koḍmadı* kelimesinde vezin bozulmaktadır.

Beytin kafiye düzeni *aa*'dır. Kafiye sesleri *ırkan*'dır; bu seslerden önceki *sık / kıs* sesleri de kafiyeyi güçlendirmektedir.

DÜNYA MALI

Bardı saŋa yek utru tutup bal;
Barçın keḍipen telü yuwga bolup kāl! (513/411)

Şeytan seni karşıladı, sundu bal;
İpekleri giyerek deli olup kal!

KM: Şeytan seni karşıladı ve sana bal verdi. Bununla dünya lezzetini kastediyor. Hatta ona kanıp ondan ipek bile giyindin. Mademki onun entrikasını anlamıyorsun öyle kal ve delilik içinde yaşa.

* * *

Şiirde dünya hırsı şeytan işi kabul edilip yerilmektedir. Kâşgarlı bal kelimesiyle "dünya lezzeti"nin kastedildiğini belirtiyor. Anlaşıldığına göre ipek giymek de o zaman dünya lezzetlerinden biri sayılıyormuş. Şaire göre dünya lezzetlerine kapılmak bir tür deliliktir.

Beyit, *mef'ûlü mefâīlü feûlün* ölçüsüyle yazılmıştır. Vezni bozan *yuwga* kelimesi fazladır.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *al*'dır.

GÖNLÜ YOKSUL

Köŋül kimniŋ bolsa kalı yōk çıgay;
Kılsa küçün bolmas anı tok bāy. (550/450)

Birinin eğer gönlü yoksul ise,
Zorlamayla zengin olmaz o kimse.

KM: Yaradılışından gönlü fakir olan kişiyi kimse zengin yapamaz.

* * *

Şiir, gönül yoksulluğunun zorla giderilemeyeceği üzerinedir. Birinin gönlü yaratılıştan yoksul ise o kimse zorla zengin gönüllü yapılamaz.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün fâilün (fa'lün)* ölçüsüyle yazılmıştır. *Kimniŋ* kelimesi *kimiŋ* okunursa vezin düzelir.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *ay*'dır. *Yōk* ve *tok* kelimeleriyle oluşturulan iç kafiye de ahengi güçlendirmektedir.

8. SEVGİ – GÜZELLİK – ÖZLEM

AY EVİ, ARDIÇ DALI

Kim ayıp iştür kulak:
Ay ewi artuç butak. (189/162)

Atgalır oknı azak,
Tegmedi bu sāw uşak. (2714/239)

Ugragım kendü yırak;
Bulnadı meni karak. (456/360)

Akturur közüm yulak,
Tüşlenür ördek yugak. (118/106)

Akturur közüm yulak,
Tüş kılur ördek yugak. (452/355)

Kim der, hangi kulak işitir:
Ayın evi ardıç dalıdır.

Atmak ister sapmış oku,
Gelmedi bana bu dedikodu.

Uğrayacağım yer ırak;
Bu göz etti beni tutsak.

Akıtır gözlerimden pınar,
Ördek iner, su kuşu iner.

Akıtır gözlerimden pınar,
Ördek konar, su kuşu konar.

KM: Hangi kulak duydu ve kim dedi ki ayın evi ardıç dalıdır. Cariyeyi niteleyerek onun yüzünü aya, boyunu dala benzetiyor.

KM: Bu fettan kadının, azmış okunu bana doğru atmak istediği söylentisi bana ulaşmadı.

KM: Uğrayacağım yer uzaktır. Ancak sevgilinin gözü beni esir etti ve hedefime gitmeme engel oldu.

KM: Gözlerinin yaşını pınar gibi öyle akıtır ki onlar birikip göl olur. Ördek vb. su kuşları oraya iner.

KM: Gözlerim su pınarları gibi akıyor; o kadar ki göller oluşuyor ve oraya ördek vb. su kuşları konuyor.

* * *

Şiir, fettan bir kadına tutulan âşığın dilinden yazılmıştır. İkinci mısrada istiare vardır. Ardıç dalı, sevgilinin boyuna, mehtapta dalın ucuna konmuş gibi görünen dolunay da sevgilinin yüzüne benzetilmiştir. Doğu şiirine özgü bu hayali ilk kez Hikmet İlaydın fark etmiştir (İlaydın 1972: 101). Dört kelimelik bu mısra tam bir tablodur: Mehtaplı bir gece. İnce bir dala konmuş gibi duran dolunay. Ressam, ardıcın yanına ince endamlı, ay yüzlü güzel bir kızı iliştirebilir. Kâşgarlı Mahmud, sevgilinin "cariye" olduğunu yazmaktadır. İkinci beyitte şair tecâhül-i ârif sanatı yapmaktadır. Şiirinde belirttiği, yani bildiği hâlde dedikodunun kendisine ulaşmadığını söylemektedir. Şair aslında kendisinin hedef alınmasını, yani sevgilinin kendine yönelmesini istemektedir; ancak "Bu dedikodu bana gelmedi." diyerek buna inanamadığını ifade etmektedir. Sevgilinin gözleri o kadar etkilidir ki âşığı tutsak etmiştir; bu yüzden âşık, gitmek istediği yere bir türlü gidememekte ve ağlayıp durmaktadır. Gözlerinden o kadar yaş dökülmüştür ki yaşlar, içinde ördek ve su kuşlarının yüzdüğü bir göl olmuştur. İki değişke olarak DLT'de yer alan bu beyitte mübalağa sanatı vardır.

Şiir, *fâilâtün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. 3+4 durakları da şiirde sezilmektedir. Kafiye düzeni, *aa / aa / aa / aa*, kafiye sesleri *ak*'tır.

DAL BOYLU KIZ

Ardı sini kīz bodı anıŋ tāl,
Yaylır anıŋ artuçı burnı takı kıwal. (208/178)

Aldattı seni kız, onun boyu dal;
Salınır bedeni, burnu da güzel.

KM: Bir kızı tasvir ederek diyor ki: Bedeni körpe, vücudu nazlı nazlı salınan, ardıç dalı gibi titreyen, burnu biçimli kız seni aldattı.

* * *

Şiirde, güzel bir kızın âşığını aldattığı anlatılmaktadır. Fakat şiirde asıl dikkati çeken güzelin tasviridir ve Kâşgarlı'nın açıklamasında bu tasvir çok canlıdır: Körpe beden, nazlı nazlı salınan, dal gibi titreyen bir vücut, güzel ve biçimli bir burun. Şiir, *kıwal burun* maddesine örnek olarak verilmiştir ve bu madde için Kâşgarlı Mahmud'un açıklaması şöyledir: "Biçimli burun. Herkesçe beğenilir."

Şiirin ölçüsünde sorun vardır. İlk mısra, *mef'ûlü mefâīlü feûlün* ölçüsüyle yazılnuştır. İkinci mısrada üç hece fazladır ve bu mısra *müstef'ilün fâilün müstef'ilün feûl* ölçüsüyle yazılmış görünmektedir. Acaba bazı yer değiştirmelerle şiiri bir tür müstezat kabul edebilir miyiz?

Yaylır anıŋ artuçı burnı takı kıwal,
Ardı sini kīz,
Bodı anıŋ tāl.

Böyle bir onarma sonucu vezin şöyle olur: *Müstef'ilün fâilün müstef'ilün feûl / müstef'ilün fa' / müstef'ilün fa'*.

Kafiye düzeni *aa*, müstezat olduğu takdirde *axa*, kafiye sesleri *al*'dır. Beyitte *a* aliterasyonu belirgindir.

KALBİM BILDIRCIN

Özüm meniŋ budursın,
Ötı anıŋ çaklınur. (256/224)

Üḍig otı tutunup
Öpke yürek kagrulur. (339/274)

Tün kün turup yıglayu,
Yāşım meniŋ sawrulur. (382/300)

Benim kalbim bıldırcın,
Döner ateşinde onun.

Aşk ateşi tutuşur,
Ciğer, yürek kavrulur.

Gece gündüz ağlarım,
Savrulur gözyaşlarım.

KM: Sevdasını vasfediyor ve diyor ki: Kalbim bıldırcın gibidir; onun sevgisinin ateşinde dönüp durur.

KM: Sevgiyi niteleyerek diyor ki: Özlem ateşi tutuşursa bundan kalp, akciğer ve çevresi kavrulur.

KM: Gece gündüz ağlarım; gözyaşları gözümden akar.

* * *

Bu şiirde de âşıkın durumu anlatılmaktadır. Bilindiği gibi divan şiirinde âşık ile sevgili arasında pervane – mum benzetmesi vardır. Pervane, mumun ateşi etrafında döner ve kendini yakar. Burada pervane yerine bıldırcın bulunmaktadır. *Öz*, kalptir. Kalp bıldırcına hem biçim olarak hem de çırpınması açısından benzetilmiştir. *Ot* (ateş), sevgiye benzetilerek istiare yapılmıştır. Üçüncü mısrada ise benzeyen ile benzetilen bir aradadır, yani burada teşbih sanatı vardır. *Öz* (kalp), *öpke* (akciğer), *yürek* kelimeleriyle de tenasüp sanatı yapılmıştır.

Şiir, *müstef'ilün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. *Budursın* kelimesi vezni bozmaktadır; Tekin'in dediği gibi kelime *budrusın* olursa vezin düzelir (Tekin 1989: 90).

Şiir gazel tarzında kafiyelenmiştir; kafiye düzeni, *xa* / *xa* / *xa*'dır. Kafiye sesleri, *lın* / *rul*'dur; geniş zaman eki *-ur* rediftir. *lın* ile *rul* seslerini kafiye olarak kullanan şairin, edilgen çatı ekini redif olarak düşünmediği anlaşılmaktadır.

İŞVELİ GÜZEL

Koygaşıp yatsa anıŋ yüziŋe,
Alsıkar ȯgin anıŋ söziŋe. (128/112)

Miŋ kişi yulugı bolup ȯziŋe,
Bergeler ȯzün anıŋ köziŋe. (128/112, 450/353)

Kucaklaşıp yatsa, baksa yüzüne,
Aldırır aklını, onun sözüne.

Bin kişi feda olup onun özüne,
Verirler ruhlarını onun gözüne.

KM: Kim onunla yatıp (cima edip) yüzünü görse, onun nağmelerinden ve güzel sözlerinden aklı gider. Onun güzelliğine bin can feda eder. (Son cümleyle verilen anlam ikinci beyit içindir.)

KM: Bin kişinin nefsi onun nefsine feda olur ve onun gözlerini gördüklerinde ruhlarını verirler. Ȫz, bu beyitte (ABE: ikinci mısrada) ruh demektir.

* * *

Şiir, binlerce erkeği kendine ram eden bir kadın üzerine kurulmuştur. Kadının hem kendisi hem sesi çok güzeldir. Onun yüzünün güzelliğinden ve şarkılarından nice erkekler akıllarını aldırmışlar, onun gözlerine canlarını feda etmişlerdir. *Koygaş-* fiili bu şiirin dışında DLT'de ayrıca geçmez. *Koyun* kelimesiyle ilişkili olduğu ve "koyun koyuna yatmak" anlamına geldiği anlaşılıyor. Kâşgarlı da kelimeye żāceᶜa (uzanmak, yatmak, cima etmek) anlamını vermiştir. Anlaşılan kadın şarkı da söyleyen bir fahişedir.

Şiir, *fâilâtün fâilâtün fâilün (fa'lün)* ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirde 5+5 durakları da sezilmektedir. Esasen yazma 128'de şiir dörtlük gibi noktalanmıştır. Ancak ikinci beyit, yazma 450'de ilk beyitten bağımsız olarak yer almıştır.

Kafiye düzeni, *aa* / *aa*, kafiye sesleri *öz* / *üz*'dür. İyelik + yönelme hâli eki (*-iŋe*) rediftir.

ÖZLEM

Yelgin bolup barduķı köŋlüm aŋar baglayu;
Kaldım erinç kaḍguka, īşim uḍu yıglayu. (579/476)

Üḍig meni küçeyür tün kün turup yıglayu;
Kördi közüm tawrakın yurtı kalıp aglayu. (558/460)

Yolcu olup gitti gönlümü kendine bağlayıp;
Kaygı içinde kaldım eşimin ardından ağlayıp.

Sevda beni zorluyor ağlamaya gece gündüz;
Hemen gitmiş, yurdu kalmış bomboş, gördü bu göz.

KM: Sevgilim yolcu olup gitti. Ben de gönlümü onun sevgisine bağladım. Onun arkasından sanki hüzün içinde kaldım ve sahibimin ardından ağladım.

KM: Şevk beni, gece gündüz ağlamaya zorluyor; çünkü gözüm kısacık gelişinin boşluğunu ve bulunduğun yeri aniden terk edişini gördü.

* * *

Şiir, bir âşıkın kısa süre birlikte olduğu sevgilisine duyduğu özlem üzerine kurulmuştur. Sevgili, geçip giden bir yolcuya benzetilmiştir. Sevgili geçip gitmiştir ama âşıkın gönlünü de kendisine bağlamıştır; âşık onun ardından gece gündüz ağlamaktadır. "Sevgi, sevda" anlamına gelen üḍig sözünün burada "şevk" olarak Arapçaya çevrilmiş olması dikkat çekicidir.

Şiir, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. 7 (4+3) + 7 (4+3) durakları da şiirde fark edilmektedir.

Kafiye düzeni, *aa / aa*, kafiye sesleri *ıg / ag*'dır, *-layu* rediftir. İlk beyitteki *barduku, baglayu, kadguka, yıglayu* kelimelerinde görülen ses tekrarları da ahenge katkı sağlamaktadır.

AVLANIRIM

Awlalur özüm anıŋ tüzıŋa,
Emlelür közüm anıŋ tözıŋa. (150/130)

Güzelliğine av olur özüm,
Ayak tozuyla iyileşir gözüm.

KM: Sevgilisini niteleyerek diyor ki: Nefsim onun güzelliğiyle avlanır. Gözlerimin hastalığı onun ayağının tozuyla tedavi edilir.

* * *

Şiir, bir kadının tuzağına düşmüş ve onun güzelliği ile avlanmış bir âşığı anlatmaktadır. Âşığın gözleri, ancak güzelin ayak tozları ile şifa bulabilir. Buradaki (ayak) tozu bence sevgilinin gelişine gönderme yapıyor. Yani sevgili gelirse ancak o zaman âşığın gözlerindeki hasret biter.

Beyit, *fâilâtün fâilâtün fa'lün* ölçüsüyle yazılmıştır. 5+5 durakları da şiirde hissedilmektedir.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *tüz, töz*'dur, *-ıŋa* rediftir. Mısralar arasındaki dikey ses benzerliği (*awlalur – emlelür, özüm – közüm, anıŋ – anıŋ*) güçlü bir ahenk yaratmaktadır.

GİZLİ SEVDA

Kizlep tutar sewüglük adrış küni belgürer;
Başlıg közüg yapsama, yāşı anıŋ sawrukar. (353/282)

Gizli tutulan sevgi, ayrılık günü belirir;
Yaralı gözü örtme, onun yaşı savrulur.

KM: Gizli tutulan sevgi ayrılıkta ortaya çıkar. Yaralı ve yaşlı olan göz, gözyaşlarını saklayamaz.

* * *

Şiir, sevgi ve ayrılık üzerine kurulmuştur. Sevgi ne kadar gizlenirse gizlensin ayrılık günü ortaya çıkar. Çünkü âşık ne kadar örtmeye çalışsa da gözyaşlarını tutamaz. Şiirde gizli sevda ile yaralı göz ve ayrılık günü ile gözyaşı arasında ilgi kurulmuş ve mürettep leff ü neşir sanatı yapılmıştır.

Beyit, *müstef'ilün fâilün müstef'ilün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır (ilk iki cüz *müstef'ilün feûlün*). 7 (4+3) + 7 (4+3) durakları da sezilmektedir.

Kafiye düzeni *aa*'dır. *-gür-* ile *-ruk-* sesleri arasında zayıf bir kafiye vardır. *-Ar* rediftir. Beyitte *ş, s* sesleriyle aliterasyon da yapılmıştır.

KARA SEVDALI

Köŋli küyüp kānı kurıp agzı açıp katgurar;
Sızgurgalır üḍigler, essiz yüzi burkurar. (360/287)

Gönlü yanar, kanı kurur, kah kah güler açıp ağzı;
Sevdadan erimek üzeredir, yazık, buruşur yüzü.

KM: Karasevdalı, kalbi yanık, vücudunda kan kurumuş, neredeyse aşk kendisini eritecek durumda hayal âleminde gezinerek, insanlar arasında ağzını açıp katıla katıla güler. Yazık onun bitkin yüzüne!

* * *

Şiir kara sevdaya tutulmuş bir âşığın hâlini tasvir etmektedir. Gönlü yanık, kanı çekilmiş ve yüzü buruşmuk âşık insanların arasında kahkahalarla gülen bir meczup olmuştur. Burada Mecnun'a telmih yapılmıştır.

Beyit, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fâilün / fa'lün* ölçüsüyle yazılmıştır. Birinci beyitte 4+4+4+3, ikinci beyitte 7 (4+3) + 7 (4+3) durakları da açık olarak görülmektedir.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *gur / kur*'dur, *-ar* rediftir. Beyitte *k, g* sesleriyle aliterasyon da yapılmıştır.

9. DÖĞÜŞ – AVCILIK

BİLE HANÇERİ!

Yagıŋ tapa titrü bakıp bügdeŋ bile;
Ugrap kalı kelse saŋa karşu süle! (564/464)

Korkma aŋar utru turup tegre yöre!
Kapsa anıŋ alpagutın andan tür e! (627/522)

Yaşnat kılıç, başı üze kakkıl, yar a!
Bıçlıp anıŋ boynı takı kalkan tura. (441/344)

Düşmana dikkatle bak, bile hançeri;
Uğrayıp üstüne gelse sür askeri!

Korkma ondan, karşıla, çevresinde dur!
Kap onun alplarını, kâğıt gibi dür!

Parlat kılıç, başına vur, yar başını!
Boynu biçilsin, parçalansın kalkanı.

KM: Düşmanına dikkatle bak! Hançerini de bileytaşı ile bile! Düşmanın seni hedef alarak gelirse mücadele ederek ona saldır!

KM: Düşmandan korkma; onu karşıla ve karşısında dur! Onun kahramanlarını def et ve onları kâğıt dürercesine dür!

KM: Kılıcını düşmanına karşı parlat ki onun boynu kopsun. Onun başına vur ki kalkanı dahi parçalansın.

* * *

Şiir, savaşçıya hitaben yazılmıştır. Savaşçı daima savaşa / dövüşe hazır olmalı, silahlarını hazır bulundurmalı ve dövüşmekten korkmamalı, cesaretle düşmana saldırıp onun başını uçurmalıdır. Aruzla yazılmış olsa da şiir Türk yaşama tarzını ve Türk ruhunu yansıtmaktadır. Düşman askerini (kâğıt gibi) dürmek

sözlerindeki istiare dışında beyitler sanatsız ve açık bir dille yazılmıştır. *Bile, süle, korkma, yaşnat, kakkıl* gibi emir kipleriyle ve *a, e* ünlemleriyle yapılan nida sanatı şiirin havasına ve sadeliğine uygundur.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır.

Şiir mesnevi tarzında kafiyelenmiştir; kafiye düzeni *aa / bb / cc*'dir. Kafiye sesleri birinci beyitte *le*, ikinci beyitte *re*, üçüncü beyitte *ra*'dır. Birinci mısrada *p / b*, ikinci mısrada *k*, ikinci beyitte *t*, üçüncü beyitte *ş / ç, k* aliterasyonları vardır.

YALVARMANIN YARARI YOK

Utru turup yagdı aŋar kĩş okı çıgılwar;
Aydım asıg kılgu emes, sen takı yalwar! (247/217)

Öŋdün nelük yalwarmadıŋ, kaç kata birdiŋ tawar;
Tulumlug bolup katındıŋ kānıŋ emdi yir suwar. (249/219)

Karşımda yağdı ona sadaktan küçük oklar;
Dedim ki, yararı yoktur, sen daha yalvar!

Önce niye yalvarmadın, kaç kez vergi verirken?
Silahlı olunca sertleştin, kanın şimdi yeri sular.

KM: Düşmanı niteleyerek diyor ki: Yüz yüze geldiğimizde ve üzerine sadaktan çıkan oklar yağdırdığımda ona, "şu anda senin yalakalığının ve yalvarmanın faydası da yoktur" dedim. (çıgılwar okı: küçük ok. Bu, kısa oktur).

KM: Önceden kaç defa vergi verirken niçin yalvarmadın? Şimdi ise silahla donatıldığın için sertleştin. Eskisi gibi vergi ödemeye dön; yoksa kanın yeri sular.

* * *

Şiir, düşmana hitap eden bir savaşçının sözleri üzerine kurulmuştur. Düşman önceleri vergi verirken, silahlanıp kendini güçlü hissedince baş kaldırmıştır. Düşmanı oklarıyla müşkül durumda bırakan ve onun yalakalığını yüzüne vuran savaşçı, "artık iş işten geçmiştir, bundan sonra yalvarmanın faydası yoktur."

demektedir. Nida (*yalwar*) ve istifham (*nelük*) sanatlarıyla konuşma dilini yansıtan bu şiir de son derece sadedir. Kanın yer sulamasının o devirde de halk arasında kullanılan bir deyim olduğu anlaşılıyor.

Şiir, *müstef'ilün müstef' ilün müstef'ilün fa'lün / fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Son mısraın ölçüsü farklıdır: *mefâīlün fâilâtün mefâīlün fâilün.*

Kafiye düzeni *aa / aa*, kafiye sesleri *(l)war*'dır.

DÜŞMANI KÜÇÜMSEME!

Kiçig bulup yagını yirgü emes;
Eḑgermeḑip koḑsa anı īlni kunar. (279/242)

Küçük görüp düşmanı yermemeli;
Aldırmayıp bıraksan ülkeyi çalar.

KM: Küçük olsa bile düşmanı hor görmemek gerekir. Ondan çekinilmediği ve ihmal edildiği zaman ülkeni senden alır.

* * *

Hikemi (öğüt verici) bir beyittir. Düşmanı küçük görmenin zararını anlatmaktadır. Küçük görülen ve aldırış edilmeyen bir düşman gün gelir bütün ülkeyi eline geçirebilir.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. İlk mısrada *emes*'ten önce bir *tüz* "doğru" kelimesi eklenirse vezin düzelir.

Beyit, *xa / xa* biçiminde düzenlenmiş ve *n* sesiyle kafiyelenmiş bir gazele ait olmalıdır.

YARALI

Elgim arıg kırçatur ok başakı;
Önmiş ulug terŋek üze köp kaşakı. (428/335)

Elimi iyice yarmada okun ucu;
Orman gibi yerden bitmiş halfa otu.

KM: Okun temreni elimi yardı. Ben ise yerden biten sık ve bol halfa otlarının arasından geçmekteyim.

* * *

Şiirde bir yaralı tasvir edilmektedir. Savaşçının / avcının bir yandan ok temrenleriyle eli yarılmıştır. Bir yandan da halfa otlarıyla dolu bir araziden geçmektedir.

Beyit *fâilâtün fâilâtün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır; ikinci mısradaki *köp* fazladır. Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *aşak*'tır, *+ı* rediftir.

AVCI

Çagrı alıp arkun münüp arkar yeter;
Awlar keyik, taygan ıḍıp tilkü tutar. (212/182)

Taŋda bile körse mini ördek atar;
Kalwa körüp kaşgalakı suwka batar. (263/229)

Erişir dağ keçisine at binip, alıp çakırı;
Tazı salarak tilki tutar, avlar yırtıcıları.

Tanda ok atarken görse beni ördek;
Oku görünce suya batar kaşgalak.[89]

KM: Adamın avlanmasını tasvir ederek diyor ki: Eline çakır kuşunu alıp küheylana binerek dağ keçisine erişir. Vahşi hayvan ve tilkileri de ince belli, sarkık kulaklı köpeklerle (tazılarla) yakalar.

KM: Kuşu avlamasını niteliyor: Ördek, şu tan vaktinde beni temrensiz okla görse bu kuş suya batar.

* * *

89 Ördekten küçük bir tür su kuşu.

Şiir usta bir avcıyı anlatmaktadır. At binip avcı kuşlarıyla dağ keçisi, geyik ve tilki avlayan; ördekleri ve su kuşlarını ürküten usta bir avcı. Eski Türklerin avcılık hayatı, neleri, nasıl avladıkları sade bir üslupla ifade edilmektedir. Dağ keçileri ve geyikler için ata binilmekte ve avcı kuşu (çakır) kullanılmaktadır. Tilki avlamak için ise tazı. Ördekler ve su kuşları temrensiz, ucu sivriltilmiş okla vurulmaktadır. (*Kalwa*: Ucu sivriltilmiş ok). Okunu yayına kurmuş avcı ile göl ve göl üzerinde uçuşan su kuşları bir tablo gibi göz önünde canlanmaktadır.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye düzeni *aa / aa,* kafiye sesleri *t / at*'tır, -*Ar* rediftir. İlk beyitte benzer söz dizimlerinin arka arkaya gelmesi de ahengi artırmaktadır. İlk mısrada *r*, ikinci mısrada *t*, dördüncü mısrada *k* aliterasyonu vardır.

10. SARAY – GÖLLER – IRMAKLAR

BENİM SARAYIM

Tamga suwı taşra çıkıp tāgıg öter;
Artuçları tegre önüp tizgin yeter. (214/184)

Kölüm kōmı kopsa kalı tāmıg iter;
Körse anı bilge kişi sözke büter. (503/403)

Korday kugu anda uçup yomgın öter;
Kuzgun yaŋan sayrap anın ūni büter. (551/451)

Mende bulnur sewinç otı kaḍgu otar;
Karşı körüp sagdıç anı uçmak atar. (607/499)

Bolsa kimniŋ altun kümüş, irle iter;
Anda bolup Teŋrikerü tapgın öter. (555/458)

Suyun kolu dışarı çıkıp dağı deler;
Çevresinde bitmiş sıra sıra ardıçlar.

Gölümde dalga kopsa duvarı iter;
Görünce onu bilge kişi evet der.

Kuğular orda uçup hep birlikte öter;
Kuzgun, alakarga şakır, sesleri biter.

Bendedir sevinç ilacı, kaygıyı biçer;
Sarayımı görüp sağdıç, ona uçmak der.

Kimin altın gümüşü olsa bir yer eder;
Orada Tanrı'ya ibadetini öder.

KM: Bu su kolu dağa nüfuz eder. Ardıçlar da sanki at dizgini gibi sıra sıra etrafında bitmişler.

KM: Havuzumun suyu dalgalanıp sarayımın duvarına, onu yerinden itip yok edercesine çarparsa onu gören akıllı bir insan dediğime inanır.

KM: Piknik yerini niteleyerek diyor ki: Kuğu vb. kuşlar, suların etrafında uçuşuyorlar; çeşitli nağmelerle hep beraber bağrışıyorlar. Kuzgun ve kızılca karga da neredeyse sesleri kısılırcasına ötüşüyor.

KM: Ferahlık ve sevincin ilacı bende bulunur; keder biçilir. Arkadaş benim sarayımı görse, güzelliğinden dolayı ona cennet adını verir.

KM: Kimin bunca altın ve gümüşü olursa bir yer kurar. O yerinde huzur bulunca yüce Tanrı'ya ibadetle borcunu öder.

* * *

Şiir bir köşkü, bir sarayı tasvir etmektedir. Dağı delip geçen bir akarsu saraya doğru akmaktadır. Çevresi sıra sıra dizilmiş ardıç ağaçlarıyla doludur. Akarsu sarayın çevresinde bir göl oluşturmuştur. Akarsuyun akıntısıyla göl dalgalanmakta ve sarayın duvarlarına çarpmaktadır. Suların çevresinde kuğular, kuzgunlar, kızılca kargalar uçuşmakta, çeşitli nağmelerle ötüşüp durmaktadırlar. Burada keder yok sevinç ve ferahlık vardır. Bunları gören bilge kişiler ve dostlar benim dediklerime inanır ve buraya cennet adını verirler. Parası olan herkes kendine bir yer yapar. Orada huzur bulunca da Tanrı'ya ibadet ederek borcunu öder.

Tabiatı tasvir eden pastoral bir şiir karşısındayız. Şair âdeta renkli bir tablo resmetmiştir. Tasvirler sade ve sanatsızdır. Sadece dördüncü beyitte kaygının biçilmesinden bahsedilerek istiare sanatı yapılmakta, kaygı, yaban otlarına benzetilmektedir.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Dördüncü ve beşinci beyitlerdeki *mende bulnur* ve *bolsa kimniŋ* kelimelerinde ölçü bozulmakta; bu kelimeler *müstef'ilün* değil *fâilâtün* cüzüne denk gelmektedir.

Kafiye düzeni *aa / aa...*, kafiye sesi *t*'dir, *-Ar* rediftir. Ahenk unsuru olarak birinci beyitte *t*, ikinci beyitte *k* aliterasyonu da dikkati çekmektedir.

11. TABİAT

SABAH KUŞLARI

Yaruk yulduz togarda odnu kelip bakar men;
Satulayu sayraşıp tatlıg ünün kuş öter. (530/431)

Parlak yıldız doğunca uyanıp bakıyorum;
Kuşlar boş boş şakıyıp tatlı seslerle ötüyor.

KM: Parlak yıldız doğduğu zaman uykudan uyandım. Ağaçlara bakıyorum ve kuşların tatlı, coşkulu nağmelerle terennüm ettiklerini duyuyorum.

* * *

Şiir, sabahleyin kuş sesleri arasında uyanan bir kişinin ağzından kuşların ötüşünü anlatmaktadır. Gözler önünde bir anlık bir sahne, bir enstantane canlanmaktadır. Beyit muhtemelen daha uzun bir şiirin bir parçasıdır.

Beytin vezni karışıktır veya bozuktur. İkinci mısra *fâilâtün fâilün fâilâtün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Birinci mısra ise *mefâîlün feûlun müstef'ilün feûlun* ölçüsüyle yazılmış gibidir, ancak aruzda böyle bir ölçü yoktur.

Beyit, *xa / xa* ... şeklinde kafiyelenmiş ve *t* kafiye sesine dayanan bir gazelden alınmış olmalıdır.

BUÇ BUÇ ÖTEN BÜLBÜL

Buç buç öter semürgük,
Bogzı üçün meŋlenür. (411/321)

Semürgük[90] öter buç buç,
Tane toplar olunca aç.

KM: Nağmeleriyle öten kuş acıkınca boğazı için tane toplar.

* * *

Bu beyitte de bir enstantane vardır. Kısa sahnede semürgük kuşu bir yandan ötmekte, bir yandan yerdeki taneleri gagalamaktadır.

Birinci mısra *müstef'ilün feûlün*, ikinci mısra *müstef'ilün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır.

Bu beyit de *xa / xa* ... şeklinde kafiyelenmiş bir gazelin parçası gibidir.[91] Beyitte mısra başı kafiyesi (*bu- / bo-*) de bulunmaktadır.

12. GÜNDELİK HAYAT

KOYUN TÜCCARI

Ordulanıp yüksek tagıg oglak çatar;
Uygur tatın yuwga alıp yomgın satar. (413/324)

Yerleşip yüksek dağa, kuzuya oğlak katar;
Uygurdan ucuza alıp sonra toptan satar.

KM: Dağın tepesinde pusuya yatan bir adamı niteleyerek diyor ki: O, dağın tepesinde yerleşti. Hâlâ kuzuyu oğlak vb. şeylere katmaktadır; yani çobandır. Buna rağmen Uygurlara saldırarak onlardan sürü alır ve onları satar.

* * *

90 Balasagun lehçesinde bülbüle benzer bir kuş.

91 Şiir eğer Tekin'in düşündüğü gibi 4+3=7'li hece ölçüsüyle yazılmış (Tekin 1989: 112) ise bir dörtlüğün parçası olmalıdır.

Şiirde, yüksek yaylalarda koyun ve keçi otlatan bir tüccar anlatılmaktadır. Çobanlık yapar görünen adam aslında Uygurlara saldırmakta, onlardan sürüleri almakta ve sonra toptan satmaktadır. Beyitte göçerilerle yerleşikler arasındaki ezelî rekabetin bir görünümü vardır.

Şiir, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. 4+4+4 durakları da sezilmektedir.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *at*'tır, *-ar* rediftir. Beyitte *g* aliterasyonu da vardır.

KIŞA HAZIRLIK

Kışka itin kelse kalı kutlug yāy;
Tün kün keçe alkınur ödlek bile āy. (54/39)

Kışa hazırlan kutlu yaz gelince;
Zaman, ay biter; geçer gündüz gece.

KM: Mübarek yaz gelince kışa hazırlan. Çünkü gece ve gündüz geçerek zaman biter ve ay tükenir.

* * *

Beyitte zamanın çabuk geçmesi dolayısıyla kışa hazırlanmak öğütleniyor. Yaz mevsiminin kutlu (mübarek) olarak nitelenmesi, o çağlardaki Türklerin anlayışını yansıtıyor olmalıdır. Zamanın geçmesi de ayın tükenmesiyle anlatılmıştır. Burada hem otuz günlük sürenin bitmesi, hem de gökteki ayın kertilerek tükenmesi kastedilerek *ay* kelimesinde tevriye yapılmış olabilir.

Beyit, *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. Birinci mısrada bir hece eksiktir.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *āy*'dır. Beyitte *k* aliterasyonu da bulunmaktadır.

KAYMAKLI YEMEK

Seḍremiş ulgun koyak,
Sermemiş sütten kayak. (518/417)

Bışrılur yakrı kıyak,
Toşgurur yogrı çanak. (458/361)

Seyrelmiş, eski konak,[92]
Süzülmüş sütten kaymak.

Pişirilir iç yağı, kaymak,
Doldurulur tabak çanak.

KM: Beklemiş akdarı taneleri azaldı. Sütten de kaymak alındı. Yenilmek için bunların ikisinin birlikte pişmesi gerekir.

KM: İç yağı ve kaymağı pişirilir; çanağı ve kabı doldurur.

* * *

Şiirde o zamanki Türklerin bir yemeği anlatılıyor. Sütten süzülerek alınmış kaymakla beklemiş akdarı iç yağı ile birlikte pişilir ve tabaklar, çanaklar doldurularak dağıtılır.

Şiir *fâilâtün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır.

Kafiye düzeni *aa / aa,* kafiye sesleri *(y)ak*'tır. Mısralar arası dikey ses benzerliği (*seḍremiş – sermemiş, bışrılur yakrı – toşgurur yogrı*) de şiirde güçlü bir ahenk yaratmaktadır.

DİLENCİ

Koldaçıka miŋ yagak,
Barça bile ayruk tayak. (210/180)

Benden bin ceviz dilenciye,
Bir de baston, dayansın diye.

92 Akdarı.

KM: Dilenciye benden bin ceviz. Bununla beraber ona dayanması için bir de baston veririm.

* * *

Şiir, dilenci ve cömertlik üzerine kurulmuştur. Cömert bir kişinin ağzından söylenen beyitte dilenciye pek çok ceviz ihsan etmek yeterli görülmemekte, üstüne bir de baston verilmektedir.

Beyit *fâilâtün fâilün* ölçüsüyle yazılmıştır.[93]

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesleri *ak*'tır.

AÇLIK

Karga kalı bilse muŋın ol buz sokar;
Awçı yaşıp tuzak tapa meŋke yakar. (214/184)

Buzu bile gagalar açlığını bilince karga;
Avcı gizlenmiş; yaklaşır yeme, düşer tuzağa.

KM: Karga mihnet ve açlık hissederse buzu bile gagalar. Avcı kendini sakladığı takdirde, (karga) yemi görünce aldırmadan tuzağa bile girer.

* * *

Beyit açlık temi üzerine kurulmuştur. Açlık kargaya buzu bile gagalatır. Açlık yüzünden karga, gizlenmiş olan avcıyı görmez ve tuzağa düşer. Şiirde o zamanki insanların kuş avlamaları hakkında da küçük bir bilgi bulunmaktadır.

Şiir *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ölçüsüyle yazılmıştır. 4+4+4 durakları da sezilmektedir.

Kafiye düzeni *aa*, kafiye sesi *k*'dir, *-ar* rediftir.

93 Tekin, ikinci mısradaki ölçü hatasının *ayruk* yerine *bir* konursa düzelebileceğini belirtir (Tekin 1989: 142).

ATASÖZLERİ[94]

Taz keligi börkçike. (19/19; 266/245; 293/247): Kelin gelişi börkçüye.
KM: Kelin gelişi börkçü dükkânınadır. 266/245; 293/247: Kelin gelişi börkçüyedir. [L2d]

Kuş kanatın er atın. (29/15): Kuş kanadıyla, er atıyla.
KM: Kuş kanadı ile, er atı ile muradına erer. [A2a]

İm bilse er ölmes. (31/18): Parolayı bilen er ölmez.
KM: Adam parolayı bilirse, parolayı bilen tarafından yanlışlıkla öldürülmez. [C5b, M1c]

Alp yagıda alçak çogıda. (33/19): Alp çarpışmada, yumuşak huylu tartışmada (sınanır).
KM: Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumuşak huylu, münakaşada sınanır. Krş. 195/167. [M4a, J1a]

Ermegüke eşik art bolur. (33/19): Tembele eşik, dağ geçidi olur.
KM: Tembel için eşik, dağ geçidi olur. [M7h]

Öt tīse agız küymes. (34/20): Ateş demekle ağız yanmaz.
KM: Ateş demekle ağız yanmaz. Yanlış bir sözünden dolayı özür dileyenler için kullanılır. [A1a, J1a]

Öḍ keçer kişi tuymas, yalŋuk oglı meŋgü kalmas. (34/21): Zaman geçer, kişi sezmez; insanoğlu ebedî kalmaz.
KM: Zaman geçer, insan onu hissetmez ve insanoğlu ebedî olarak yaşamaz. [T1c, G8c]

Eşiç ayur tūpüm altun, kamıç ayur men kanda men. (38/25): Tencere der dibim altın; kepçe der, ben nerdeyim.
KM: Tencere dibinin altın olduğunu iddia eder, kepçe de ben neredeyim der. Bu söz, kendisini tanıyan kimsenin yanında övünenler için kullanılır. [D4c, F2c]

Egir bolsa er ölmes. (39/26): Eğir kökü olursa insan ölmez.
KM: Egir, karın ağrısını tedavi etmek için kullanılan bir kök, eğir kökü (Acorus calamus). Bu kök insanın yanında olsa karın ağrısından ölmez; çünkü onu yer ve kurtulur. Önceden tedbir almak için kullanılan bir atasözüdür. [G7b, M1a]

94 Yay ayraç içindeki sayılardan birincisi el yazmasındaki, ikincisi Ercilasun – Akkoyunlu 2014'teki sayfa numarasını göstermektedir. Noktalı virgülle ayrılmış sayılar, atasözünün birden fazla yerde geçtiğini gösterir. Bana ait olan ilk aktarma atasözünün bire bir aktarmasıdır. KM kısaltmasından sonraki açıklamalar Kâşgarlı Mahmud'un Arapça açıklamalarının Türkçeye çevirisidir. Farklı yerde geçen aynı atasözü için KM'nin farklı açıklaması varsa bu açıklama ayrıca verilmiştir. Köşeli ayraç içindeki harf ve sayılar atasözünün, Uluslararası Atasözleri Tip Sistemi'ndeki yerini göstermektedir. Sistem, bu kitabın "Ek" bölümünde bulunmaktadır.

Tilkü öz inke ürse uduz bolur. (39/26, 446/350: *yinike* ürse): Tilki kendi inine ürüse uyuz olur.
KM: Tilki kendi inine ürüse uyuz olur. Bu, kabilesini, aşiretini, kendi ülkesini inkâr ederek ve ayıplayarak kötüleyen kimseler için kullanılır. 446/350: Tilki kendi inine ürüse uyuz olur. Bu, kendi kabilelerini kötüleyip sonra da onlarsız yapamayan için söylenir. [A2a, H3a]

Agız yise köz uyadur. (40/26): Ağız yese göz utanır.
KM: Ağız yer, göz utanır. Birinin verdiği hediyeyi yiyip sonra hediye sahibinin işini yapamayacağından utanan kimse için kullanılır. [H2f]

Öküz adakı bolgınça buzagu başı bolsa yig. (41/28): Öküz ayağı olmaktansa buzağı başı olmak yeğ.
KM: Buzağının başı olmak öküzün ayağı olmaktan daha iyidir. Yani kendi kendini yönetmek başkasına tabi olmaktan iyidir. [H2b]

Tirig esen bolsa taŋ üküş körür. (43/29): Ömür esen olursa (insan), şaşılacak şey(leri) çok görür.
KM: İnsan sağ salim yaşarsa çok hayret verici şeyler görür. [D1a, D1b]

Awçı neçe al bilse adıg ança yōl bilir. (43/30; 167/144: *Avçı neçe* āl): Avcı nice hile bilirse ayı (da) onca yol bilir.
KM: Avcı avlanmak için ne kadar hile yolu bilirse ayı da kaçmak için o kadar yol bilir. İki dâhi karşı karşıya geldiği zaman bu söz kullanılır. 167/144: Avcı ne kadar hile ve kandırmaca biliyorsa, ayı da kaçmak için o kadar yol bilir. [M1c]

Agılda oglak togsa arıkda otı öner. (45/31): Ağılda oğlak doğsa ırmakta otu biter.
KM: Ağılda oğlak doğsa nehirde otu biter. Rızık kazanmada ağır davrananlara bunun sebebi sorulduğunda bu sözle karşılık verirler. [B1b]

Sartnıŋ azukı arıg bolsa yōl üze yīr. (45/31; 172/148: *Sart azukı, yolda*): Tüccarın azığı temiz olursa yol üzerinde yer.
KM: Tüccarın azığı temiz ise yol üzerinde açıkça yer. Bu söz, güvenilir olduğunu ısrarla iddia eden, fakat bunu ispat etmekten kaçınan kimseler için söylenir. 172/148: Bunun açıklaması daha önce geçmişti. [H1a]

Oluk yagrı ogulka kalır. (46/32; 186/159: *Keriş yagrı*): Atın kürek kemikleri arasındaki yara oğula (yavrusuna) kalır.
KM: Omuz başı yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası, sinir ve mafsalların toplandığı yerdir ve bu yüzden çabuk iyileşmez. 186/159: "Keriş" yaralandığı zaman oğula miras kalır. Çünkü orası mafsalların toplandığı yerdir; çabuk iyileşmez. Bu söz, o noktaya dikkat etmek için söylenir. (keriş: atın kürek kemikleri arası) [G2a, G7b]

Anuk utru tutsa yōkka sānmas. (46/32): Hazır (yemek) sunulursa yoğa sayılmaz.
KM: Hazır bulunan yemek misafire sunulursa yok sayılmaz. Ev sahibinin gücü yettiği kadar hazırlık yapması için söylenir. [H5e]

Künde irük yok begde kıyık yōk. (47/33): Güneşte gedik yok, beğde (sözden) cayma yok.
KM: Güneşte gedik olmadığı gibi beyin sözünde de cayma yoktur. Bu söz, beyler için, verdikleri sözden caymasınlar diye söylenir. [K1a, J1i]

İrig irini yāglıg, ermegü başı kanlıg. (47/33): Kararlı (kişinin) dudağı yağlı, tembel(in) başı kanlı.
KM: Kararlı adamın dudağı yağlı olur, çünkü çalışır. Çalıştığı için de iyi, yağlı ve semiz yiyecek yer ve dudakları yağlanır. Tembel ise tembel olduğu için çalışmaktan âciz kalır; bu yüzden başına vurulur ve başı kanar. Bu söz ile çalışmak ve tembelliği bırakmak emredilir. [M7a]

Alımçı arslan birimçi sıçgan. (50/35; 206/176): Alacaklı aslan, borçlu sıçan.
KM: Alacaklı, aslan gibi kabararak dolaşır, borçlu olan ise korkusundan fare gibidir. 206/176: Alacaklı borçluya karşı gücü bakımından aslan gibidir. Borçlu ise alacaklıya karşı korkusu yüzünden sıçan gibidir. [H2f]

Atan yüki aş bolsa açka az körnür. (50/35): İğdiş deve yükü aş olsa, aça az görünür.
KM: İğdiş devenin üzeri yemekle dolu olsa bile aç onu çok acıktığından dolayı az görür. [D3b, D4b]

Esende īwek yōk. (51/36): Esenlikte acelecilik yok.
KM: Selamette acele etmek olmaz. İşleri ihtiyatla, yavaş yapmak için söylenir. [T1k, T1i]

Āç nē yīmes tok nē tīmes. (52/37): Aç ne yemez, tok ne demez.
KM: Aç, kendisine sunulan yemeği bırakmaz; tok ise onu ayıplar. [D3f]

İglig tutzugı ēḍ bolur. (52/38): Hasta vasiyeti uğurdur.
KM: Hastanın vasiyet etmesi kendisi için uğur sayılır. Bu söz, hastanın vasiyet etmesi için söylenir. [G7e]

Āln arslan tutar kūçün oyuk tutmas. (53/39; 410/321: *kösgük tutmas*; 622/519: *kūçin sıçgan tutmas*): Hileyle aslan tutarlar, zorla bostan korkuluğu (bile) tut(a)mazlar.
KM: Hile ile aslan tutulabilir; fakat kuvvetle, bostan korkuluğu bile tutulamaz. Bir işi kuvvet vasıtasıyla yapamayana hile kullanması tavsiye edildiği zaman bu söz söylenir. 410/321: Hile ile aslan tutulabilir; güç ile korkuluk tutulamaz. 622/519: Hileyle aslan tutmak mümkündür; zorla sıçan bile tutulmaz. İşlerin latif hileyle, yavaş yavaş yapılması ve zor kullanılmaması için söylenir. [K1a, M9a]

Āy tolun bolsa eligin imlemes. (54/39; 146/127*: Ay, elgin*): Ay, dolun ise elle göstermezler.
KM: Ay, dolunay hâline geldiği zaman elle gösterilemez; çünkü gözü olan herkes onu görür. Bu söz, herkesçe bilinen şeyler için kullanılır. 146/127: Ay, dolunay hâline geldiği zaman elle gösterilmez. Bu, açık olan işler için kullanılır. [M3e]

Orı kopsa ogış aklışur, yagı kelse imrem tepreşür. (56/42): Bağırtı kopsa sülale toplanır, yağı gelse oymak depreşir.
KM: Bağırtı kopunca, bağırana yardım etmek için aşiret toplanır; düşman gelince, onunla savaşmak için gruplar toplanır. Bu söz, herhangi bir şey yapıldığında birlik olmayı tavsiye etmek için kullanılır. [H3a]

Kişi alası içtin yılkı alası taştın. (58/44): Kişi(nin) alacası içte, hayvan(ın) alacası dışta.
KM: İnsanın alacası içindedir; yani muhalif olduğunu gizler; hayvanın alacası ise vücudunun dışındadır, görünür. Arkadan vurduğunu riyakârlıkla gizleyen adam için söylenir. [C6b, C6c]

Ula bolsa yōl azmas bilig bolsa söz yazmas. (58/44): Yol işareti olursa yol şaşırılmaz, akıl olursa söz yanılmaz.
KM: Arazide işaret olsa yol kaybedilmez; insanda da akıl olsa konuşmada yanlış yapmaz. [M2a, M3a]

Üme kelse kut kelir. (59/44): Konuk gelse uğur gelir.
KM: Sana misafir gelirse onunla beraber uğur ve bereket de gelir. Misafir mübarek tutulur, istiskal edilmez. [H5e]

Bart kiçig bolsa aŋut bedük ür. (59/45): Kova küçük ise huni(yi) büyük koy.
KM: Kova küçükse büyük huni koy. İnsanlardaki küçük şeyleri büyük gösterenler için söylenir. [C4a]

Erkeç eti em bolur, eçkü eti yil bolur. (60/46): Erkeç eti devadır, keçi eti yeldir.
KM: Erkeçin eti deva olur; keçinin eti ise şişirici olur; karında gazı harekete geçirir. [A2a, G7b]

Yırak yir sāwın arkış keldürür. (61/47): Uzak yer(in) haberini kervan getirir.
KM: Uzak yerin haberini yolculuk (kervan) getirir. [J1e, M5c]

Adın kişi nēŋi neŋsinmes. (62/48): Başka kişi(nin) malı sahiplenilmez.
KM: Başkasının malı senin elinde olsa bile mal sayılamaz, çünkü o geri alınır. [H2b, L2b]

Ortak erden artuk almas. (62/48): İş ortağı, kişiden, fazla almaz.
KM: Ortak bölüşme sırasında ortağından fazla almaz. İnsaflı olması istenen için söylenir. [L2b]

Tāgıg ukrukın egmes, teŋizni kaygıkın bögmes. (63/49): Dağı kementle eğ(e)mezler, denizi kayıkla engelle(ye)mezler.
KM: Yüksek dağ kementle tutulmaz; denizin de kayıkla önü kesilmez. Yani, önemli bir iş, basit bir sebepten dolayı reddedilmez. Krş. 539/440. [C4f]

Kāz kopsa ördek kȫlüg igenür. (64/51): Kaz kalkarsa ördek gölü sahiplenir.
KM: Kaz gölden kalkarsa ördek oraya sahip çıkar. Bir kavmin büyüğü uzaklaştığı zaman orada büyüklük taslayan için söylenir. [K1a]

Ersek erke tegmes, īwek ewke tegmes. (64/51): Orospu ere ulaşmaz, aceleci eve ulaşmaz.
KM: Acele eden orospular acele ettikleri için, çoğunlukla erkek bulamazlar. Bu yüzden istedikleri şartları bir araya getiremezler. Nasıl ki acele eden insan da evine varamaz. Acele ettiği için bindiği hayvanı sakatlar ve evine hasret kalır... Acele eden adamın aceleciliği bırakması için söylenir. [T1k]

İzlik bolsa er uldımas, içlik bolsa at yagrımas. (65/51): Ayakkabı olursa kişi yalınayak kalmaz, örtü olursa at (sırtı) yaralanmaz.
KM: Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa (atın) sırtı yaralanmaz. Bu söz, işlerde tedbirli olmak için söylenir. [M1a]

Endik üme ewligni agırlar. (65/52): Aptal konuk ev sahibini ağırlar.
KM: Ebleh misafir ev sahibini ağırlar. Aslında misafiri ağırlamak vaciptir. [M3e, H5e]

Erdem başı tıl. (66/52; 169/146; 501/402): Erdem başı dil.
KM: İyi ve övülmeye değer işin başı dildir. İyi konuşmayı bilen onunla şeref kazanır. 169/146: Meziyetlerin başı dildir. Bundan güzel konuşma kastedilmektedir. 501/402: Erdem ve meziyetin başı dildir. [J1a]

Emgek eginde kalmas. (68/54): Sıkıntı omuzda kalmaz.
KM: Sıkıntı, mahrum olan ve imtihan edilen kimselerin omzunda devamlı kalmaz. [D2b]

Aŋduz bolsa at ölmes. (70/56): Andız otu olursa at ölmez.
KM: Andız otu yanında bulunsa at karın ağrısından ölmez. Çünkü o atın gırtlağından verilir ve at iyileşir. Seyahate çıkana, tedbirli olsun diye söylenir. (Andız otu: Inula helenium) [M1a, M2c]

Itka uwut bolsa uldaŋ yīmes. (70/57): İtte utanma olsa ayakkabı altı yemez.
KM: Köpeğe hayâ atılırsa (utandırılırsa) ayakkabının altını yemez. Birisinin hayâ ile iş yapması istendiği zaman söylenir ve bu sözle birisi hayâlı olmaya zorlanırsa, hayâdan dolayı kötü işlerini terk eder. [F1b]

Erŋenke elig karı bözün ton tükemes. (71/57): Bekâra, elli arşın bezle şalvar tamamlanmaz.
KM: Bekâr adamın şalvarı için elli arşın kumaş yetmez. Çünkü ona yabancı, öğüt vermez. Evlenmesi istenen kişi için söylenir. [G5c]

Oglak yiliksiz, oglan biligsiz. (72/59): Oğlak iliksiz, oğlan akılsız.
KM: Oğlağın kemiğinde ilik olmadığı gibi çocukta da akıl yoktur. [G3a]

İngen ıŋrasa botu bozlar. (73/59): Dişi deve inlese deve yavrusu böğürür.
KM: Dişi deve inlerse, yavrusu ses verir. Akrabaların birbirlerini sevmeleri ve şefkatli davranmaları için söylenir. [G1a]

Bīş erŋek tüz ermes. (73/60): Beş parmak bir değil.
KM: Beş parmak eşit değildir. Bunun gibi, insanlar da farklıdırlar. [D1c]

Umayka tapınsa ogul bulur. (74/61): Umaya hizmet etse oğul bulur.
KM: Ona (umaya) hizmet eden erkek çocuğa sahip olur. Kadınlar ondan iyi fal (gelecek) umarlar. (Umay: Kadın doğurduktan sonra karnından çıkan ve hokkaya benzeyen şey. Bunun, karında çocuğun yoldaşı olduğu söylenir.) [B2g]

Arpasız at aşumas, arkasız alp çerig sıyumas. (74/62): Arpasız at aşamaz, arkasız alp asker kıramaz.
KM: At arpa yemeyince engeli aşamaz. Bunun gibi yiğit de arkasında ona yardım eden birisi bulunmazsa düşman safını kıramaz. İşlerde yardımlaşma tavsiye edileceği zaman söylenir. Krş. 76/64. [H3b]

Yılan kendi egrisin bilmes, tewe böynın egri tīr. (76/63): Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynuna eğri der.
KM: Yılan kendi eğriliğini bilmez; devenin boynunun eğri olduğunu iddia eder. Kendisinde olan ayıba bakmayarak başkasını ayıplayan için söylenir. [H1b]

Arkasız alp çerig sıyumas. (76/64): Arkasız alp asker kıramaz.
KM: Kahraman, düşman safını arkası olmadan kıramaz. (Arka: Zorluklarda sana yardımcı olan arka) Krş. 74/62. [H3b]

Ermegüke bulıt yük bolur. (81/71): Tembele bulut yük olur.
KM: Tembele bulutun gölgesi bile yük olur. [M7d]

Alp erig yawrıtma, ıkılaç arkasın yagrıtma. (81/71): Alp eri zayıflatma, küheylan(ın) arkasını yaralatma.
KM: Kahraman adamın kötülük yaparak onu zayıflatma; küheylanın belini yara yapma. Beylere öğüt olarak söylenir. [K1e]

Açıglıg terk karımas. (85/76): Nimeti olan çabuk ihtiyarlamaz.
KM: Bir insanın nimetlenecek nimeti varsa, çabuk ihtiyarlamaz. [D4a]

Azuklug armas. (85/76): Azığı olan yorulmaz.
KM: Azığı olan doyduğu ve kuvvetli olduğu için yolculukta yorulmaz. [D4a]

Emiglig uragut küsegçi bolur. (88/79): Emzikli kadın iştahlı olur.
KM: Emzikli kadın iştahlı olur. Ona uygun olanı verilir. [D4d]

Tāşıg ısrumasa öpmiş kerek. (92/85): Taşı ısıramazsa öpmelidir.
KM: Taşı ısıramayan onu öpmelidir. Maksadına ulaşmada işi yumuşaklıkla yürütmek için kullanılır. [M6c]

Kümüş künke ursa altun aḍakın kelir. (92/86): Gümüş güneşe konulsa altın ayakla gelir.
KM: Paralar güneşe serilirse altın ona yürüyerek gelir. İşi yürütmede para harcamak için söylenir. [K2f]

Ōtug oḍguç birle öçürmes. (98/91): Ateşi alevle söndürmezler.
KM: Ateş alevle söndürülmez. Fitnenin fitneyle değil, barış yoluyla yatıştırılacağını anlatmak için kullanılır. [H7k]

Etli tırŋaklı aḍırmas. (98/91): Et ile tırnak ayrılmaz.
KM: Etle tırnak birbirinden ayrılmaz. Yakınlıklar için kullanılır; tırnakla et arasında ayrılık olmadığı gibi akraba arasında da ayrılık olmaz demektir. [G1a]

It ısırmas at tepmes tīme. (98/91): İt ısırmaz, at tepmez deme.
KM: At tepmez, it ısırmaz deme, çünkü bu onların huyudur. [A2a, M1a]

Alplar birle uruşma, begler birle turuşma. (101/93): Alplar ile vuruşma, beğlere karşı durma.
KM: Kahramanlarla savaş etme; beylere karşı direnme. [K1f]

İkki bugra igeşür, otra kökegün yençilür. (103/94, 409/320): İki buğra çarpışır, ortada göksinek ezilir.
KM: İki buğra çarpışır; göksinek arada sıkışır. İki beyin savaşması sırasında, aralarında zayıfların ölmesi hâlinde söylenir. 409/320: İki buğra çarpışıp birbirini ısırır; göksinek aralarında telef olur. "İki yönetici savaşır; aralarında zayıflar ölür" fikrini anlatmak için kullanılır. [K1b]

Usukmışka sākıg kamug suw körünür. (104/95): Susamışa serap, hep su görünür.
KM: Susayan, bütün serapları su gibi görür. İhtiyacı olan birisinin her şeyde ihtiyacını gidereceğini zannetmesi durumunda kullanılır. [D3d]

Yalŋuk ürülmiş kāp ol, agzı yazlıp alkınur. (107/97): İnsan şişirilmiş kaptır, ağzı açılınca tükenir.
KM: Âdemoğlu şişirilmiş tulum gibidir; ağzı açılınca havası biter. [J1g]

Kurug yıgaç egilmes, kurmış kiriş tügülmes. (108/98): Kuru ağaç eğilmez, kurulmuş kiriş düğümlenmez.
KM: Kuru ağaç eğilmez ve kurulmuş yay kirişi düğümlenmez. Kullanmada haddini aşmış şeyler için kullanılır; onları istesek de eski hâline döndüremeyiz. Krş. 539/440. [C1a]

Ögüngüçi üminde artatur. (110-99): Övünücü, şalvarını bozar.
KM: Kendini öven, şalvarını kirletir. Yani denendiği zaman övündüğü işi yapamaz ve altını kirletesiye utanır. Bu, kendini övmeyi terk etmek için kullanılır. [F2c]

Tay atatsa at tınur, ogul ereḍse ata tınur. (112/100): Tay, at olunca at dinlenir, oğul, er olunca baba dinlenir.
KM: Tay, at olunca, at, üzerine binilmekten kurtulduğu için dinlenir; oğul erkekten sayılınca baba dinlenir; çünkü o, babasının zenginliğini artırır. [G3d]

Kulak eşitse köŋül bilir, köz körse üdig kelir. (114/102): Kulak işitirse gönül bilir, göz görürse şevk gelir.
KM: Sözü kulak duyarsa, gönül onu bilir. Göz sevdiğini görürse, şevki kabarır. [J1a, D3b]

Tulum anutsa kulun bulur, tulum unutsa bulun bolur. (115/103): Silah hazır eden kulun bulur, silah(ı) unutan tutsak olur.
KM: Kim düşmana karşı silah hazırlatırsa tay bulur; kim hazırlanmayı unutursa tutsak olur. Hazırlıklı olmak için kullanılır. [M1a]

Suw içürmeske süt bīr. (117/105; 499/400: *suw bīrmeske*): Su içirmeyene süt ver.
KM: Sana su içirmeyene süt içir. Yani sana kötülük edene iyilik et. 499/400: Sana su vermeyene süt ver. Bundan maksat, "sana kötülük yapana iyilik yap"tır; çünkü senin ona ihsanda bulunman (onu sana) köle yapar. [F1b]

Tüzün birle uruş, ütun birle üsterme. (118/106; 209/179: *bīrle tireşme*): Yumuşak huylu ile vuruş, alçak ile zıtlaşma.
KM: Yumuşak huylu kimseyle vuruş, çünkü o sana tahammül eder; alçak kimseyle zıtlaşma, çünkü o kabarıp kötülük eder. 209/179: Yumuşak huylu kimseyle vuruş, çünkü o sana tahammül eder; alçak ve sefih kimseyle zıtlaşma, çünkü o seni yener. [H1a]

Bütün ümlüg kança kolsa olturur. (119/106): Sağlam şalvarlı, nasıl isterse (öyle) oturur.
KM: Şalvarı sağlam olan istediği şekilde oturur. Kendisinden emin olup hiçbir töhmeti umursamayan kimse için kullanılır. [H1a]

Us üşkürse ölür. (121/108): Kerkes ıslık çalsa (insan) ölür.
KM: Kerkes kuşu insanın yüzüne doğru ıslık çalarsa o insanın öleceğine işarettir; uğursuzluk sayılır. [B2g, C5a]

Keŋeşlig bilig üḍreşür, keŋeşsiz bilig opraşur. (123/109): Danışan akıl gelişir, danışmayan akıl yıpranır.
KM: Bir iş danışılarak yapılırsa günden güne güzelliği artar; danışılmadan yapılan iş ise günden güne yıpranır. Krş. 601/493. [H3b]

Sınamasa arsıkar, sakınmasa utsukar. (127/112): Sınamayan aldanır, düşünmeyen yitirir.
KM: Adam bir şeyi denemezse aldanır; bir işin nereden geldiğini düşünmezse kaybeder. Tecrübe ve dikkat etmek için kullanılır. [M9a]

Tünle bulıt örtense ewlük urı keldürmişçe bolur, taŋda bulıt örtense ewke yagı kirmişçe bolur. (131/115): Gece bulut kızarsa kadın oğlan doğurmuş gibi olur, tan vakti bulut kızarsa eve yağı girmiş gibi olur.
KM: Geceleyin bulutlar kızarırsa; kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyin yanarsa, saldıran düşman eve girmiş gibi olur. İkincisini uğursuzluk sayarlar. [A3b, B2g]

Yakadakı yalgagalı eligdeki ıçgınur. (132/115; 578/475): Yakadaki yalanırken eldeki kaçar.
KM: Yakasındaki yemek döküntülerini yalayanın elindeki kap vb. kaçar veya kaçırılır. Elindeki kendisine yetiyorsa onunla yetinilmesi ve o şeyin muhafaza edilmesi için söylenir. 578/475: İnsan, yakasındaki yemek parçacıklarını yalarken elindeki kap düşer ve yalayan, (asıl yemeği de) kaçırmış olur. Bir şeye tamah edip bütün varlığını ona harcayan için söylenir. Elde bulunanı tutmak ve mevcut olmayana tamah etmeyi bırakmak için öğütlenir. [D3h]

Karga kāzka ötgünse butı sınur. (132/116): Karga kaza öykünürse butu kırılır.
KM: Karga kuvvette ve uçmakta kazı taklit ederse ayağı kırılır. Bir kimseye, haddini aşmaması için söylenir. [H1a]

Bir toyın başı agrısa kamug toyın başı agrımas. (140/122; 519/418: *Bīr*): Bir Buda rahibinin başı ağrısa bütün rahipler(in) başı ağrımaz.
KM: Kâfirlerden bir din adamının başı ağrımakla diğerlerinin de başı ağrımaz. Bu söz; arkadaşları bir şey arzu edip yedikleri ve kabul ettikleri hâlde bir kimsenin o şeyi kabul etmemesi hâlinde söylenir. 519/418: Bir "toyın"ın başı ağrısa bütün "toyın"ların başı ağrımaz. Arkadaşlarından birinin hastalığı sebebiyle bir şey yemekten imtina eden kimse için kullanılır; böylece diğeri (yemeyen kimse) yemeğe davet edilir. [H1g]

Sakak bıçar, sakal oxşar. (144/125; 409/319: *sakak oxşar, sakal bıçar*): Çene(yi) biçer, sakal(ı) okşar. KM: Habersizce çeneyi keserken sakalı okşar. Riyakârlık yaparak kötülük sokuşturan için kullanılır. 409/319: Aldatarak sakalı okşar; çeneyi keser. [F1b]

Alım kīç kalsa aḍaklanur. (149/129): Alacak geç kalırsa ayaklanır.
KM: Borçlu üzerinde borç uzun zaman kalırsa ayakları olur; yani sahibi ondan talepte bulunur. [H2f]

Yagını aşaklasa başka çıkar. (154/133): Düşmanı aşağı görürlerse başa çıkar.
KM: Düşmanını küçük sayarsa başa çıkar. Demek isteniyor ki baş yani ihtiyat elden gider; onu küçük görme. [C4b]

Köp sögütke kuş konar, körklüg kişike söz kelir. (160/140): Gür söğüte kuş konar, güzel kişiye söz gelir.
KM: Kuş, gür ve dolaşık dallı söğüt ağacına konar; güzel ve aydınlık yüzlü kadına söz gelir. [A2a, C6a]

Yıgaç uçıŋa yil tegir, körklüg kişike söz kelir. (161/140): Ağaç ucuna yel değer, güzel kişiye söz gelir.
KM: Ağacın dalı mutlaka rüzgâr görür, güzele de mutlaka söz gelir. Bunun için o, kendini korumalıdır. (KM, bu atasözünü, bir öncekinden sonra "Başka bir şekilde de rivayet edilir." kaydıyla vermiştir.) [A1c, C6a]

Kim kür bolsa küwez bolur. (163/142): Kim yürekli olursa kibirli olur.
KM: Kim dayanıklı ve yürekli olursa kibirli olur. [M4a]

Kuzda kār eksümez, kōyda yāg eksümez. (164/142): Dağın güneş görmeyen yanında kar eksilmez, koyunda yağ eksilmez.
KM: Dağın gölgeli tarafından kar eksilmez; koyundan da yağ eksilmez. [A1b, A2a]

Kız kişi sāwı yōrıglı bolmas. (164/142): Cimri kişinin ünü yaygın olmaz.
KM: Cimrinin şöhreti yaygın olmaz, yayılmadan kalır. Cömertlik dolayısıyla insanın şöhretinin yayılması ve övülmesi için kullanılır. [H5c]

Boş nēŋke iḍi bolmas. (166/143): Boş şeyin sahibi olmaz.
KM: Terk edilen, ihmal edilen şeye kimse sahip çıkmaz. Bir insanın malını koruması için söylenir. [L1c]

Kul yagı, ıt böri. (169/146): Köle düşman, it börü(dür).
KM: Köle, fırsat bulursa efendisinin malını alır ve düşman gibi gider. Köpek de sahibinin kurdudur. Çünkü yiyebileceği bir şey bulduğu zaman çekinmeden yer. Bu, kölenin, efendisine vefasızlığı için söylenir. [K1k]

Kül ürginçe köz ürse yig. (170/146): Kül üflemektense köz üflense yeğ.
KM: Kül üflemektense köz üflemek daha iyidir. Küçük işlerle uğraşmak yerine büyük işlerle uğraşmak için söylenir. [C4g]

Künke baksa köz kamar. (171/147): Güneşe baksa göz kamaşır.
KM: Güneşe bakanın mutlaka gözü kamaşır. [C2c]

Kırk yılka bāy çıgay tüzlinür. (176/150): Kırk yılda zengin (ile) yoksul denk olur.
KM: Yoksul ile zengin ancak kırk yılda denk olur. Yani ya ölümle ya da devranın ters dönmesiyle. [K2j]

Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas. (176/151, 407/317): Farssız Türk olmaz, başsız börk olmaz.
KM: Başsız börk olmadığı gibi Farssız Türk de olmaz. 407/317: Türklere karışmamış hiçbir Fars yoktur; üzerine konacak baş olacak ki börk de olsun. [H1f]

Kara bulıtıg yīl açar, urunç bile īl açar. (178/152): Kara bulutu yel açar, rüşvet ile devlet (kapısı) açılır.
KM: Kara bulutlar çökerse rüzgâr onları iter; aynı şekilde rüşvet de hükümet kapısını açar. İşini yürütmede parayı esirgememek için kullanılır. Krş. 540/441. [A3a, K2a]

Sögüt sölige, kaḍın kāsıŋa. (179/153; 502/402; 605/497: *Kaḍın kāsıŋa, sögüt söliŋe*): Söğüt tazeliğine, kayın kartlığına.
KM: Söğüte tazelik, taravet yakışır; kayın ağacına kartlık yakışır. Aslına çeken şeyler için kullanılır. 502/402: Söğüt ağacının nemi kendisine yakışır; bir ağaç türü olan kayının da katı kabuğu kendisine yakışır. 605/497: Daha önce bunun anlamı verilmişti. [C2b]

Koş kılıç kınka sıgmas. (180/154): Çifte kılıç kına sığmaz.
KM: Çifte kılıç bir kına sığmaz. Aynı iş için uğraşıp karşı karşıya gelen veya aynı kızı isteyen iki adam için kullanılır. [K1c]

Bār bakır, yōk altun. (181/155): Var (olan) bakır, yok (olan) altın(dır).
KM: Elde bulunan şey bakır gibidir, ona değer verilmez; bulunmayan şey ise değer bakımından altın gibidir. Akrabaları yanında değersiz görülen, fakat kaybedildiği zaman arkasından üzüntü duyulan kimse için kullanılır. [G1a]

Kök temür kerü turmas. (182/155): Gök demir geri durmaz.
KM: Mavi demir iş görmeden durmaz; yani bir şeye isabet ettiği zaman onu yaralar. [C1a]

It çakırı atka tegir, at çakırı ıtka tegmes. (183/156): İt(in) çakır(ı) ata değer, at(ın) çakır(ı) ite değmez.
KM: Gök (gözlü) köpek bir ata değer; gök (gözlü) at ise bir köpeğe değmez; çünkü o iyi göremez. (Alırken) ona dikkat etmek için kullanılır. [A2a]

Kaçış bolsa kıya körmes. (185/159): Kaçışma olsa dönüp bakmazlar.
KM: Kavim içinde kargaşa olursa kimse kimseye dönüp bakmaz. [K1d]

Kuḍugda suw bār, ıt burnı tegmes. (188/161): Kuyuda su var, it burnu değmez.
KM: Kuyuda su var ama köpeğin burnu ona ulaşmaz. Bir şeyi isteyip de elde edemeyen veya başkasının yemeğini görüp canı istediği hâlde onu bulamayan için kullanılır. (K2i)

Balık suwda, közi taştın. (190/162): Balık suda, gözü dışarıda.
KM: Balık suda, gözleri dışarıdadır. Bir şeyi çok iyi bildiği hâlde bilmez görünen kimse için kullanılır. [M3a]

Yadag atı çaruk, kūçi azuk. (191/164): Yaya(nın) atı çarık, gücü azık(tır).
KM: İnsanın atı çarık, gücü ise azıktır. Bunlar için hazırlık yapılması maksadıyla söylenir ki yaya ve zayıf kalınmasın. [M5b, D4a]
Kuruk kaşuk agızka yaramas, kurug söz kulakka yakışmas. (192/165): Kuru kaşık ağıza yaramaz, kuru söz kulağa yaklaşmaz.
KM: Kuru kaşık ağıza uymaz; faydasız söz de kulağa yaklaştırılmaz. Birisinde kendisine ait bir şeyi olanın onu elde etmesi için kullanılır. [M5d, J1a]

Konak başı sedreki yig. (193/165): Akdarı başağı(nın) seğreği yeğ.
KM: Akdarının başının az taneli olması çok taneli olmasından daha makbuldür. Çünkü taneler az olunca dolgun ve büyük olur; çok olunca zayıf ve küçük olur. Muradına ve beylik arzusuna ulaşmak gayesiyle kalabalık istemeyen için kullanılır. [A1d, K1b]

Neçe yitig biçek erse ōz sapın yonumas. (193/166): Nice keskin bıçak olsa kendi sapını yontamaz.
KM: Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesemez. Başkalarının işinde dâhi olup kendi işinde âciz olan için kullanılır. [C2c, H2c]

Tezek kārda yatmas, edgü isiz katmas. (194/166): Tezek karda yatmaz, iyi (ile) kötü karıştırılmaz.
KM: At pisliği kar altında kalmaz, sıcaklığı karı eritir. Aynı şekilde, aralarında uyum yoksa iyiyi kötüye karıştırmamak gerekir. [C2e, F1b]

Teşük suwda belgürer. (195/167): Deşik suda belirir.
KM: Çatlak olan şeyin çatlağı suda belli olur. Bir işi yaparken övünen kimse için kullanılır; ona "senin işinin iyiliği kötülüğü işi bitirdiğin zaman belli olur" denir. [C5a, F2c]

Aç īwek, tok tölek. (195/167): Aç, aceleci; tok, rahat(tır).
KM: Aç olan yemek için acele eder; tok olan rahattır, yemeğin gecikmesine aldırmaz. [D3f]

Alp çerigde, bilge tīrigde. (195/167): Alp savaşta, bilge mecliste.
KM: Yiğit savaşın şiddetlendiği günde denenir; bilge kişi ise mecliste denenir. Krş. 33/19. [C5d]

Kaynar ögüz keçigsiz bolmas. (196/168; 528/429): Kaynayan ırmak geçitsiz olmaz.
KM: Suyu kaynayan büyük ırmağın geçidi olmaması mümkün değildir. İnsanları çaresizlik içinde bırakan durumlar için söylenir; mutlaka bir çıkış yolu vardır, denir. 528/429: Suyu taşıp kaynayan nehir geçitsiz olmaz. Bu, bir iş karışmasından dolayı üzülündüğü zaman kullanılır; "bunun mutlaka bir çıkışı vardır" denilir. [M6c]

Kılnu bilse kızıl keḍer, yaranu bilse yaşıl keḍer. (199/170, 453/356): Davranmasını bilen kızıl giyer, yaranmasını bilen yeşil giyer.
KM: Kadın, kocasıyla iyi geçinmek isterse kırmızı ipek giyer; naz ve cilve yapmak isterse yeşil ipek giyer. Bu söz kadınlar için kullanılır; kadın iyi davranırsa, iyi karşılık görür. 453/356: Kadın şuh ve işveli olmayı bilse kızıl ipek giyer; nazlı ve tatlı olmayı bilirse erguvanî ipek giyer. Yani koca, böylece onu hoş tutar. [G5h]

Ōt tütünsüz bolmas, yigit yāzuksuz bolmas. (202/172, 451/354): Ateş dumansız olmaz, genç günahsız olmaz.
KM: Ateş dumansız olmaz, delikanlı günahsız olmaz. 451/354: Ateş ancak dumanla olur. Bu sebeple gencin de mutlaka bir suçu vardır. Suç işleyen genç bunun için özür diler ve başına kakılır. [A1a, C5a, G6a]

Sabanda sandırış bolsa örtgünde irteş bolmas. (203/173, 373/294: *sandruş*; 625/520: *sandruş*): Ekin zamanı tartışma olursa biçin zamanı kavga olmaz.
KM: Çift zamanında çekişme olsa hasat zamanı kavga olmaz. Bu, henüz işin başında her hususta anlaşıp sonradan kavga çıkmaması gerektiğini anlatmak için kullanılır. 373/294: Ekin zamanında tartışma olsa harman zamanında kavga çıkmaz. 625/520: Ekin vakti çekişme ve mücadele olursa harman vakti düşmanlık olmaz. Bununla, vukuundan önce işte tedbir alınması istenir. [M1a]

Kadaş tīmiş kaymaduk, kaḍın tīmiş kaymış. (203/173; 553/455: *timiş*): Kardeş demişler, kayırmamışlar; kayın demişler, kayırmışlar.
KM: Kardeş ve akraba denmiş, yüz vermemişler; kayın denince iltifat etmişler. Akrabalarda kayın tarafına hürmet için söylenir. 553/455: Kardeş ve akraba dendi; kimse ona iltifat etmedi. Kayın dendi; o, onu kayırdı. Bu, kayınların hürmetine uymak için söylenir. [G1c]

Karı sāwı kalmas, kagıl bāgı yazılmas. (206/176): Yaşlı(nın) sözü kalmaz, taze söğüt dalı(nın) bağı çözülmez.
KM: Yaşlının sözü ihmal edilmez, tutulur; taze söğüt dalları bağlanınca çözülmez. [G6b, A1c]

Xān ışı bolsa kātun ışı kalır. (206/177): Hakan(ın) işi olunca hatun(un) işi kalır.
KM: Hakanın işi olduğu zaman hatunun işi bırakılır. [K1b, G4a]

Kāgun karma bolsa iḍisi ikki elgin tegir. (207/177): Kavun yağma olursa sahibi iki eliyle avuçlar.
KM: Kavun yağmalanırsa, sahibi de iki eliyle yağmalamaya başlar. Bu söz, mal sahibinin malına düşkünlüğü için kullanılır. [H5a]

Kalın kulan çuwgasız bolmas. (214/184): Kalabalık yaban eşeği (sürüsü) kılavuzsuz olmaz.
KM: Kalabalık sürü rehbersiz ve kılavuzsuz olmaz. Bu söz başkasına uyması gereken bir iş için söylenir. Eğer uyulan bunu hak ediyorsa. Krş. 244/212. [K1b]

Karga karısın kim bilir, kişi alasın kim tapar. (214/184): Karga(nın) yaşlısını kim bilir, kişi(nin) alacasını kim bulur.
KM: Karganın ihtiyarını gencini kim ayırt edebilir. Aynı şekilde insanın içini kim bilebilir. [A2a, C6c]

Tawgaç xānnıŋ torkusı telim, teŋlemeḍip bıçmas. (215/185): Çin hakanının ipeği çok (ama) ölçmeden biçmez.
KM: Çin hakanının ipeği çoktur. Buna rağmen ölçmeden elbiselik kesmez. Bu söz, israfı önlemek ve bir işi bilerek yapmak için kullanılır. [M8a]

Kut belgüsi bilig. (215/185): Talih(in) işareti akıl(dır).
KM: Talihin işareti ilim ve akıldır. [M3a]

Tılın tirgike tegir. (216/186): Dil ile sofraya ulaşırlar.
KM: Güzel sözle sofraya nail olunur. Konuşmanın değerini bilmek için söylenir. Krş. 237/206. [J1a]

Tegme kişi ȫz bolmas, yāt yaguk tüz bolmas. (218/187): Her insan, (insanın) kendisi olmaz, yabancı (ile) yakın bir olmaz.
KM: Herkes senin kendin gibi olmaz ki ona güvenip sırrını veresin. Yabancı ile yakın da eşit olmaz. [H2a]

Öldeçi sıçgan müş taşakı kaşır. (220/190; 562/463: *taşakın*): Ölecek sıçan kedi taşağı kaşır.
KM: Ölümü yaklaşan sıçan kedinin taşaklarını kaşır. Bu, ölümüne yol açacak şeyin etrafında dönen kimse için kullanılır. 562/463: Sıçanın ölümü yaklaşmış ise kedinin taşağını kaşır. Yok olmaktan başka sonucu olmayan bir işe asılan için söylenir. [M3d]

Kuş yawuzı sagızgan, yıgaç yawuzı azgan, yir yawuzı kazgan, bodun yawuzı Barsgan. (220/190): Kuş(un) kötüsü saksağan, ağaç(ın) kötüsü azgan (ağacı), yer(in) kötüsü çökük toprak, insanlar(ın) kötüsü Barsgan(lıdır).
KM: Kuşların en kötüsü saksağandır; ağaçların en kötüsü azgan isimli agaçtır. Gül gibi sarı ve beyaz renkte çiçekleri olan bir ağaçtır. Küpe gibi kırmızı meyveleri vardır. Bizde üzüm

bağının en kötü yerlerine dikilir; odun elde etmeye de yaramaz. Onunla ateş yakıldığı zaman ateşte parçalanarak elbiseleri ve evde bulunan şeyleri yakacak derecede sıçrar. Arazinin en kötüsü yanık ve çökük olanıdır; çünkü ne çadır kurmaya elverişlidir ne de ziraat yapmaya. İnsanların en kötüsü de Barsganlılardır; çünkü onlar geçimsiz ve cimridirler. [A2a, A1c, F1a]

Börinin ortak kuzgunnuŋ yıgaç başında. (221/190): Börünün ortağı (kuzgun), kuzgunun (avladığı ise) ağaç başında.
KM: Kuzgun kurdun avladığına ortak olur; kuzgunun avladığı ise ağaç başındadır. [A2a]

Evdeki buzagu öküz bolmas. (224/194): Evdeki buzağı öküz olmaz.
KM: Evdeki buzağı hiçbir zaman öküz olmaz. Bu, fazilet ve şerefte yükselen bir adam için söylenir. Akrabaları onu, küçükken gördükleri gözle hâlâ küçük olarak görürler. [G3b]

Yazıdakı süwlin eḍergeli ewdeki takagu ıçgınma. (224/194): Ovadaki sülün(ü) ararken evdeki tavuğu kaçırma.
KM: Sülün avlamaya çıkıp da evdeki tavuğu elden kaçırma. Bu, insanın, olmayan bir şeyi elde etmek uğruna elinde bulundurduğu şeyleri harcamaktan vazgeçmesi için söylenir. [M1a]

Közegü uzun bolsa elig küymes. (225/194): Maşa uzun olsa el yanmaz.
KM: Tandır demiri uzun olsa el yanmaz. Bu atasözü, işlerini yapan oğul ve uşağı çok olan ve rahat yaşayan kişi için söylenir. [M5b, G3d]

Kutsuz kuḍugka kirse kum yagar. (230/200): Talihsiz kuyuya girse kum yağar.
KM: Hiç şansı olmayan, talihsiz, kuyuya girerse üzerine kum yağar. [B2d]

Neçe munduz erse īş eḍgü, neçe egri erse yōl eḍgü. (230/200): Nice aptal olsa (da) arkadaş iyi, nice eğri olsa (da) yol iyi.
KM: Dost ve arkadaş aptal olsa da çölde yalnız gezmekten daha iyidir. Yol eğri olsa da orada yürümek çölde başını alıp gitmekten daha iyidir. Orada belki (insan) maksadına ulaşabilir. [H6a, M2a]

Ölüg yüzi tumlug. (233/202): Ölü yüzü soğuk(tur).
KM: Ölünün yüzü soğuktur. Çünkü o öldükten sonra akrabaları ona sırt çevirirler. [G8e]

Ŏz köz, ir kışlag. (234/203): Kendi gözü (olursa) yer(i) kışlak (olur).
KM: İnsan kendi işini kendisi yapar ve başkasına havale etmezse paylaşmada kışlağı almış gibi olur. Orası (kışlak) dağların doğu kısmıdır; orada otlar daha uzun, kışın kar daha az olur. [M6b]

Yir basrukı tāg, boḍun basrukı bēg. (235/204): Yer(in) ağırı dağ, insanlar(ın) ağırı beğ.
KM: Yerin direkleri ve ağırlığı dağ iledir; insanların ağırlığı ise beyler iledir. Yani yerin sabit durması dağlarladır; insanların sabitliği ise beylerledir. Çünkü insanlar ona (beye) tutunurlar. [A1b, K1b]

Çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas. (236/205): Taşlık üstünde ot olmaz, kelde utanç olmaz.
KM: Dağın taşlık yerinde ot yoktur; kel adamda ise hayâ yoktur. [C2b, C6b]

Sāwın sagrakka tegir. (237/206): Söz ile kadehe ulaşılır.
KM: Güzel konuşmayla adam beylerin çamçaklarında içmeye erişir; yani ağırlanır. Krş. 216/186. [J1a]

Tokum yüzüp kudrukta biçek sīma. (238/206): Deri(yi) yüzüp kuyrukta bıçak(ı) kırma.
KM: Deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyrukta kırma. [M6c]

Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma. (238/207): Kız ile güreşme, kısrak ile yarışma.
KM: Bakire kızla güreşme; çünkü o güçlü olur ve seni yener. Yarışlarda da genç kısrakla yarışma; çünkü o attan daha güçlü ve ataktır; seni geçer. Sultan Mes'ud'u gerdek gecesinde eşinin tekmelemesi ve yere yıkması üzerine Karahanlıların (Hâkaniye'nin) kullandığı bir atasözüdür. [M1a]

Kalın kāz kulavuzsuz bolmas. (244/212): Kalabalık kaz (sürüsü) kılavuzsuz olmaz.
KM: Kalabalık kaz sürüsü ancak kılavuzla uçabilir. Burada işleri kendisinden daha iyi yapabilenlere uymayı tavsiye ediyor. Krş. 214/184. [K1b]

Eşyek ayur, başım bolsa sondurıda suw içgey men. (246/216): Eşek der (ki) başım (sağlıklı) olsa denizde su içerim.
KM: Eşek der ki benim başım sağlıklı olmalı ki deniz suyu içeyim. Arzusuna ulaşmayı ömür boyu arzu eden kişi hakkında söylenir. [G7a]

At töküzlükl āy bolmas. (253/222): At akıtması ay olmaz.
KM: Atın akıtması ayın yerini tutmaz ve onun yerine geçmez. Bu, küçük bir işin büyük bir işmiş gibi gösterilmesi üzerine söylenir. [C4a]

Suburganda ew bolmas, topurganda aw bolmas. (257/225): Eski mezarlıkta ev olmaz, yumuşak toprakta av olmaz.
KM: Eski mezarlıklarda canlılar için ev olmaz; yumuşak topraklı yerlerde de av olmaz. Onlar (av hayvanları) sulak ve münbit yerlerde bulunurlar. [H4a, A1c, A2a]

Sondılaç īşı ermes örtgün tepmek. (262/229): Çalıkuşu(nun) işi değil(dir) tahıl tepmek.
KM: Harman dövmek çalıkuşunun işi değildir. Bu, güçsüz birinin güç gerektiren bir iş yapmak istemesi, fakat gücü yetmemesi durumunda söylenir. [H1b]

Boldaçı buzagu öküz ara belgülüg. (263/229): Olacak buzağı, öküzler arasında belli(dir).
KM: Öküz olacağı umulan buzağı, öküzler arasında belli olur. Bu, celadetli ve akıllı olup kendisinden her türlü hayır beklenen genç için söylenir. [C2c]

Yüzke körme, erdem tile. (267/235; 506/406): Yüze bakma, meziyet ve edep ara.
KM: Yüz ve rengin solmasına bakılmaz; adamda meziyet ve edep ara. 506/406: Yüzün güzelliğine çirkinliğine bakılmaz. Adamda edep ara. [C6b]

(Uygur) yıgaç uzun kes, temür kısga kes. (269/236): (Uygur), ağaç(ı) uzun kes, demir(i) kısa kes!
KM: Tahtayı keserken uzun kes; demiri keserken kısa kes. Çünkü demiri uzatma imkânı vardır. Onların (Uygurların) bir tellalı vardır; her gün bağırarak bu öğüdü (onlara) öğretir. [C1a]

Buşmasar boz kuş tutar; Īvmeser ürüŋ kuş tutar. (269/236): Bıkmayan boz kuş tutar, acele etmeyen ak kuş (doğan) tutar.
KM: Adam işinden bıkmasa av sırasında boz kuş (akdoğan) tutar; acele etmezse en iyi doğanları tutar. Maksadına ulaşması için, işinde yavaş ve özenli davranması tavsiye edilene söylenir. [M7a, T1j]

Īwek siŋek sütke tüşür. (270/237): Aceleci sinek süte düşer.
KM: Aceleci sinek süte düşer ve ölür. İşlerde aceleyi terk etmek için söylenir. [T1k]

Müş oglı muyavu togar. (271/237): Kedi yavrusu miyavlayarak doğar.
KM: Kedinin yavrusu anası gibi miyavlar. Babasının huyunu alan evlat için söylenir. [G2a]

Taygan yügürgenni tilkü sewmes. (271/237; 521/421: *yügrükin*): Tazı(nın) koşanını tilki sevmez.
KM: Tilki iyi koşan av köpeklerini sevmez. Çünkü o kendisini yakalar. Bu, akranları arasında faziletçe üstün olan ve onların kıskançlık ve nefretlerine maruz kalanlar için söylenir. 521/421: Tilki hızlı koşan ve koşarken havlayan köpeği (tazıyı) sevmez. Bu, aralarındaki meziyet fazlalığından dolayı birbirlerinden nefret eden iki âlim için söylenir. [A2a, H7c]

Küç eldin kirse törü tüŋlükten çıkar. (273/238, 495/397: *īldin, tüŋlüktin*): Zulüm avludan girse kanun bacadan çıkar.
KM: Zulüm evin avlusundan girse töre ve insaf bacadan çıkar. 495/397: Zulüm avludan girse töre, yani insaf baca deliğinden (çadırın tepesindeki delikten) çıkar. [K1a, L1a]

Oglan suw töker, ulug yānı sınur. (273/239): Oğlan su döker, büyük(ün) yanı kırılır.
KM: Oğlan suyu döker, ondan büyüğün ayağı kayar; sonunda kalçası kırılır. Bu, küçükler suç işleyince, büyüklerin ondan zarar görmesi durumunda kullanılır. [C4b]

Tılın tügmişni tīşın yazmas. (274/239): Dil ile düğümleneni diş ile çöz(e)mezler.
KM: Dille düğümlenen şey dişle çözülmez. Bu, birinin sözünü yerine getirmesi için söylenir. [J1i]

Tikmegin̈çe önmes, tilemegin̈çe bulmas. (274/239): Dikmeyince bitmez, dilemeyince bulunmaz.
KM: Dikmedikçe ağaç bitmez. İstenen şey de istenmedikçe bulunmaz. Birisine, yaptığı işlerde gayret göstersin diye söylenir. [M6c, M7a]

Çaksa tutnur, çalsa bilnür. (276/240): Çakınca tutuşur, (kulağa) çalınınca bilinir.
KM: Çakmak çakılsa ateş yanar; söz işitilirse maksat bilinir. [C5a, J1b]

Īl kaldı törü kalmas. (276/240; 542/443: İl kalır): Ülke kaldı, töre (kanun) kalmaz.
KM: Ülke terk edildi; fakat töre terk edilmedi. Bu, işin töreye uygun şekilde yapılması için söylenir. 542/443: Ülke bırakılır; örf, âdet bırakılmaz. Öncekilerin koyduğu örf, âdete uyulması için söylenir. [L1a]

Bīr karga birle kış kelmes. (277/241): Bir karga ile kış gelmez.
KM: Bir karganın gelmesiyle kış gelmez. Bu, bir kişinin yaptığı işlerde yavaş hareket etmesi için söylenir ki arkadaşları kendisine ulaşıp yardım etsinler. [A2b, H3b]

Bārıg utru tutsa yokka sanmas. (278/242): Var olanı (konuğa) tutsalar yoğa sayılmaz.
KM: Mevcut şey misafire verilirse, (bir şey) verilmemiş sayılmaz. [H5e]

Tütüşmegin̈çe tüzülmes, tüpirmegin̈çe açılmas. (305/252): (İnsanlar) tutuşmayınca barışmaz, esmeyince (hava) açılmaz.
KM: İki adam arasında kavga çıkmadıkça barışmazlar; rüzgâr da esmedikçe hava açılmaz. Didişen iki kişinin arasını düzeltmek isteyen için söylenir. [H7a, A3a]

Tütün kopursa ışlanur. (305/252): Duman kaldıran islenir.
KM: Duman kaldıran mutlaka islenir. "Kim ki fitne çıkarır; fitneden bir zarar mutlaka kendisine de dokunur." anlamı ifade edilmek isteniyor. [H7b]

Tewe yük kötürse kamıç yeme kötürür. (306/253): Deve yük kaldırıyorsa kepçe(yi) de kaldırır.
KM: Deve eğer yükün hepsini taşıyorsa kepçeyi taşımaya da tahammül eder. [M5c]

Ata oglı ataç togar. (309/254): Baba(nın) oğlu babaya benzer doğar.
KM: Adamın oğlu reşit olunca şüphesiz huyu babasına benzer. [C2a]

Kökke sagursa yüzke tüşür. (309/255; 501/402: *Kökke suḍsa*; 634/529: *suḍsa*): Göğe tükürse yüze düşer.
KM: Kim ki göğe tükürür, yüzüne düşer. Bu, kendinden büyükle dalaşıp yenilen için söylenir. 501/402: Kim göğe tükürürse yüzüne düşer. Bu, birisinin, bir başkasına çirkin bir iş yapıp da içine kendisinin düşmesi durumunda söylenir. 634/529: Kim göğe tükürse yüzüne

düşer. Kendisinden büyük mertebedeki kişiyle uğraşan veya ona düşmanlık güden için söylenir. Bu düşmanlık ve onun vebali, tükürüğün yüze dönmesi gibi sana döner. [H1a]

Er oglı muŋadmas, ıt oglı kölermes. (311/256): İnsanoğlu bunalmaz, it yavrusu karın üzre yapışmaz.
KM: İnsanoğlu sıkıntıda kalmaz; bir hile bulup çıkar. Köpek yavrusu, at gibi karın üzre, yere yapışmaz. [D1b, A2a]

Sökşüp urşur, otra tōn titişür. (313/257): Sövüşüp vuruşur, ortada elbise yırtılır.
KM: Sövüşmekten döğüş kızışır; arada elbise yırtılır. Sövmekten kaçınmak için söylenir. [H7a]

Kiçig ulugka turuşmas, kırguy suŋkurka karışmas. (316/259): Küçük, büyüğe diren(e)mez; atmaca, sungurla baş ed(e)mez.
KM: Küçük, güçlü bile olsa büyüğe mukavemet edemez; çünkü büyüğün hileleri ve aklı vardır. Nasıl ki atmaca sungurların en büyüğü ile baş edemez. [G6a, A2a]

Tāg tāgka kawuşmas, kişi kişike kawuşur. (320/261; 511/410): Dağ dağa kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur.
KM: Dağ dağa kavuşmaz; insan insana kavuşur. 511/410: İki dağ yerlerinde sabit oldukları için birbirlerine kavuşmazlar. İnsanlar ise uzun zaman geçse bile birbirlerine kavuşurlar. Uzun zamandan sonra birinden sevgi gören için kullanılır. [A1b, D1b]

Müş yakrıka tegişmes, ayur, kişi neŋi yaraşmas. (321/262): Kedi yağa eriş(e)mez; der (ki) insanın malı yaramaz.
KM: Kedi tavana asılı yağa erişemez; der ki insanoğlunun malı bana yaramaz. Bir şeyi isteyip elde edemeyen kişi için söylenir. [D3d]

Eḏgülükni suw aḏakında kemiş, başında tile. (324/264): İyiliği su(yun) sonuna at, başında dile.
KM: İnsanlar için iyilik ve ihsanı suyun sonuna fırlatıp at; onu suyun kaynağında yüzerken görürsün. İkinci anlamı: Zahireyi nehrin altına at, onu üstünde bulursun. [F1b]

Yogurkanda artuk aḏak kösülse üşiyür. (336/272): Ayak, yorgandan fazla uzatılırsa üşür.
KM: Ayak, yorganın ölçüsünden fazla uzatılırsa soğuk alır. Bu, haddi aşmamak için söylenir. [H1a, M8a]

Arslan kökrese at aḏakı tuşanur. (341/275): Aslan kükrerse at ayağı dolaşır.
KM: Aslan kükrese atın ayakları birbirine dolanır. Bu, zayıf birinin bir büyüğe mukavemet etmesi; büyük üstüne gelince de titremesi durumunda söylenir. [H1a, M4c]

Sözke süçünse bulun barır. (342/276): Söze tatlı diye (aldanan) tutsak gider.
KM: Adam sözün tadına varırsa tutsak gider. Bunun bir hikâyesi vardır. Bu, bir sözü duyup da işini terk eden için söylenir. [J1a, M1a]

Küz keligi yāzın belgürer. (352/282; 515/414: *yāyın belgülüg*): Güz(ün) gelişi yazdan belli olur.
KM: Güzün gelişi yazdan belli olur. Bu, bir işin başlangıcını ve gelecekte ne olacağını anlatmak için söylenir. 515/414: Güzün gelişi, ilkbaharın gelişinden belli olur. Bu, başından beri nereye gideceği bilinen iş için kullanılır. [A3c, T4d]

Ewlig todgursa közi yolka bolur. (355/283): Ev sahibi doyurunca (konuğun) gözü yolda olur.
KM: Ev sahibi misafiri doyurursa, misafirin gözü gitmek için yolda olur. Yemek yedikten sonra müsaade isteyen için söylenir. [H5e, D3f]

Erdemsizden kut çertilür. (381/299): Erdemsizden kut kaçar.
KM: Edebi ve fazileti olmayan kişiden devlet ve talih gider. [F1b]

Tewe silkinse eşekke yük çıkar. (389/305): Deve silkinse eşeğe yük çıkar.
KM: Deve silkinirse eşeğe yük çıkar. Bu, küçüğü bırakıp büyüğü almak için söylenir. [D1c]

Öz kartıŋ kartan. (390/305): Kendi yaranı kendin iyileştir.
KM: "Kendi yaranı kendin tedavi edip sağalt." demektir. Bununla "haddini aşma." demek istenir. [H2b]

Kiçigde katıglansa ulgadu sewnür. (400/311): Küçüklüğünde gayret eden büyüyünce sevinir.
KM: Küçüklüğünde çalışan büyüyünce sevinir. Krş. 514/413. [M7a, T3c]

Boşlaglansa boxsuklanur. (402/313): Karşı gelen boyunduruklanır.
KM: İşte taşkınlık yapıp amirine karşı gelenin elleri boynuna bağlanır. Bu, fikrinde, dediğim dedik diyenler için kullanılır. [K1d]

Tatıg közre, tikenig tüpre. (406/317): Fars'ı gözden, dikeni dipten.
KM: Fars'ı gözden vur; dikeni kökten sök. (KM, Yağma ve Toxsı'ların Uygurlara Tat dediklerini belirttikten sonra şöyle devam eder): Bu atasözünün yorumu onlara da gider; çünkü onların vefası yoktur. Diken, nasıl ki kökünden sökülmeyi hak etmiştir; Uygur da gözünden vurulmayı hak etmiştir. [H1f]

Kılıç tatıksa Iş yunçır, er tatıksa et tunçır. (407/317): Kılıç paslansa iş bozulur, er Farslaşsa et(i) kokuşur.
KM: Kılıç pas tutarsa kahramanın durumu bozulur. Aynı şekilde Türk de Fars huyuyla huylanırsa eti kokuşur. Bu, dayanıklı olmak ve her cinsin kendi cinsinde yaşaması için söylenir. [M5d, H1f]

Er sözi bīr, eḍer köki üç. (408/318): Er sözü bir, eyer kaburgasının bağı üç.
KM: Erkekliğin gereği olarak onun sözü bir olmalıdır; bundan dönüş olmaz; nasıl ki eyer kaburgasının bağı üçtür; bir tane fazla olursa deliklerin çokluğundan eyer kaşı kırılır; üçten az olursa, iki (bağ) insanı taşımaya dayanmaz. Bu, dediğini yerine getirmek için söylenir. [J1i, M5c]

Elig tutgınça ot tut. (412/323): Kefil olacağına ateş tut.
KM: Ateş tutmak kefil olmaktan iyidir; çünkü o, sonunda pişman olur. [H2g]

Öḍlek karıtmışka boḍug talkımas. (418/328): Zamanın ihtiyarlattığına boya ayıp olmaz.
KM: Zamanın ihtiyarlattığına boya ayıp sayılmaz. [G6f]

Atası açıg alımla yīse oglınıŋ tīşı kamar. (421/330; 564/464: *Atası anası... oglı kīzı...*): Babası ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır.
KM: Baba, ekşi elma yese, öldükten sonra oğlunun dişi kamaşır. Bu, babanın işlediği suçun, sonradan hesabının oğlundan sorulması için söylenir. 564/464: Baba ve anne ekşi elma yese oğulun dişi kamaşır. Bu, kötü iş yapan baba veya anneden çocukların sorumlu tutulması için söylenir. [C2e]

Arı kawçıtsa ısrur. (429/335): Arı kışkırtılırsa ısırır.
KM: Biri arıyı kışkırtırsa, sokar. Fitne çıkarıp içine düşen için kullanılır. [A2a, H7b]

Saçıratgudın korkmış kuş kırk yıl aḍrı yıgaç üze konmas. (430/336): Çatal tuzaktan korkmuş kuş kırk yıl çatal dal üstüne konmaz.
KM: Bu vartayı bir kere atlatan kuş, iki dalı olan ağaca kırk yıl boyunca konmaz. (saçıratgu: Bir çeşit tuzak. Tek gövdeye bitişik iki dal (çatal) alınır; iki dalın (çatalın) arası, içinde ilmikler bulunan bir iple bağlanır; toprağa gömülerek üzerine yem atılır. Kuş, yemleri yemek için üzerine konar; ilmik onun boynuna veya ayağına takılır; böylece yakalanır.) [A2a, M4c]

Yund başın yularlap keŋeld (?) yi. (?) (448/352): Atın başını yularla, (sonra) iştahlanıp ye.
KM: Piştikten sonra bile atın başını yemek istersen ona yular takıp kaçmasın diye bağla, sonra ye. Atın ihmal edilmemesini, atın korunması gerektiğini anlatır. (ABE: *Keŋeld yi* "iştahlan ve ye.")[95] [M1a]

Yöwüşlüg kelin, küdegü yawaş bulur. (449/353): Zengin çeyizli gelin, yumuşak huylu damat bulur.
KM: Gelin akrabalarının verdiği mallarla donatılmışsa yumuşak huylu ve kendisine uyan damat bulur. Çünkü o (damat)bunu (gelini) mal ile donatılmış bulur ve ona saygı duyar. [G5h]

95 Atalay ve Dankoff-Kelly, keŋeld biçiminde yazılan kelimeyi kenki okuyup onun, "sonra" anlamındaki kedin olabileceğini düşünüyorlar.

İş yaragında, sart asıgında. (450/353): İş zamanında, tüccar kazancında.
KM: İşler için uygun fırsat beklenir. Tüccar da kârındadır. Eğer kazanacağını bilirse, ne olursa olsun, satar. [T1c, L2d]

Oprak yasıkdın tōzlug yā çıkar. (452/354): Yıpranmış yaylıktan tozlu yay çıkar.
KM: Yıpranmış yaylıktan tozlu yay çıkabilir. (Toz: Yayın elle tutulan yerine konulan kayın ağacı kabuğu ve kirişi) [C2b]

Yitüklüg anası koyun açar. (452/355): Yitiği olan, anası(nın) koyn(unu) açar.
KM: Kaybeden kişi, kaybettiği şeyi annesinin kucağında bile arar. Yani, o bunu yapmakta haklıdır. [H5a]

Telim sözüg uksa bolmas, yalım kaya yıksa bolmas. (453/356): Çok sözü anlamak olmaz (mümkün değildir), yalçın kaya(yı) yıkmak olmaz.
KM: İnsan saçma sözü anlayamadığı gibi dağın yalçın kayalarını da yıkamaz. Bu, sözde esas konuya gelinmesi için kullanılır. [J1a, A1b]

Yarın bulgansa il bulganur. (453/356): Kürek kemiği bulansa ülke bulanır.
KM: Kürek kemiği karışırsa ülke de karışır (KM'un çevirisi eksiktir, sadece "karışırsa" ve "ülke" sözlerinin Arapçası vardır. "Türkler böyle derler." kaydıyla KM bu atasözünü veriyor. Tabii ki "kürek kemiği (yarın)" sözü ile "kürek kemiği falı" kastedilmektedir.) [B2g]

Kimiŋ bile kaş bolsa yaşın yakmas. (453/356): Kimde kaş taşı olsa şimşek (onu) yakmaz.
KM: Kimin yanında taş -ki bu saf, beyaz bir taştır- bulunursa onu yüzük olarak takar ve ona şimşek zarar veremez; çünkü onun (o taşın) özelliği budur. Bu, bir kumaşa sarılıp ateşe atıldığı zaman yanmaz; kumaş da yanmaz. Bu denenmiştir. Adam susayınca onu ağzına koyarsa susaması kırılır. (KM, bu atasözünü "Türk hikmeti" olarak kaydediyor ve "*kaş*" denilen taşın özelliklerini anlatıyor.) [B2g]

Barçın yamagı barçınka, kars yamagı karska. (456/360): İpek(in) yaması ipeğe, yün(ün) yaması yüne.
KM: İpeğin yaması ipekle daha uygun olur. Yünün de yaması yünle yakışır. Bu, her cinsin kendi cinsine daha meyilli olduğunu anlatmak için kullanılır. [C2d]

Ŭtlüg yinçü yirde kalmas. (457/361): Delik inci yerde kalmaz.
KM: Delinmiş inci yerde bırakılmaz; biri gelip onu alır. Bu, cariyelerin bakire olarak, kız kurusu gibi uzun süre evde tutulmaması ve birisinin onunla evlenmesi için söylenir. [G5c]

Aş tatgı tūz, yogrın yīmes. (457/361): Aş(ın) tadı tuz(dur), (ancak) çanakla yenmez.
KM: Yemeğin tadı tuz iledir; ancak tuz yalnız başına çanakla yenmez. İşte, maksadı belirlemek için söylenir. [D4c, D3i]

Kara muŋ kelmeginçe Kara Yalga keçme. (458/362): Kara bela gelmedikçe Kara Yalga(yı) geçme.
KM: Kara bela gelmedikçe bu sarp geçidi geçme; çünkü o sarptır ve devamlı kar tutar. (*Kara Yalga*: Fergana ile Türk diyarı arasında sarp bir dağ geçidinin adı) [A1b, M1a]

Anası tewlüg yuwka yapar, oglı tètig koşa kapar. (458/362): Anası hileci(dir), ince yapar; oğlu zeki(dir), çift çift kapar.
KM: Anne çocuğa hile yaparak (ekmeği) ince pişirir; çocuk da zekidir, onları ikişer ikişer kapar. Bu, iki dâhinin bir arada oluşu için söylenir. [M3a, G3d]

Neçe me oprak keđük erse yagmurka yarar. (461/365): Ne kadar da yıpranmış olsa keçe, yağmura yarar.
KM: Keçe ne kadar yıpranmış olursa olsun yağmurda işe yarar. Kötü davranan ve kibirlenen hizmetçiyi çıkarmak isteyen adam için kullanılır. Böyle olsa bile, belki onu bazı işlerde kullanırsın ve sen de rahat edersin. [E1d, M5a, K1e]

Yılan yarpuzdın kaçar, kança barsa yarpuz utru kelür. (461/365): Yılan firavun faresinden kaçar, nereye gitse firavun faresi karşı(sına) gelir.
KM: Yılan devamlı firavun faresinden kaçar; nereye yönelirse karşısına firavun faresi çıkar. Sevmediği bir şeyden kaçtığı hâlde, (kaçtığı şey) devamlı karşısına çıkan ve onu gören için kullanılır. [A2a, M4c]

Yätnıŋ yäglıg tiküsinden ðznüŋ känlıg yuđruk yig. (462/367): Yabancının yağlı tikesinden akrabanın kanlı yumruk(u) yeğ.
KM: Yakın birisinden yumrukla dürtülmek ve yumruklanmak, yabancı birisinden yağlı bir lokma yemekten daha iyidir. Bu, hırçınlaşan akrabalar arasında barışı sağlamak için söylenir. [H3e]

Yagınıŋ erse kerek yundakı tegir. (463/367): Düşmandan (da) olsa (mal) gerekli; atının pisligi (bile) işe yarar.
KM: Düşmandan bile gelse mal sana lazımdır. Düşmanın malından hiç olmazsa atının pisliği kalır; ondan da faydalanıp ateş yakarsın. [E1d, H2b]

Yaş ot küymes, yalawar ölmes. (465/368): Taze ot yanmaz, elçi ölmez.
KM: Taze ot nasıl yanmaz ise elçi de ölmez. Gönderenin mektubunda sertlik ve kabalık olsa bile. [A1c, L1c]

Yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yıđı kalır. (465/369): Miskli kaptan misk gitse (de) kokusu kalır.
KM: Misk kabından misk gitse de onun kokusu gitmez. Varlık içinde yaşayan birisinin varlığı gitse; yine o varlıktan bir parça iz kaldığını ve ondan bir şey istendiği zaman mutlaka bir şeyler bulunduğunu anlatmak için söylenir. [C5a]

Tapug tāş yerer, tāş başıg yarar. (469/375): Hizmet taş yarar, taş başı yarar.
KM: Hizmet taşı yarar; taş da başı yarar. Bu, sahibinin iyilik yaptığı veya düşmanlarına karşı yardım ettiği hizmetkâr için kullanılır. [K1e]

Yazmas atım bolmas, yaŋılmas bilge bolmas. (470/376): Iskalamaz nişancı olmaz, yanılmaz bilge olmaz.
KM: Iskalamayan atıcı olmaz; yanılmayan âlim olmaz. [E1b, E1c]

Tewe münüp kōy ara yaşmas. (470/376): Deve binip koyun arasında saklanılmaz.
KM: Deveye binen, kendisini koyunlar arasında saklayıp gizleyemez. Şöhret bulmuş bir işi saklamak isteyenler için söylenir. [M3d]

Kutlugka koşa yagar. (470/376): Talihliye çift yağar.
KM: Talihli adama devlet (şans) çifter çifter yağar. [B2e]

Yalŋuk meŋgü tirilmes, sınka kirip kirü yanmas. (472/378): İnsan ebedî yaşamaz, mezara girince geri dönmez.
KM: Âdemoğlu sonsuza dek yaşamaz; mezara girince bir daha oradan dönmez. [G8c]

Kānıg kān bile yūmas. (472/378; 514/412: *birle*): Kanı kan ile yıkamazlar.
KM: Kan, kan ile yıkanmaz. "Bir fitne, benzer bir fitneyle yatıştırılmaz; ancak barışla (yatıştırılır)" anlamındadır. 514/4112: Kan kanla yıkanmaz. Yani, fitne barışla yatıştırılır. [H7k]

Ata tōnı ogulka yarasa atasın tilemes. (480/384): Baba giysisi oğula yararsa babasını istemez.
KM: Mirası alsın diye artık babasının yaşamasını istemez. Diğer bir anlamı da şudur: O (çocuk) artık babasına ihtiyaç duymaz. [G2b, H5a]

Tünle yorup kündüz sewnür, kiçigde ewlenip ulgaḍu sewnür. (481/384): Gece yürüyen gündüz sevinir, küçükken evlenen büyüyünce sevinir.
KM: Geceleyin yürüyen gündüz sevinir; çünkü mesafeyi görmeden katetmiştir. Küçüklüğünde evlenen büyüklüğünde sevinir; çünkü evlatları işlerinde koşuşturur; kendisi de dinlenir. [T1d, G5b]

Kişi sözleşü, yılkı yıḍlaşu. (487/389): Kişi konuşarak, hayvan koklaşarak.
KM: İnsanlar birbirleriyle konuşarak tanışırlar; hayvanların tanışması ise koklaşma iledir. [J1d, A2a]

Bor bolmaḍıp sirke bolma. (495/397): Şarap olmadan sirke olma!
KM: Şarap olmadan sirke olma. Bu, yaşlı adam gibi davranan genç çocuklar için söylenir. [G6a]

Kulan kuḍugka tüşse kur baka aygır bolur. (496/397): Yaban eşeği kuyuya düşse kurbağa aygır olur.
KM: Yaban eşeği kuyuya düşse kara kurbağası ona karşı aygır kesilir. [A2a, F2c]

Būzdan suw tamar. (496/398): Buzdan su damlar.
KM: Buzdan su damlar. Bu, huyca babasına benzeyen için söylenir. [C2b, G2a]

Korkmış kişike kōy başı kōş körünür. (498/399): Korkmuş kişiye koyun başı çift görünür.
KM: Bir şeyden korkan, her koyunun başını çift görür. Bu, bir şeyden korkan ve onun hayalini görünce saat başı sıçrayan için söylenir. [M4c]

Yawlak tıllıg bīgde kerü yalŋus tul yig. (501/402): Kötü dilli kocadansa yalnız dul (olmak) yeğ.
KM: Devamlı söven bir koca olmasındansa kadının dul olması daha iyidir. [G5h, G5c]

Yalıŋuk oglı münsüz bolmas. (505/404): İnsanoğlu kusursuz olmaz.
KM: Âdemoğlu kusur veya hastalıktan azade olmaz. [D1b]

Oglan īşı īş bolmas, oglak müŋzi sap bolmas. (507/407): Çocuk işi iş olmaz, oğlak boynuzu sap olmaz.
KM: Çocukların yaptığı iş güvenilir iş olmaz. Nasıl ki oğlağın da boynuzundan iyi sap yapılmaz. [G3a, C3e, M5b]

Taz at tawarçı bolmas. (509/408): Alacalı at yük hayvanı olmaz.
KM: Alacalı at yük taşıyamaz; çünkü kötü toynaklıdır. [A2a, M5c]

Köni barır keyikniŋ közinde aḍın bāşı yok. (510/409): Düz giden geyiğin gözünden başka yarası yok.
KM: Geyik düzgün bir şekilde giderse onun gözlerinden başka bir yeri yaralanmaz. Tabii ki gerçekte göz yara değildir.[96] Düşünmeden bir işe atılıp onun içine düşen ve kınanan için söylenir. [A2a, M1a]

Yāzın katıglansa kışın sewnür. (514/413): Yazın zahmet çeken kışın sevinir.
KM: Yazın çalışıp kazanan kışın sevinir. Krş. 400/311. [T1d]

Bilmiş yek bilmeḍük kişiden yig. (515/414): Bildik şeytan, bilmedik kişiden yeğ.
KM: Tanıdığın şeytan tanımadığın adamdan daha iyidir. Bu, tanıdıklara saygıyı korumak için söylenir. [H6a]

96 Burada Kâşgarlı, geyiğin gözünün yaraya benzediğini, fakat aslında yara olmadığını anlatmak istiyor.

Tayak bile taymas, tanuk sözün bütmes. (518/416): Dayak ile (olunursa) kayılmaz; tanık, söz ile(dir. Söz olmazsa) doğrulanmaz.
KM: Değneği olan kimse çamurda kaymaz. Şahidin sözü de şahitlik yapmadıkça bilinmez. [M1a, J1d]

Tewe bedük erse mayakı bedük ermes. (518/417): Deve büyük diye pisliği (de) büyük olmaz.
KM: Devenin cüssesinin büyük olması, pisliğinin de büyük olması demek değildir. Bu, bir büyüğün yanında çırak olduğu hâlde kendini büyük görenler için kullanılır. "Büyüklük, kölesi olduğun kişiye aittir" demektir. [A2a, F2c]

Kurmış kiriş tügülmes, ukrukun tāg egilmes. (539/440): Kurulmuş kiriş düğümlenmez, kementle dağ eğilmez.
KM: Kurulan yaya düğüm atılmadığı gibi kementle de dağ eğilmez. Bu, birisine, zayıf vasıtalarla büyük bir işe girişmemesini tavsiye için söylenir. Krş. 63/49, 108/98. [C1a, C3e]

Kalın bulutug tüpi sürer, karaŋku īşıg urunç açar. (540/441): Yoğun bulutu tipi sürer, karanlık işi rüşvet açar.
KM: Aniden çıkan rüzgâr göğün karanlığını açar. Aynı şekilde hükümdarların kapılarındaki karanlık işi de rüşvet açar. İhtiyacı olan kimseye rüşveti tavsiye ediyor. Krş. 178/152. [A3a, K2e]

Böri koşnısın yīmes. (542/443): Kurt, komşusunu yemez.
KM: Kurt, komşuluğuna hürmeten komşusunu yemez. Bu, komşularına hürmet etmesi emredilen kimseye söylenir. [A2a, H6d]

Kowı er kuḍugka kirse yil alır. (545/445): Talihsiz kişi kuyuya girse yel alır.
KM: Talihsiz adam kuyuya girse, onu rüzgâr çıkarır ki eziyet çeksin. [B2d]

Kuş balası kusınçıg, ıt balası oxşançıg. (547/447): Kuş balası tiksindirici, it balası okşanası.
KM: Kuşun yavrusu, tüyleri çıkmadan önce, göreni tiksindirir. Köpeğin yavrusu ise bir oyuncak gibi görünür. Büyüdükleri zaman ise iş tersine döner. [A2a]

Tamu kapugın açar tawar. (548/448): Cehennem kapısını açar mal.
KM: Rüşvet cehennemin kapısını bile açar; başka şeyin kapısının lafı mı olur? İşin bitirilmesinde rüşvet vermek için tavsiye edilir. [K2e]

Bugday kutında sorkış suwalur. (551/441): Buğday(ın) bereketinden sarıçalı (da) sulanır.
KM: Buğdayın devlet ve bereketi sayesinde sarıçalı (karamuk) da su bulur. Bu, başkasıyla beraber olma sayesinde hayır gören için söylenir. [A1c, A1d, H3a]

Kizlençü kelinde. (552/453): Gizli olan gelinde(dir).
KM: Gizlenen şey gelinde olur; çünkü o eşi için hoş şeyler saklar. [G5f]

Bīr tilkü terisin iki la soymas. (553/456): Bir tilki derisini iki kez soymazlar.
KM: Bir tilkinin derisi iki defa soyulmaz. Bir insandan hayır görüp de ikinci defa isteyen için söylenir. [D3h]

Yazıda böri ulısa ewde ıt bagrı tartışur. (557/459): Ovada börü ulusa evde it(in) ciğeri sızlar.
KM: Dışarıda kurt ulursa, ona özlem ve sevgiden dolayı, evde köpeğin ciğeri sızlar. Bu, akrabaların birbirine özlemleri için kullanılır. [A2a, G1a]

Keḍüklüg ölimes, küweçlig kürimes. (557/459): Kepenekli ıslanmaz; gemi, mızraksı demirli (at) huysuzlanmaz.
KM: Kepenek sahibi yağmurda ıslanmaz, kendisini onunla korur. Gem de neyzekî (mızraksı demirli) olursa at taşkınlık ve huysuzluk yapamaz. Bu, işlerde önceden hazırlıklı olmak için söylenir. (*küweç yügün*: neyzekî (mızraksı demirli) gem, yazma: 516) [M1a]

Kişi eti tirigle tatır. (557/460): İnsan eti diriyken tat verir.
KM: İnsanın etinin tadı hayatta iken vardır. Yani çalışırken mal kazanır; ondan lezzetli yiyecekler edinir. Sanki onunla lezzet buldu gibi düşünülmüştür. [T1c]

Kurtga büḍig bilmes, yirim tār tīr. (558/460): Kocakarı oyun bilmez, yerim dar der.
KM: Kocakarı oyun bilmez, yerim dardır, der. Bu, bir şeyde iddialı olup da o şey kendisinden istendiğinde onu ispat etmekte âciz kalan ve sahte bir bahaneye sığınan için söylenir. [J1j]

Arslan karısa sıçgan ūtin küḍezür. (560/461): Aslan yaşlanırsa sıçan deliğini bekler.
KM: Aslan yaşlanınca, sıçanın deliğini gözetler ki onu alsın. Büyük bir işi yapmaktan âciz kalıp küçüğüne razı olan ihtiyar için söylenir. [G6e]

Tegirmende togmış sıçgan kōk kökregiŋe korkmas. (568/468): Değirmende doğmuş sıçan gök gürlemesinden korkmaz.
KM: Değirmende doğan sıçan gök gürlemesinden korkmaz. Çok zorluklar çekmiş bir kişi, onlardan (çektiği zorluklardan) biriyle korkutulursa söylenir. [M9a]

Teŋsizde tegirmen turgursa yaragsızda yār barır. (599/491): Biçimsiz yerde değirmen yapılırsa uygunsuz yerden yar açılır.
KM: Birisi uygun olmayan yerde değirmen yaparsa su gereksiz yerden fışkırır. Bu, bir işi yanlış zamanda yapan için söylenir. [T1b]

Kīŋ tōn opramas, keŋeşlig bilig artamas. (601/493): Geniş giysi yıpranmaz, danışmalı akıl bozulmaz.
KM: Geniş elbise çabuk yıpranmaz; meşveretle aşılanmış akıl bozulmaz. Bu, işi yaparken başkasına danışılması ve kendi başına yapılmaması için söylenir. Krş. 123/109. [C2c, H3b]

Kuş tōrka meŋ üçün ılınur. (601/493): Kuş tuzağa yem için takılır.
KM: Kuş, içindeki yem için tuzağa takılır. Bu, rızık ararken birinin sevmediği bir duruma düşmesi hâlinde söylenir. [M1a]

Erke muŋ tegir, tāg seŋiriŋe yėl tegir. (601/493): İnsana sıkıntı değer, dağ burnuna (da) yel değer.
KM: İnsana sıkıntı düşebilir; rüzgârın dağın burnunu vurduğu gibi. Sonra ondan (sıkıntı) kaybolur; rüzgârın dağ burnundan kaybolduğu gibi. Dağ burnu yerinde durmaktadır. [D1b, A1b]

Bīrin bīrin miŋ bolur, tama tama köl bolur. (602/493): Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.
KM: Birler toplanırsa ondan bin olur; bunun gibi damla arka arkaya damlarsa bununla göl dolar. Bu, bir şey az bile olsa onun kabul edilmesi için söylenir. [M8a]

Süsegen uḍka Teŋri müŋüz bīrmes. (603/495): Süseğen sığıra Tanrı boynuz vermez.
KM: Süseğen sığıra Allah boynuz vermez. Bu, insanlara eziyet edeceği bir şey isteyip de onu elde edemeyen için söylenir. [B1c, F1c]

Közden yırasa köŋülden yeme yırar. (604/496): Gözden uzak olan gönülden de uzak olur.
KM: Dostlar gözden uzak kalırlarsa sevgileri de gönülden uzaklaşır. [H6a]

Eḍgü er süŋüki erir, atı kalır. (605/496): İyi adam(ın) kemiği erir, adı kalır.
KM: İyi adamın kemikleri toprakta erir; onun adı ise ilelebet kalır. İyilik yapması istenene söylenir. Krş. 612/505. [F1a]

Kalıŋ bīrse kīz alır, kerek bolsa kız alır. (606/498): Başlık veren kız alır, ihtiyaç(ı) olan pahalı alır.
KM: Kalın verirse bakire gelin alır. Eğer bir şeyi istiyorsa ve ona ihtiyacı varsa onu pahalı almak zorunda kalır. [K2c]

Üküş sewinç bulsa katıg oxsunur. (607/499): Çok sevinç bulan çok pişman olur.
KM: Çok sevinçli kişi bir şeye uğrayabilir ve onda üzüntüsü artar. Bir şeyde aşırıya gitmemek için tavsiye edilir. [D2b, E1j]

Toyın tapugsak, Teŋri sewinçsiz. (608/501): Buda rahibi ibadet edici(dir), (ancak) Tanrı sevinçsiz(dir).
KM: Kâfirlerin din adamı yüce Allah'a ibadet eder; Ancak Allah sübhânehu ve taalâ onun işinden razı değildir. Bu, karşı tarafın iyi karşılayacağını uman; fakat karşı tarafın hoşlanmadığı bir işi yapan için söylenir.

Yazmas atım yagmur, yaŋılmas bilge yaŋku. (610/502): Şaşmaz nişancı yağmur, yanılmaz bilge yankı.
KM: Mahir ve şaşmaz atıcı yağmurdur; çünkü onun hedefi yeryüzüdür ve o da geniştir; atışında hata yapmaz. Her hususta doğru söyleyen âlim de yankıdır; çünkü o, sen nasıl bağırırsan sana öyle cevap verir. Bu, bir şeyde hata yapıp özür dileyene söylenir. [A3a, J1b, E1c]

İki koçŋar başı bīr eşiçde bışmas. (611/503): İki koç başı bir tencerede pişmez.
KM: İki koç başı bir tencerede pişmez. Bu, iki bey veya başkasının bir şehir için dalaştıklarında birinin oradan mutlaka çıkması gerektiğini anlatmak için söylenir. [K1c]

Kaŋdaş kama urur, ögdaş örü tartar. (611/503): Baba bir kardeş öldüresiye vurur, ana bir kardeş yardım eder.
KM: Aralarında nefret olduğu için baba bir kardeşler birbirlerini acımasızca döverler. Ana bir kardeşler ise aralarındaki sevgiden dolayı birbirlerine yardım ederler. [G1a]

Yalŋus kāz ötmes. (612/505): Yalnız kaz ötmez.
KM: Tek başına, yalnız kaz bağırmaz. İş yapılırken başkasından yardım istemek için kullanılır. [H3b]

Yalŋuk oglı yōkaḍur, eḍgü atı kalır. (612/505): İnsanoğlu yok olur, iyi adı kalır.
KM: Âdemoğlu ölerek yok olur; eğer hayırlı ve iyilikte bulunan biri ise onun zikri ve adı kalır. İyilik yapılması için söylenir. Krş. 605/496. [G8c, F1b]

Karı öküz balduka korkmas. (627/522): Yaşlı öküz baltadan korkmaz.
KM: Yaşlı öküz baltadan korkmaz. Bu, alışık olduğu bir şeyle korkutulan için söylenir ve o, ondan korkmaz denir. Yaşlı öküzün alışık olduğu için baltadan korkmadığı gibi. [M4b, M9a]

Suw körmeginçe etük tartma. (629/524): Su(yu) görmeyince edik(i) çıkarma.
KM: Su görülmeden ayakkabı çıkarılmaz. İşlerde temkinli davranmak için söylenir. [M1a]

Yalksa yeme yāg eḍgü, küyse yeme kūn eḍgü. (632/527): Bıkılsa da yağ iyi, yaksa da güneş iyi.
KM: İnsan bıksa da yağ, yavan ve tuzlu yemekten daha iyidir. Güneş de yaksa bile kara bulut ve sisten daha iyidir. [D4c, A3b]

DEYİMLER

Bu kök kirsün, kızıl çıksun. (182/155): Bu, gök girsin, kızıl çıksın!
KM: Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve diğerleri bir insana yemin ettirdikleri veya ondan bir söz aldıkları zaman yalın kılıcı yanlamasına onun önüne koyarlar ve *bu kök kirsün, kızıl çıksun* derler; "eğer sözünü tutmazsan bu demir mavi girsin kızıl çıksın, yani kanlı olarak çıksın" demektir. Bu, "o (adam) demirle öldürülecektir ve demir ondan intikam almış olacaktır" anlamına gelir; çünkü onlar demiri yüceltirler. (KM, *kök temür kerü turmas* atasözünün anlamını verdikten sonra "Bir anlamı daha vardır." kaydıyla bu deyimi ve anlamını anlatır.)

Ol keçişni suw iletti. (186/159): O geçidi su götürdü.
KM: O geçidi su ve sel götürdü. Geçmiş olan ve artık elde edilmesi mümkün olmayan şey için kullanılır.

Keten kördi, kerekü yüdti. (203/174): Sıkıntı gördü, çadır(ı) yüklendi.
KM: O kadar sıkıntı çekti ki -eşyası az olduğu için- çadırı bile yüklendi. Sıkıntı çeken kimseye (söylenir).

Küg kördi, keregü yüdti. (225/194): Sıkıntı gördü, çadır(ı) yüklendi.
KM: Sıkıntıyı görünce çadırını sırtladı.

Teŋri kargagıŋa ilinme. (410/320): Tanrı kargışına uğrama!
KM: Yüce Allah'ın lanetine uğrama.

Otagka öpkelep süke sözlemedük. (536/438): Otağa öfkelenip askerle konuşmadı.
KM: Çadırında akranlarına kızdı; sonra da askerle konuşmadı. Bu, bir insanın yaptığı bir işe kızan ve bu sebepten dostlarından nefret edip onlarla konuşmayan için söylenir.

Yiti başlıg yil böke. (545/446): Yedi başlı yel evren
KM: Yedi başlı yılan. Kahramanlar da bununla adlandırılabilir. (*Böke* kelimesiyle – ABE)

Küniniŋ küline tegü yagı. (549/449): Kumanın külüne dek düşman.
KM: Kuma o derece düşmandır ki aradaki bu düşmanlıktan dolayı, külü diğerinin gözüne savrulur.

KAYNAKLAR

Agâh Sırrı (Levend) (1932, 1941), Edebiyat Tarihi Dersleri – Tanzimata Kadar, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi.

Ağaverdi Xəlil (2001), *Mahmud Kaşqarlının "Türk Dillərinin Divanı Kitabı"nda* Ədəbi *Mətnlər*, Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Adına Ədəbiyyat İnstitutu Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzi.

Ağaverdi Xəlil (2006), *Əski Türk Savlarının Semiotikası*, Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu.

Akalın, Şükrü Halûk (2008), *Binyıl Önce Binyıl Sonra Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânu Lugâti't-Türk,* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ömer Asım (2018), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü - 1 Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.

Akün, Ömer Faruk (2002), "Kâşgarlı Mahmud", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* cilt: 25, Ankara.

Aliyev, Kamran (2018), *Açık Kitap: Dede Korkut,* İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Arat, Reşid Rahmeti (1965), *Eski Türk Şiiri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atalay, Besim (1940-1941), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atsız (1943), *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul, Aylı Kurt Yayınları.

Banarlı, Nihad Sâmi (1971), *Resimli Türk Edebiyâtı Târihi I*, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Birtek, Ferit (1944), *En Eski Türk Savları,* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet (1970), *Kâşgarlı Mahmut,* İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford University Press.

Dankoff, Robert – Kelly, James (1985), *Maḥmūd al-Kāšɣarī – Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān LuYāt at-Turk)* - Part III, Harvard University, Sources of Oriental Languages and Literatures – Turkish Sources VII (Edited by Şinasi Tekin – Gönül Alpay Tekin).

Dilçin, Cem (2000), Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Emre, Ahmet Cevat (1945), "Eski Türk Koşuğu ve Ses Düzeni", *Türk Dili Belleten*, sayı: 45, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, Kemal (1994), "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Aruz Vezniyle Yazılmış Şiirler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten - 1991*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, Ahmet B. (1985), "Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klâsikleri 1*, İstanbul, Ötüken Neşriyat – Söğüt Yayıncılık.

Ercilasun, Ahmet B. (2014), "Dîvânü Lugâti't-Türk'ü Koruyan Aile", *Makaleler 1 – Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Ercilasun, Ahmet B. (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Ercilasun, Ahmet B. – Akkoyunlu, Ziyat (2014), *Kâşgarlı Mahmud – Dīvânu Lugâti't-Türk – Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ersoy, Feyzi (2019), *Bir Kitaba Tutuldum! – Dīvânu Lügati't-Türk'ün Romanı*, Ankara, Gazi Kitabevi.

Gül, Bülent (2010), *Moğol Atasözleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Erstitüsü Yayınları.

Günay, Turgut (1983), "Türk Halk Şiirinde İlk 'Deyişme' (Müşâare) Örnekleri", Şükrü Elçin Armağanı, Ankara. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını.

Hunkan, Ömer Soner (2007), *Türk Hakanlığı – Karahanlılar (766-1212)*, İstanbul, IQ Kültürsanat Yayıncılık.

İlaydın, Hikmet (1972), "Divan'la İlgili Bazı Gözlemler ve Düşünceler", *Türk Dili*, sayı: 253 (Ekim 1972).

Kaçalin, Mustafa S. (1994), "Dîvânü Lugâti't-Türk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 9, Ankara.

Kâşgarlı Mahmud (1990), *Dîvânu Lugâti't-Türk* (tıpkıbasım), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Korkmaz, Hatice (2007), Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açıdan İncelenmesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi).

Köprülü, Fuad (1966), "Türk Edebiyatının Menşei", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Köprülü, M. Fuad (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Nalbant, Mehmet Vefa (2016), "IX.-XI. Yüzyıllar Arası Türk Dünyası Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat* (editörler: Mustafa Sarıca, Bedri Sarıca), Padam Yayınları, Ankara.

Necib Âsım (2019), *Eski Savlar – Dīvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözleri* (Hazırlayan: Irmak Kaçar), İstanbul, Büyüyenay Yayınları.

Oy, Aydın (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1994), "Dîvânu Lugâti't-Türk ve Türk Halk Şiiri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten – 1991*, Ankara 1994, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1999), "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri", *Dīvânü Lûgati't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri – 7-8 Mayıs 1999 – Ankara-Türkiye*, Ankara, Türksoy Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2001), *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Türk Halk Edebiyatı*, Konya (Öğrenciler için hazırlanmış fotokopi yayın).

Sertkaya, Osman F. (1983), "Eski Türk Atasözleri Üzerine", Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını.

Stebleva, İ. V. (1971), *Razvitiye tyurkskiḫ poetiçeskiḫ form v XI veke*, Moskva, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Vostokovedeniya.

Stebleva, İ. V. (1976), *Poetika drevnetyurkskoy literaturı*, Moskva, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Vostokovedeniya.

Taşağıl, Ahmet (1995), *Gök-Türkler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin, Şinasi (1992), "İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı – Üçüncü Cilt: Edebiyat*, İkinci Baskı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tekin, Talât (1989), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri – Dīvânu Luġâti't-Türk'teki Manzum Parçalar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Talat (2017), *Irk Bitig – Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Togan, A. Zeki Velidî (1970), *Umumī* Türk Tarihine Giriş, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ülkütaşır, M. Şakir (1972), *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Üstüner, Ahat (1989), Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ (basılmamış yüksek lisans tezi).

Yaylagül, Özen (2010), "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar", Millî Folklor, sayı 85 (2010 Bahar), Ankara.

Yıldız, Ayşe (2004), "Seci Kavramı ve Secinin Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Savlar-da İncelenmesi", *Millî Folklor*, sayı 64 (2004 Kış), Ankara.

Zieme, P. (1969), "Türkçe Bir Mani Şiiri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten – 1968*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

EK

MATTİ KUUSİ'NİN ULUSLARARASI ATASÖZLERİ TİP SİSTEMİ

A TABİATLA İLGİLİ PRATİK BİLGİLER

A1 TABİAT UNSURLARI
A1a tabiat unsuru olarak su ve ateş
A1b tabiat unsuru olarak kara ve deniz
A1c tabiat unsurları olarak toprak ve bitki türleri
A1d ehlileştirilmiş / işlenmiş bitkiler
A1e soğuk – sıcak

A2 HAYVANLAR, İNSAN : HAYVAN
A2a insanın konumu, evcil ve yabani hayvanlar
A2b hava ve hasat işareti olarak hayvanlar

A3 HAVA, TAKVİM
A3a rüzgârı, yağmuru, hava değişimini gösteren belirtiler
A3b sabah : akşam, gece : gündüz, karanlık : aydınlık
A3c ilkbahar : sonbahar, yaz : kış, yıl ve hasat / ürün
A3d aylar
A3e kehanetler, bayramlar ve önemli günler hakkındaki söz ve tavsiyeler / öğütler
A3f önemli gün şahsiyetleri

B İNANÇ VE TEMEL TUTUMLAR / İNANIŞLAR

B1 TANRI: İNSAN VE DİNÎ KURUMLAR
B1a kadir-i mutlak Tanrı, herkesin Tanrı'sı
B1b Tanrı'nın iyiliği ve büyüklüğü, lütuf / kutsama, Tanrı'ya dönüş
B1c Tanrı'nın denetim ve tedavileri / muameleleri
B1d Tanrı'nın alîm (her şeyi bilir) olması, insanın bilgisizliği
B1e Tanrı'ya itaat, mümin insan
B1f Tanrı'dan önce insanın şüpheciliği
B1g rahip ve kilise / din adamı ve mabet

B2 KADERCİLİK
B2a kaderden kaçınılmazlık
B2b kadercilik, durumu / şartları kabulleniş
B2c değişen talih, talihin değişkenliği veya beklenmedikliği
B2d kötü talih
B2e iyi talih ve deli şansı
B2f talihle ilgili tesadüfler / art arda gelişler
B2g kehanetlere inanma

C TEMEL GÖZLEMLER VE SOSYAL MANTIK
C1 X'İN TABİATININ DAYANIKLILIĞI / KİMLİĞİN DAYANIKLILIĞI
C1a X'in temel özelliği / karakter değişmez; karakteristik özellikler değişmez
C1b X her zaman X'tir, ... olsa da
C1c X'e kendi karakterine ait şeyleri öğretmeye ihtiyaç yoktur; kendi karakterine ait olmayan şeyleri öğretmek de imkânsızdır
C1d X, X'in alışkanlık ve geleneklerini korur

C2 X ÜRÜNLERİ / İHTİYAÇLAR / X'E AİT OLANLAR
C2a X'in miktarı, ölçüsü, kalıbı, X'in bir eşini üretir
C2b X'in tohumu veya malzemesi, X ürünlerine karşılık gelir
C2c X'in hareketi veya çalışması; X akibetine, ücretine, cezasına veya sonucuna götürür
C2d X, X'in bir eşine, unsuruna veya aracına ihtiyaç duyar
C2e X ve Y birbirlerine aittir / birbirlerinden ayrıdır
C2f X'i bertaraf etmek için X'e ihtiyaç duyarsın

C3 HİÇLİK/BOŞLUK GETİRİLERİ/HİÇBİR ŞEY KAYBETMEMEK
C3a hiçbir şeyden hiçbir şey elde edemezsin
C3b hayallerden, umutlardan, fantezilerden veya 'keşke'lerden hiçbir şey elde edemezsin
C3c somut, yakın ve belirli olan; uzak olandan, belirli olmayandan veya gelecekten daha iyidir
C3d düne ait/yok olmuş (bozulmuş)/kullanılmış/yenmiş/kırılmış = (hiçbir şey)
C3e bir insan; havadan, sudan veya yararsız malzemelerden değerli ve dayanıklı şeyler elde edemez

C3f somut şeylerin etkisi > kelimelerin, teşekkürlerin, müziğin, duaların veya beddualarının etkisi

C3g gözlemek ne zarar verir ne fayda

C3h aç, yoksul ve ölünün kaybedecek hiçbir şeyi yoktur – kayıptan korkmazlar

C4 KÜÇÜK : BÜYÜK / BİRAZ : BİRÇOK

C4a küçük bir şey veya tek bir şey, büyük hâline gelemez : birey, bütün için önemsizdir

C4b küçük büyüğe eşit olabilir veya zarar verebilir; küçük, birçok hasara yol açabilir

C4c azdan çok şey gelebilir; küçük bir başlangıçtan veya önemsiz şeyden büyük hasar doğabilir

C4d bir şey, çok şeyi veya her şeyi harekete geçirir, onların başını belaya sokar

C4e küçük bir başlangıç veya sebep, geniş bir etkiye veya tepkiye yol açabilir

C4f küçük bir şey yüzünden insan kaybeder veya büyük bir şeyi yanlış değerlendirir

C4g önemsiz bir X, büyük bir Y ile sonuçlanamaz

C4h uygun araçlarla veya yeterli girdi ile büyük bir şeyi etkilemek mümkün değildir

C4i küçük nesne : çok fazla büyük araç veya süreç

C5 İŞARETLER VE ANLAMLARI / YORUMLAMA

C5a (büyük) bir olay (daima) bir iz bırakır; bir işaret / belirti, sebebini ve anlamını belli eder

C5b Y'nin X tarafından tanınması

C5c genelleştirilen tahminler ve şüpheler; bir kere ... her zaman / bir ... her şey

C5d sınamalar / çile, otantik ve otantik olmayan yetenekleri test eder (işaret olarak başarı)

C5e yanıltıcı işaretler

C6 (DIŞ) GÖRÜNÜŞ : İÇ DEĞERLER

C6a rütbe ve statü ölçütü olarak kıyafet, görünüş ve suret

C6b haricî ve dâhilî – güzelliğin aldatıcılığı

C6c her şey göründüğü gibi değildir; belirleyici işaretlerin aldatıcılığı

C6d işe uygunluk, besin değeri, vb. > görünüş (siyah : beyaz)

C6e önde görünen – gerçek arkada gizlidir

C6f ikincil olarak boyut (küçük büyükten daha iyidir, zayıf şişmandan daha iyi)

D	**DÜNYA VE İNSAN HAYATI**
D1	DÜNYANIN ÇEŞİTLİLİĞİ VE İNSAN HAYATI
D1a	dünya hakkında genel ifadeler
D1b	insan ve sorunları hakkında genel ifadeler
D1c	fenomenler / bireyler arasındaki tabii farklılıklar
D1d	ebedî zıtlık – parçaların zıtlıkları ve benzerlikleri
D2	SEVİNÇ : KEDER / GÜLME : AĞLAMA / HAZ : IZDIRAP
D2a	sevinç ve gülme > üzüntü ve gözyaşı
D2b	sevinç ve üzüntünün nöbetleşmesi ve yakınlığı
D2c	gereksiz, boş yere ve aşırı gülme ve ağlama
D2d	keder ve kederin değeri
D3	İHTİYAÇLARIN DİNAMİĞİ
D3a	sıkıntı, ihtiyaç ve açlık harekete geçirir; düşüncelere, yeniliklere ve suçlara yönlendirir
D3b	aşk ve açlık hareketlendirir; güzellik ve besin kaynakları cezp eder
D3c	güçlü, cesur, göz kamaştırıcı, aldırışsız ve yaratıcı aşk
D3d	X'in yokluğu; hayallere, arzulara, fantezilere ve şehvete yönlendirir veya onları etkiler
D3e	açlık ve yokluk insanın standartlarını düşürür, insanı pasifleştirir
D3f	açlık depresyona sokar, uykusuzluk çalışma kapasitesini düşürür; tok ve iyi dinlenmiş insan kaygısız olur
D3g	gözler açgözlüdür; parmaklar kaşınır (heves eder), çalıntıların bekçisi veya bakıcısıdır; açgözlü insan yakaladığını muhafaza eder (tuttuğunu bırakmaz)
D3h	doymak bilmez açgözlülüğün sonu hüsrandır
D3i	ölçülü olma en iyisidir > aşırı yeme, sağlığınız için kötüdür
D3j	insanın zihnen geleceğe dönük olarak gıda tüketimini düzenlemesi
D4	GIDA, YEME
D4a	insanlar ve hayvanlar için gıdanın önemi
D4b	iştah ve açlık
D4c	gıda maddeleri ve kap kacak
D4d	yeme alışkanlıkları ve kurallar

D5 **ALKOLLÜ İÇKİLER VE SARHOŞLUK / BAĞIMLILIK, İÇME ALIŞKANLIKLARI**

D5a alkolün ölçüsü, içme âdetleri veya kuralları

D5b içki veya sigaraya istek duyma

D5c ayyaşlık : delilik

D5d sarhoşluk ve ruh hâli

D5e içmenin mali ve sosyal sonuçları

D5f kumarın mali ve sosyal sonuçları

E **ORAN DUYGUSU**

E1 **DERECELENDİRMENİN İZAFİLİĞİ / FARKLI ŞEYLERİN TEMEL BİRLİĞİ**

E1a tamamlanmamışlık/belirsizlik/her şeyin izafiliği

E1b saygın olanın hata ve kusurları da vardır (ki onlara sabredilmiş olmalıdır)

E1c akıllı insan hatalar yapabilir, yetenekli bir adam başarısız olabilir

E1d küçük, değersiz, geç vb. hiçbir şeyden daha iyidir

E1e X'in değeri, Y'nin yokluğu ile artar

E1f önemsiz ve küçük görülen şeyler, bizden geriye kalanlarla temel ortak özellikleri paylaşır

E1g insan ve tabiat, aynı kökenleri / değerleri / temel hakları paylaşmıştır

E1h zıt görünen varlıklar, ortak temel özelliklere sahiptir

E1i 'zıtların karşılaşması'; zıtların birleşmesi

E1j 'orta yol' aklı (kavramı), abartmalardan ve aşırılıklardan kaçınma, uzlaşma en iyisidir

E1k farklı perspektiflerden, talihsizlik içindeki talihle ilgili çelişkilerden bakılınca şeyler farklı görünür

E1l temel tabiat, hareket ve durum arasındaki dâhilî çelişkiler

F **AHLAKLA İLGİLİ TASAVVURLAR**

F1 **İYİ VE KÖTÜ – BAŞARI**

F1a iyi ve kötü kavramlarının ahlaki ölçütü

F1b dürüstlük ödüllendirilir > kötü, suç, hile ayıplanır ve cezalandırılır

F1c zorla veya çeşitli vasıtalar kullanarak kötülük yapma, kötülükten kurtulmaya çalış

F1d kötü başarılı olur; kendini de tutar (ne pahasına olursa olsun muhafaza eder > iyi insan acısını çeker / zarar görür

F1e X işi yapar – Y, ondan dolayı ya cezalandırılır ya da ondan fayda sağlar

F1f erdem mutsuzluk getirir

F2 GURUR : TEVAZU, ÖVÜNME : ŞEREFSİZLİK

F2a izzetinefis, şeref peşinde – şerefsizlik

F2b saygıya değer / üstün olan şey basittir, değersiz / önemsiz şey ise övünç kaynağıdır

F2c övünmecilik, kendini beğenmişlik ve boş övünme

F2d gurur, düşmeden önce gider (insan düşmeden önce gururu gider)

G SOSYAL HAYAT

G1 AKRABALIK

G1a aile dayanışması – aile dayanışmasının eksikliği / yokluğu

G1b annenin değeri, öksüz olmak

G1c aileye katılmak, insanın aile içindeki konumunu koruması; görümce ve baldız/kayınbirader/kaynana/kaynata

G2 GELİŞME – İNSANIN GEÇMİŞİ

G2a birey belirli şartlar altında olgunlaşır; çocuk ebeveynine benzer şekilde yetiştirilir

G2b torun veya çocuk, ebeveyninden farklı şekilde gelişebilir

G2c ortak torunlar ve nesiller

G3 ÇOCUK : EBEVEYN / YETİŞTİRME

G3a çocuğun ve çocukluğun nitelikleri

G3b çocuklar ile ebeveyn arasındaki duygusal ilişkiler

G3c çocuk yetiştirme : cezalandırarak mı öğütle mi?

G3d çocuk bakmanın maliyeti, sıkıntısı ve bunun karşılığı, anneliğin zorlukları

G3e çocuksuzluk : çok çocuk

G4 ERKEK : KADIN / İKİ CİNSİN DERECELENDİRİLMESİ VE KONUMU

G4a kadın ve erkek – derecelendirme (erkek çocuk > kız çocuk)

G4b hayatta kadın çokluğu, kadınlarla ve erkeklerle ilgili eşyalar

G4c kadının kaypaklığı, konuşkanlık ve kötülük

G5 EVLİLİK
G5a iki kişi birlikte > yalnızlık veya izolasyon (tecrit)
G5b genç yaşta evlenme, birisinin kızıyla evlenme
G5c geç evlenme – evde kalmış kız, bekâr, dul
G5d evli olmak mı olmamak mı daha iyi?
G5e evlilik teklifi yapmanın doğru zamanı, eş seçmenin kuralları ve ölçütleri (çoğunlukla erkeklerce)
G5f kadın ve erkek – birlikte yaşama, dayanışma, dayanışmanın eksikliği
G5g çok kadınla evlenmenin sorunları
G5h kadın ve erkek – güç ilişkileri

G6 GENÇLİK : YAŞLILIK
G6a genç ve yaşlının karşılaştırılması
G6b yaşlılık, bilgelik getirir mi getirmez mi?
G6c eğer X genç ise (değilse), o zaman Y yaşlıdır (değildir)
G6d muhafazakâr ve gelişmede âciz olarak yaşlı
G6e yaşlılığın sorunları
G6f yaşlının tedavisi / yaşlıya muamele

G7 SAĞLIK : HASTALIK
G7a sağlığın değeri
G7b sağlık, tıbbi bakım, tıbbi tedavi
G7c hekimler
G7d hastalanma ve iyileşme
G7e hayatla ölüm arasında kalma

G8 ÖLÜM / ÖLÜ
G8a ölüm ayrım yapmaz (fark gözetmez)
G8b ölüm, beklenmediktir, her zaman yakındır
G8c ölüm, kaçınılmazdır ve geri dönülemezdir
G8d ölümün sebebi ve şekli
G8e ölü ile ilgili inanışlar, ölü kültü, cenazeyle / defnetmeyle ilgili âdetler
G8f ölü, yoktur (mevcut değildir)
G8g ölümden sonra hayat

H SOSYAL ETKİLEŞİM

H1 KENDİSİ : DİĞERLERİ (KENDİSİ HAKKINDAKİ BİLGİ) / FERDÎ : TOPLU OLARAK

H1a kendi hakkındaki bilgi : diğerleri hakkındaki bilgi

H1b kendi hakkındaki bilgisizlik (kendini bilmemek), diğerlerini eleştirmekle birlikte yürür

H1c dünya, olaylar ve diğer insanlar, kendi bakış açımızdan görülür; biz nasılsak tam öyle

H1d insanın kendi idraki, aklı, arzusu, duygusu > diğerlerinin idrak, ... öğüt ve emirleri

H1e topluma uyum veya toplumu benimseme insanı korur

H1f etnik bencillik; kendisi gibi olan halka yakın olmak; farklı olanlardan hoşlanmamak

H1g kurallar ve sosyal baskı, insanın kendi toplumuna veya grubuna uyumu

H2 İNSANIN KENDİNİ YÖNETMESİ : DİĞER İNSANLARA / YABANCILARA GÜVENME

H2a tek başınalık ve otokrasi en iyisidir > işbirliği, birlikte çalışma, ortak mülkiyet zayıflatır

H2b mülkiyet ve kendine yeter olma > başkalarına bağımlılık

H2c insanın kendi faydası ve kendi sıkıntıları önce gelir

H2d insanın kendini beğenmesi ve övmesi > yabancı birini beğenmek ve övmek

H2e insanın kendi ihtiyacı ve işi, en iyi şevklendiricidir

H2f borçlu borcunu ödemeli, (yoksa) sıkıntıya düşer

H2g borç veren veya kefil, sıkıntıya düşer

H3 GRUP DAYANIŞMASI

H3a insanın kendi halkıyla dayanışması

H3b bir/az, güçsüzdür veya rekabet gücü yoktur; birin/azın güvensizliği

H3c bir toplumdaki ortak çıkarlar, ortak sevinç, tasa ve tehlikeler

H3d kişinin yakınları ve ev halkı zarar görmemeli; ensest ilişki yasağı

H3e bir yabancının hediye ve yardımları, kendi ev halkınca yapılanlara tercih edilmemeli

H3f başka birisine ait olan şey, insana kendisininkinden daha cazip görünür

H3g insan kendi işine bakmalı; başkasının işine karışmamalı

H3h birey, toplum açısından önemlidir

H3i yabancıların / aykırıların ve serserilerin reddedilmesi, toplum dışına çıkarılması

H4 YAKIN : UZAK / EVDE : BİLİNMEYEN / ALIŞILMAMIŞ ŞARTLARDA
H4a herkesin özlediği ve içinde mutlu olduğu bir evi veya ev olarak kullandığı bir yer vardır
H4b kendi evimiz veya evimiz dediğimiz yer; en iyi, en aziz, en güvenli, en alışılmıştır > yabancı
H4c herkes en çok evinde saygı görür
H4d yabancı veya uzak olan, alışılmış / tanıdık olandan daha değerlidir – fakat yabancı hayal kırıklığı / hüsran yaratır
H4e evde kalmaya / olmaya itirazlar

H5 "BEN / BİZ / KENDİ" AVANTAJI : DİĞERLERİ / KONUKLARI AĞIRLAMA
H5a egoizm normaldir; başkalarının çıkarları önemsizdir, kuşkuludur, şüphelidir
H5b cömertlik hakkındaki uyarmalar; insanların nankörlüğü
H5c cömertliğin değeri, empati
H5d karşılıklılık, birinin başkalarına davranış şekli kendisine nasıl muamele edileceğinin haberini verir
H5e konukseverlik ve sınırları
H5f davetsiz misafirler ve istenmemiş olan yardım
H5g nezaket
H5h minnettarlık ve nankörlük

H6 DOST : DÜŞMAN / İYİ VEYA KÖTÜ KOMŞU
H6a dostun / arkadaşın değeri – düşmanın anlamı
H6b dostun kaypaklığı, gerçek dostun ender oluşu, gerçek arkadaşın alametleri
H6c arkadaşlığın karşılıklı olması, kırılgan arkadaşlık
H6d komşuluğun değeri, tehlikeleri ve kuralları

H7 SALDIRGANLIK VE SAKİNLİK (BARIŞÇILIK)
H7a iki kişi / çok kişi arasında uyuşmazlık veya ihtilaf : üçüncü kişi / grup
H7b saldırgan ve kışkırtıcı kişi saldırının hedefi olur
H7c kıskançlık ve hainlik zevki
H7d tanıdık yakın çevrenin saldırısı çabuk son bulur, zararsızdır
H7e 'havlayan köpek'e karşı tavır
H7f tehditlere karşı tavır
H7g kendi kendini kontrol, sabır ve birinin saldırısını gizlemek

H7h uzlaşmaya hazır olma, taviz verme

H7i saldırı için görünüşte veya göstermelik sebep, yedek obje, günah keçisi

H7j kavga ve saldırganlık > barış isteme

H7k barış ve anlaşma > savaş, kin / düşmanlık, çatışma

H7l kin seni akılsız yapar, savaş kör ve yıkıcıdır

H7m bağışlamaya isteksiz olma, intikam – yatıştırılmış, uzlaştırılmış olma

J İLETİŞİM

J1 İLETİŞİM

J1a sözün gücü; iyi ve kötü sözler

J1b her kelimenin sessizliği, yankısı, önemi

J1c delinin gevezeliği

J1d açık yüreklilik, konuşma ihtiyacı, sır tutma

J1e mesaj ve söylentilerin hızla yayılması ve abartılması

J1f kelimelerin değiştirilemezliği ve bunun etkileri

J1g sessizlik ve gizlilik / sır saklama, karşılığını verir > konuşmak tehlikelidir

J1h aksiyonlar > kelimeler

J1i söz vermeler ve insanın sözünü tutması

J1j yalan, bahane, mazeret bulma

J1k gerçek ve gerçeği söyleyenler

J1l soru sorma ve cevap verme, kısa ve sert cevaplar

J1m iftira, arkadan kötü söz söyleme, hakaret ve dedikodu

J1n dinlemenin önemi – dinlemede dikkat ve ihtiyat

J1o konuşma serbesttir; her sözün ciddi olması gerekmez – o, sadece konuşmadır

J1p şakaya ve eleştiriye hoşgörü

J1q kitaplar, basılı olan söz

K SOSYAL KONUM

K1 GÜÇ, YÖNETİCİ : VATANDAŞ / ÜST : AST

K1a yöneticinin konumu, güç kullanmanın ahlakı

K1b lider – ülkenin, vatandaşların durumu ve kalitesi, lidere bağlı ev veya toplum

K1c iki şef veya efendi birlikte yönetemez

K1d devletin ve disiplinin gerekliliği

K1e astlara ve çalışanlara edilecek muamele için stratejiler; ikna sonuç verir

K1f ast, üstünün gölgesinde

K1g bağlılık ve itaat için kurallar ve stratejiler

K1h köylülerin hürriyeti; çalışmak üzere tutulmuş adamın izzetinefsi

K1i yeni zenginlerin veya sonradan görmelerin kötücüllüğü, övüngenliği, adiliği

K1j yanlış ve doğru sosyal düzen; statü ve statü sembolleri

K1k efendilere / kölelere karşı istismar, mahrum bırakma ve nefret

K1l güçlünün ayrıcalığı

K1m üst ile astın bir arada yaşaması

K2 ZENGİNLİK : YOKSULLUK / PARA

K2a para ile her şey elde edilebilir – yiyecek, eşya, güç ve herhengi bir yere erişim

K2b zengin adamın yardımcıları ve dostları vardır > yoksul adamın yoktur

K2c zengin, evlenmek için aranan kişidir > yokluk, ailenin uyumunu mahveder

K2d para; ticaret, iş hayatı ve kredi için ön şarttır

K2e para, ahlaktan daha fazla ağırlık taşır (daha önemlidir) – kanunlar zengine, rüşvete / ahlaksızlığa dokunmaz

K2f para parayı çeker ve zengin daha zengin olur

K2g para dolanır (tedavül eder); insanlar daha zengin ve daha yoksul olur

K2h para, emniyet, onur ve şöhret sağlar > yoksul, sessiz ve naçiz olmalıdır

K2i yoksul çıkmazdadır, çaresizdir, yiyeceksizdir, evsizdir; hep yalvarır

K2j zengin ile yoksul arasındaki zıtlıklar, yaşama şartlarının ve durumlarının farkı

K2k zenginlik ve yoksulluğun izafiliği; zengin endişelidir, yoksul bazen mutludur

L ANLAŞMALAR VE KURALLAR

L1 KANUN / HUKUK VE ADALET

L1a kanunun / hukukun değeri ve mahiyeti

L1b yargıçlarca kullanılan genel yol göstericiler

L1c tabii hukuk, yönetim ve mülkiyet kuralları

L1d hırsızın ve diğer suçluların tanımlanması ve onlara yapılacak muamele

L1e suç ortaya çıkar ve cezalandırılır

L2 İŞ HAYATI / ALIM SATIM

L2a ticaretin ve pazarlığın mahiyeti

L2b ticaretin ve pazarlığın normal kuralları

L2c fiyat : nicelik / nitelik (kalite)

L2d satıcı : alıcı

M BAŞA ÇIKMA (ÜSTESİNDEN GELME) VE ÖĞRENME

M1 TEDBİR : TEDBİRSİZLİK

M1a tedbir tedbirsizlikten iyidir

M1b tehlikeli durumlar, beklenilmiş olmalıdır

M1c dikkatli olma ve uyanıklıklık

M1d tehlikeli yerler zamanında tanınmış olmalıdır

M1e bir olgu zararsız ve güvenli görünse de insan uyanık bulunmalıdır

M1f insan, tek bir şeye ve araçlara çok fazla bağımlı olmamalıdır

M2 HAREKETLİLİK, SEYAHAT

M2a insanın yolu seçmesi, yolculuğun tehlikeleri

M2b önde / arkada gitmek veya yürümek

M2c seyahat hazırlığı (gerekli malzemeyi hazırlamak)

M3 BİLGELİK / AKIL, ZEKÂ : APTALLIK

M3a akıl, bilgi, zekâ ve mantığın değeri

M3b akıllı şüphe eder > çabuk inanan ve saf olan aldatılır

M3c aptal ne anlar ne de görür

M3d aptal, yanlış yolda ve kendisine avantaj sağlamayacak şekilde hareket eder

M3e gereksiz ve komik faaliyetler; apaçık ve besbelli olan şeyleri sormak ve araştırmak

M3f deliye muamele ve onun tavsiyelerine karşı alınacak tavır

M4 CESARET : KORKAKLIK, İTAAT

M4a cesaret, risk alma ve korkusuzluk, kazanmanın veya hedefe ulaşmanın ön şartıdır

M4b insanın (bir saldırı söz konusu olmadan) kendi cesareti : birine veya bir şeye karşı savunmadaki kahramanlık

M4c korkaklık, algıyı dumura uğratır veya çarpıtır

M4d teslim olmak, uymak veya kaçmak insanı tehlikeden korur

M5 HÜNER (BECERİ) / ARAÇLAR (ALETLER) / MALZEME

M5a beceri, meslekî beceri ve becerikli veya beceriksiz çalışan

M5b aletlerin, araçların ve silahların değeri ve kalitesi

M5c taşıma malzemesinin (araçlarının) kalitesi ve yolları

M5d doğru ve uygun alet ve araçlara sahip olmayan insan çaresiz ve güçsüzdür

M6 İNİSİYATİF / GİRİŞİM / SORUMLULUK

M6a insanın kendi arzusuyla hareket etmesi ve yönetmesi; vicdansızlık, insanın kendi hareketleri için vereceği bütün cevaplar

M6b insanın doğrudan kendi faaliyetinin etkisi > insanın sahip olduğu malzemenin, şartlarının ve araçlarının etkisi

M6c girişim, azim / sebat, dayanıklılık > kısa görüşlülük (ileriyi görememe), kolayca pes etme, kolay yol

M6d yoğunlaşma ve belirleme; insanın duruşunun bağımsız veya kesin (kararlı) olması

M6e insanın kendi faaliyeti veya kendi hayat yolu, onun itibarını ve ona yapılacak muameleyi belirler

M7 ÇALIŞMA, EMEK, ÇALIŞKANLIK : BAŞARI, HAREKETSİZLİK / TEMBELLİK : EKSİKLİK (YOKLUK)

M7a çalışkanlık, gayret ödüllendirilir > tembel, aylak yiyeceksiz kalır

M7b icracı veya tedarikçi arasındaki çıkar birliği ve ürün ve meyve tüketicisi veya kullanıcısı

M7c yola çıkan (işe başlayan) insan geçimini sağlar, yiyecek bulur > oturan veya üzülen insan yoksullaşır

M7d tembel adamın zaman kullanımı

M7e her zaman yeterli işten daha fazlası olur – ve uykudan

M7f iş, oyun ve testten ayrı tutulur

M7g festivaller ve bayramlar : iş günleri

M7h hayatın gayesi olarak çalışma > aylaklık ve hareketsizlik hayatı bozar, mahveder

M7i aylaklık : başkasının faydası için çalışmak, (kirli) işi başkasına vermek, aylaklığı savunmak

M8 TUTUMLULUK / CİMRİLİK

M8a idareli ekonomi, tutumluluk, köylü kanaatkârlığı

M8b cimri olan tasarruf sahibi zengin olur – savurgan / mirasyedi yoksullaşır

M8c cimrinin toplum içindeki değersizliği; tutumluluğun paradoksal kârsızlığı

M9 TECRÜBE / PRATİK : ÖĞRENME

M9a tecrübeden, hayattan ve seyahatten öğrenilmiş dersler

M9b bilgili olmanın değeri ve mahiyeti

M9c zorunlu eğitim ödeme yapmaz

M9d pratik çalışma ve alıştırma ustaları

M9e hatalardan ve kazalardan öğrenme (ders alma)

T ZAMAN VE ZAMAN DUYGUSU
T1 ZAMANLAMA / DOĞRU ZAMAN, KÖTÜ ZAMAN / ZAMAN KULLANIMI
T1a erken ve hızlı başlama, karşılığını verir, gelecek hasarları önler
T1b her hareketin, görevin veya malzemenin uygun bir zamanlaması vardır
T1c insan, fırsatları hemen değerlendirmelidir
T1d iyi zamanlanmış başlangıç, bitiş, destek veya çözüm, karşılığını verir
T1e geç kalmış iş, geç başlama, geç çözüm veya tavsiye X'i sıkıntıya sokar / değersizdir
T1f zamanı gelmemiş (premature) başlama ve çok erken hareket, zararla sonuçlanır
T1g yeteri kadar zaman vardır, işler ertelenebilir
T1h daha iyi bir zaman, beklemeye değer; tavsiye gelir, bir çözüm bulunur
T1i yavaş, hızlıyı yener / aşar
T1j kalite ve iyi yapılmış iş, zamana ihtiyaç duyar
T1k acelecilik gereksizdir; acele, işleri bozar; iş, yüze göze bulaşır

T2 DEĞİŞİME KARŞI TUTUMLAR / MODERNLİK
T2a zaman, âdetler ve dünya değişir; yeni şeyler eskir ve yıpranır
T2b yenilik değeri : yeni şeyler eskir ve yıpranır
T2c yeni olma sadece görünüşte olabilir

T3 ŞİMDİKİ ZAMANA / GELECEĞE KARŞI TUTUMLAR, AYARLAMALAR
T3a tahmin edilemez gelecek
T3b halihazırdaki zorluklara uyum sağlama
T3c geleceğe güvenmek, geleceğe hazırlanmak, hayal kurma, iyimserlik yahut kötümserlik

T4 BAŞLAMA : BİTİRME, BAŞLANGIÇ : SON
T4a işe başlamak zor fakat gereklidir
T4b başlama belirleyicidir, ilk olan çok daha değerlidir
T4c sonuç belirleyicidir / kesindir
T4d başlangıç ile sonun birbirine bağlı olması
T4e başlamadan sonra devam etme veya son beklenir

Kaynak:

Outi Lauhakangas (2001), *The Matti Kuusi international type system of proverbs*, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, s. 113-125.

Outi Lauhakangas, "The Oldest Finnish Proverb Poems in Relation to the Matti Kuusi International Database of Proverbs", >> *IGNICULI SAPIENTIAE* << *János Baranyai-Decsi-Festschrift – Symposium und Ausstellung zum 400. Jahrestag des Erscheinens der Adagia von János Baranyai Decsi in der Széchényi Nationalbibliothek,* 1998, Budapest, 2004, s. 204-226.

DİL - EDEBİYAT

9789944425841	Batılılaşma ve Türk Edebiyatı	Ali Budak
9786055715441	Muhâverât-ı Hikemiyye	Ali Budak
9786055506599	Mecmuâ-i Fünûn	Ali Budak
9786055261023	Mağdurin Hikâyesi İlk "Sefiller" Tercümesi	Ali Budak
9786055261214	Münif Paşa	Ali Budak
9786055261443	Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri: Zafernâme	Ali Budak
9786055261993	Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat	Ali Budak
9786059241779	Tabsıra	Ali Budak
9786059521147	Roman - Kimlik - Kültür	Ali Budak
9786057931030	Bâkî ve Estetiği -Şiirimizin Mağrur Ölümsüzü-	Ali Budak
9786059521024	Gülşen-i Aşk	Ali Budak - Mehmet Kanar
9786059521444	Beng ü Bâde - Fuzûlî'nin Yaşadığı Çağa Eleştirel Tanıklığı	Ali Budak-Mehmet Kanar
9786059521208	Mevlid	Süleyman Çelebi/Haz.: Mehmet Kanar
9786055506124	Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz	Alimcan İnayet
9786055506131	Yusuf Mamay ve Manas Destanı	Alimcan İnayet
9760555067288	Dilin Kökeni Üzerine	Ernest Renan
9786055506469	Sömürgecilik Sonrası İngiliz Romanında Kültür ve Kimlik	M. Ali Çelikel
9786055506629	Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde	Ömer Zülfe
9786055506926	Türk Edebiyatında Postmodernist Süreç ve Latife Tekin	Şerefnur Atik
9786055261276	Naki Tezel'in İstanbul'dan Derlediği Masallar	Ferhat Arslan
9786055261641	Yunus Emre Hayatı ve Sanatı	Azmi Bilgin
9789758509201	Yazınsal Bir Tür Olarak: Kısa Öykü	H.E. Bates
9786054921041	Eski Uygur Türkçesi Dersleri	Serkan Şen
9786054921027	Dilin Kökenleri	J. L. Dessalles - P. Picq - B. Victori
9786054921232	Hanlık Devrinden Günümüze Örneklerle Kazak Edebiyatı	Layik Altınmakas
9786054921225	Orta Avrupa Edebiyat Tarihinde Türk İmgesi	Charles D. Sabatos
9786054921324	Azîz Mahmud Hüdâyî Tarikatnâme	Haz.: Nevzat Özkan
9786054921447	Türk Halklarının Ortak Edebî Eserleri	Nemat Kelimbetov
9786054921461	Dil ve Anlatım Bozuklukları	İsa Güleç
9786054921508	Yunus Emre Şerhleri	Emine Sevim
9786054921539	Modern Kazak Edebiyatının Öncüsü	Ibıray Altınsarin Ekrem Ayan
9786054921409	Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri	Hatice Şirin User
9786059241243	Kül Tigin Yazıtları	Hatice Şirin
9786057931108	Sözcük Hikâyeleri	Hatice Şirin
9786059241014	Çağdaş Kazak Türkçesi -Ses, Şekil, Cümle Bilgisi-Metinler	Nergis Biray-Ekrem Ayan - Güljanat K. Ercilasun
9786059241045	Türkçenin Ses Bilgisi	M. Volkan Coşkun
9786059241113	Türkçenin Tarihi Gelişmesi	Ahat Üstüner
9786059241076	Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü	Tuncer Gülensoy - Paki Küçüker

9786059241458	Kırgız Türkçesi Grameri (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi)	Tuncer Gülensoy
9786059521963	Köken Bilgisi Sözlüğü	Tuncer Gülensoy
9786059241199	Dil Felsefesi Tartışmaları	Atakan Altıntörs
9786059241205	Türk Dilinde Edatlar	Necmettin Hacıeminoğlu
9786059241656	Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller	Necmettin Hacıeminoğlu
9786059241625	Dile Genel Bir Bakış	Fatma Erkman Akerson
9786059241571	Göstergebilime Giriş	Fatma Erkman Akerson
9786059241687	Hükümdarlara Öğütler	Şirazlı Sadi/Haz.: Nimet Yıldırım
9786059521000	Eski Türk Yer Adları	Erhan Aydın
9786059521437	Orhon Yazıtları	Erhan Aydın
9786059521420	Türk Runik Bibliyografyası	Erhan Aydın
9786059521789	Uygur Yazıtları	Erhan Aydın
9786059241755	Gagavuz Edebiyatı	Nevzat Özkan
9786057931436	Dünden Bugüne Türkiye Türkçesi	Nevzat Özkan
9786059521055	Kırgız Masalları ve Efsaneleri	Dimitri Brudnıy - Kasımbeg Eşmambetov
9786059521246	Metinlerarasılık ve Kurmacada Gerçeklik Üzerine	Şerefnur Atik
9786059521161	Freud Bana Masal Anlatsa	Aydın Parmaksız
9786059521307	Rübab-ı Şikeste'den Seçmeler	Tevfik Fikret
9786059521291	Türk Sazı	Mehmet Emin Yurdakul
9786059521499	Türkçede Fosil Kelimeler	Gülcan Çolak
9786059521550	Bana Hikâye Anlat(ma)	Recep Seyhan
9786059521925	Er Kişi Niyetine -Osmanlı Yazınında Erkeklikler Kurgusu-	Bahar Gökpınar
9786059521949	Dil İçgüdüsü -Zihin Dili Nasıl Meydana Getirir-	Steven Pinker
9786057931054	Türk Post Modern Anlatılarında Modernizm Eleştirisi	Gaye Belkız Yeter Şahin
9786057931153	Derviş Tarzı Türk Edebiyatı ve Sıdkı Baba Dîvânı	Bayram Durbilmez
9786057931184	Toplumdilbilimi	Gülcan Çolak
9786057931634	Kazak Türkçesi Metinleri	R. Rahmeti Arat/O. F. Sertkaya
9786057931719	Türk Mitolojisinden Masallar-1	Sacide Fikret Çobanoğlu
9786057931757	Türk Mitolojisinden Masallar-2	Sacide Fikret Çobanoğlu

Dîvânu Lugâti't-Türk sadece bir sözlük değildir. Eski Türk şiirinin en eski kaynaklarından biri, Türk atasözlerininse en eski kaynağıdır. Bu sebeple *Dîvânu Lugâti't-Türk*, şiirimiz ve atasözlerimiz için vazgeçilmez bir eserdir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te her biri ayrı bir kelimeye örnek olarak verilmiş 142 dörtlük, 95 beyit (toplam 758 mısra), 266 atasözü vardır. Bilim adamları, eserin farklı yerlerindeki bentleri bir araya getirerek şiirleri tespit etmişlerdir. Ercilasun'un tespitine göre eserde, 40'ı dörtlüklerden, 51'i beyitlerden oluşan 91 şiir vardır.

Elinizdeki çalışmada *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki şiirler ve atasözleri özgün biçimleri ve bugünkü Türkiye Türkçesine aktarmalarıyla verilmiştir. Ercilasun tarafından yapılan şiir aktarmaları da manzumdur. Eserdeki şiirler ilk defa olarak bütün yönleriyle, hem muhteva, hem şekil, hem sanatlar açısından incelenmiş bulunmaktadır.

Çalışmanın inceleme bölümünde Türk şiir ve atasözlerinin kökenlerine de inilmeye çalışılmıştır. Atasözlerinin konu bakımından sınıflandırılmasında ise Matti Kuusi'nin milletlerarası sistemine uyulmuştur. Sistemin Türkçe çevirisi, çalışmanın sonunda ek olarak yer almaktadır.

ISBN: 978-605-7931-81-8

www.bilgeyayincilik.com